

MATERIAŁY
XX MIĘDZYNARODOWEJ NAUKOWI-
PRAKTYCZNEJ KONFERENCJI

NAUKOWA MYŚL INFORMACYJNEJ
POWIEKI - 2023

07 - 15 marca 2023 roku

Volume 1

Przemysław
Nauka i studia
2023

Adres wydawcy i redakcji:
37-700 Przemyśl ,
ul. Łukasieńskiego 7

Materiały XX Międzynarodowej naukowo-praktycznej konferencji „Naukowa myśl informacyjnej powieki - 2023», Volume 1 Przemyśl: Nauka i studia - 104 s.

Zespół redakcyjny:
dr hab. Jerzy Ciborowski (redaktor prowadzący),
mgr inż. Dorota
Michałowska, mgr inż. Elżbieta Zawadzki,
Andrzej Smoluk, Mieczysław
Luty, mgr inż. Andrzej Leśniak,
Katarzyna Szuszkiewicz.

**Materiały XX Międzynarodowej naukowo-praktycznej konferencji ,
«Naukowa myśl informacyjnej powieki - 2023» , 07 - 15 marca 2023 roku
po sekcjach:**

e-mail: paha@rusnauka.com

Cena 54,90 zł (w tym VAT 23%)

ISSN 1561-6916

© Kolektyw autorów , 2023

© Nauka i studia, 2023

EKONOMICZNE NAUKI

Gospodarka przedsiębiorstwa

Утегенова Камшат Амандыковна

Қорқыт Ата атындағы ҚУ, э.ғ.к.

Баратова Таншолпан Рашидқызы

Қорқыт Ата атындағы ҚУ-нің магистранты

ӨНІРЛІК МҰНАЙ СЕРВИСІ КЛАСТЕРІН ҚҰРУ МҰМКІНДІГІ

Мұнай арқылы Қазақстан экономикасын жан-жақты дамытып алуға мүмкіндік зор. Болашақта мұнай саласында істейтін әжептәуір әлеуметтік күштің жұмыстарын реттеу, дамыту, түрлі экономикалық жағдайларға дайын болу секілді мәселелер де еліміз үшін маңызды.

Біздің ел үшін мұнайдың маңызы зор. Мәселен, мұнай өндірісінде 80 мыңдай адам қызмет етеді. ҚР Энергетика министрлігі мәліметіне қарағанда, мұнай-сервис саласында болса, 200 мың адам жұмыс істеуде екен. Ғылым мен техника, өндіріс бірер жылда мұнайды ығыстыратын, орнын басатын балама энергия көзін табады деп анық айта алмайды. Демек, жақын жылдарда мұнайдың әлемдік деңгейдегі орны күрт төмендеуі екіталай сияқты.

Елімізде 2025-жылға қарай мұнай өндірісін 107,3 миллион тоннаға жеткізу жоспары бар. Бірақ, экономикалық жағынан қаншалықты тиімді пайдаланылуда деген сұрақ туындайды. Былтырғы жылы өндірілген мұнайдың 15 миллиондай тоннасы ғана өңделіпті. Қалғаны шикізат күйінде экспортталған. Биыл өңдеу 1,1 миллионға артады екен. Оның өзі бензин, авиакеросин шығарумен байланысты. Бірақ, бұл саламен де әлі өзімізді өзіміз толық қамтамасыз ете алмай отырмыз. Өйткені, өзіміз өндірген бензинмен ішкі нарықтың 81%-ын, ал, авиакеросинмен 58,3%-ын ғана қамтылады екен. Мұның сыртында мұнай араласатын мыңдаған тауарларды өндіру ісі жоқ немесе дамымағанын ескерсек, ел экономикасында мұнай секторынан болатын мүмкінді тиімділікке қол жеткізе алмайтынымыз көрінеді. Соның бірі де бірегейі мұнай химиясын дамыту. Былтыр бір ғана Қытай мұнай және

химия өнеркәсібі өнімінен \$134 млрд. пайда тапқан. Мұнай өңдеу өндірісінің пайдасы бір жылда ғана 14,4%-ға өсіпті! Тіпті әлемдік деңгейде бензин, керосин, дизель отынына сұраныс төмендесе де, мұнайхимия өнімдері өзінің орнын бірден бере қоймайды. Қазақстан өндірмейтін немесе аз өндіретін өнімдердің көбісі мұнаймен байланысты екендігі қисынға сыймайды [1].

Мұнай алдағы уақытта да геосаяси маңызы бар тауар болып қала береді. Өйткені, Қазақстан, Ресей сол сияқты елдердің негізгі кірісі мұнайдан түседі. Сондықтан да бұл үлкен геосаяси ойынның бір тұтқасы деп айтуға болады және мұнайды айырбастайтын басқа энергия көздері шықпаса, сол ойынның бір тетігі болып қалады.

Қазақстандағы мұнай көздері біздің қолымызда емес. Қазақстан бірте-бірте көптеген корпорациялардағы мұнайдың үлесін қайтаруды ойлауы қажет.

Әлемдік мұнай нарығындағы өндірушілер болғанымызбен, мұнайды терең өңдейтін кластер жоқ. Ел экономикасына айтарлықтай пайда әкелетін және сапалы жаңа жұмыс орындарын құруға мүмкіндік беретін ілеспе салалар (этилен, пропилен, резина, латекс) шығаратын өндіріс орындары құрылмады. Әлемдік стандарттарға сай келетін жанармай стансаларының желісі тіпті жоқ. Мамандар айтқандай, бұл сала тек біздің елде ғана емес, әлемде де жабық салалардың бірі. Сондықтан мұнай-газ саласына қатысты мәселелерді ашық айтып, шешімін іздейтін кез келді. Қазақстанда мұнай-газ саласын дамытудың стратегиясына толықтырулар енгізіп, мұнайлы экономиканы дамыту – өзекті мәселелердің бірі. Адамзаттың мұнайға деген тәуелділігі әлі ұзақ жылдарға созылады, дәрі-дәрмектен бастап полимер, полиэтиленге дейін мұнай қалдықтары – мұнай күкіртінен дайындалады. Сондай-ақ мұнайды тереңдетіп өңдеу, мұнай-газ кластері мәселесіне келгенде Үкіметте де, БАҚ-та да қол жеткен жетістіктермен шектелуде.

Еліміздің мұнай-химия саласында кластерлі инициативаны дамыту ішкі және сыртқы нарықта мұнай өнімдерінің жоғары бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз етуі тиіс. Мұнай-химия кластерін дамыту мен тиімді қызмет етуі үшін қажетті төмендегідей шарттар мен факторларды айта аламыз:

– кластерді дамытудың ресурстық-технологиялық негіздері (мұнайды өңдеу және модернизациядан кейін отандық газды утилизация жасау);

–мұнай-химия өніміне (полиэтилен, полипропилен, стирол, полистирол, этиленгликол, бензол, ксилол және т.б.) әлемдік сұраныстың өсуі;

–ішкі нарықты жоғары қосылған құнды ақырғы өніммен қамту;

–жаңа мұнай-химия өндірістерін ашу. Өзінің одан әрі дамуы барысында мұнай-химия кластері өзінің негізгі іргелес салаларымен серіктесуі қажет.

Жаңа кластердің дамуы және өндіріс туралы шешім төрт маңызды факторларға тәуелді және жоспарлау шегінде қабылдануы қажет:

– өңірде шикізатқа қолжетімдік және/немесе өңдеуші кәсіпорындарды қажетті шикізатпен сенімді қамтамасыз ететін көлік инфрақұрылы болуы;

– ішкі нарықты дамыту деңгейі, экспорт және халықаралық нарықта бәсекелестіктің мүмкіндігі;

– технологиялық мәселелерің шешілу мүмкіндігі;

– бәсекеге қабілетті болған жағдайда қажетті қаржыландыруды алу, бірақ жоба нақты талаптарға сәйкес болуы шарт [2].

Қызылорда облысында өңірлік мұнай сервисі кластерін құру мүмкіндігі бар. Бұл бағыттағы аймақтың негізгі артықшылықтары геофикалық орналасуы, әлемдік компаниялар құйған инвестициялардың жоғарғы пайызы, ғылыми-зерттеу және жобалық ұйымдардың көр болуы. Аймақ басшысы елдегі мұнай өндіру ісіне қатысып жатқан компанияларды осы жерден өздерінің филиалдары мен бірлескен кәсіпорындарын ашуды міндеттеуді ұсынды. Бұл шара жергілікті ұйымдардың өндірістерге қолғабыс болуына жол ашады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1 Мадиярова Д.М. К вопросу о развитии нефтехимического кластера в Республике Казахстан // Вестник КазНУ. Серия экономическая. – 2010. - №2.- С.89-92.

2 Қадырбергенова А.К., Егембердиева С.М. Мұнай химия кластерін қалыптастыру мен жетілдірудің әлеуеті // ҚР Ұлттық инженерлік академиясының хабаршысы. № 2 (72) – 2019.- С. 118-123.

Ekonomiczna teoria

Bekisheva D.A., Kushenova M.Sh.

*senior lecturers of the department of Economics
and management of the Korkyt Ata Kyzylorda university*

Ashim N.B.

*Lecturer of the Department of Economics
of the University "Turan-Astana"*

SOCIO-ECONOMIC CONTENT OF THE CONCEPT OF "POVERTY"

The problem of poverty occupies a special place in science. It was studied by philosophers, economists, politicians, sociologists, lawyers, psychologists and representatives of other sciences, each of which found its own object and subject of research. Intensive study of poverty begins with A. Smith, D. Ricardo, K. Marx. Later it was studied by the founders of sociology: O. Comte, E. Durkheim, M. Weber, G. Plekhanov, V. Lenin, etc.

Special merits belong to F. Telor, A. Fayol, G. Emerson, who drew attention to production and once again noted that labor is the basis of wealth, family income is wages, and it depends on the organization and management of labor, productivity, and the final results of work.

Sociologists and economists have made a great contribution to solving the problem of poverty, investigating the nature and causes of poverty and wealth, property inequality and the division of society into poor and rich, the importance of the three factors of production (labor, land and capital), employment and wages, production, exchange, distribution and consumption of material goods. The material well-being of society, the family and the individual is now of crucial importance. Sociologists were interested in the problems of society as a whole, structural changes, the socialization of a person in society, the role and development of social institutions, and since the 30s of the twentieth century, much attention has been paid to the problems of human protection that have arisen for various reasons below the poverty line. It was during these years that applied sociology – social work was formed.

Poverty is when the basic needs of a person or family do not have enough funds available to meet them. A family is considered poor if its income is 3 times less than

enough for "normal food security" of the family. According to scientists, poverty is a concept that is not suitable for precise definition.

Poverty is not only the level of material well-being of a family, it is the state of society, a person's own development, his ability to adapt to a changing environment, his viability, a certain status. Of course, poverty is a more complex category. This is caused by many reasons: low (unfair) wages, the appropriation of wealth to an insignificant population, uncontrolled price increases for goods and services, including housing and communal services, transport, education, medical and other organizations.

Poverty is dangerous with its consequences: national degradation and degradation, the growth of social diseases (alcoholism, drug addiction, crime, etc.), loss of faith in Government and reforms, marginalization and silence, loss of attitude, as well as many other things that distinguish society from the poor and rich, undermine the foundations of justice and security. Therefore, it is necessary to diagnose the problems of poverty and predict its consequences. Academician G.V. Osipov identified 10 groups of problems characteristic of modern society:

1. rising prices and declining living standards;
2. The state of the natural environment;
3. housing issue;
4. the moral component of society, the level of culture, education, upbringing of children;
5. domestic political situation;
6. national relations (conflicts);
7. employment, vocational training, labor organization, unemployment;
8. the growth of crime, drug addiction and other diseases;
9. state and development of healthcare;
10. bureaucratization of the management apparatus.

It is worth noting that poverty, injustice, ignoring the urgent needs of the population lead to social tension, instability, protest voting, this is the danger and significance of the problem of poverty.

If 30% of the family budget goes to food, then this is a poor family, and if 50% and above, then this is a poverty zone. To "enlighten" the situation, a dubious food basket and a minimum consumer budget are accepted.

So, we have deduced the definition of poverty: poverty is a material and moral condition when a person or a family does not have vital advantages necessary for survival, development and reproduction, when the necessary protection, assistance and support from the state is needed.

There are different categories for defining the poverty line.

The subsistence minimum is an indicator of the volume and structure of consumption of material goods and services that are important at the minimum acceptable level necessary to preserve human health and his life.

In January of this year, the subsistence minimum amounted to 38,2 thousand tenge, which is 12,8% more than a year earlier.

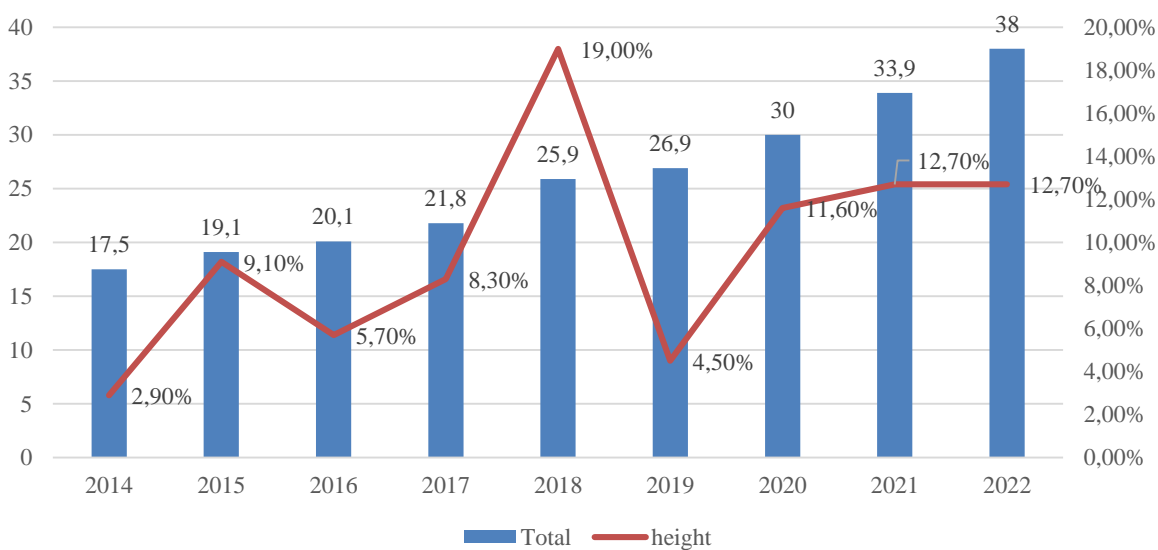

Figure 1. Dynamics of the subsistence minimum in the Republic of Kazakhstan for 2014-2022

In the regional context, the highest value of the subsistence minimum is traditionally observed in the Mangystau region: 41,9 thousand tenge – 7,7% more than a year earlier. This is followed by Astana (41,2 thousand tenge) and Almaty (39,8 thousand tenge). The top 5 included Almaty (39,5 thousand tenge) and Akmola (38,7 thousand tenge) regions.

The lowest cost of living is registered in Aktobe and West Kazakhstan regions, as well as in Shymkent.

The calculation of the subsistence level is based on an assessment of the cost of the consumer basket. The first living wage in Kazakhstan was legislatively fixed in 1991. Based on the minimum consumer budget, a living wage was calculated. The minimum consumer budget was developed separately for the urban and rural population in the conditions of socio-demographic groups, taking into account the characteristics of the climatic zones.

But in 1992, a new minimum consumer budget was legally introduced. Unlike the previous methodology, a single minimum consumer budget per capita was introduced,

did not take into account the differences in the consumption of various socio-demographic groups, the rural and urban population, and the differentiation of natural and climatic zones was excluded. In addition, expenses on the non-food part of the consumer basket were excluded, so the cost of life was taken into account as income from the purchase of a grocery set.

The new methodology for calculating the cost of living was adopted in 1999. The subsistence minimum was calculated in a new way on the basis of the cost of the food basket and the consumer basket, which includes non-food goods and services. The composition of the food basket was revised, which included 20 items of food products selected in accordance with the requirements for food value and taking into account accessibility. The food norms remained uniform for residents of all regions of the country, respectively, the cost of the food basket in the regions depended on the difference in prices at the regional level. The costs of the non-food part of the consumer basket are taken into account, but they are approved without a clear definition. In accordance with the Law on the subsistence level of 1999, the share of the food basket is set at 70%, non-food goods and services -30%.

The following changes to the methodology for calculating the cost of living were made in 2005. The Ministry of Labor and Social Protection of the Population of the Republic of Kazakhstan and the Agency of the Republic of Kazakhstan on statistics has developed a joint order on the methodology for evaluating the cost of living. The food part of the consumer basket is again revised, the composition is increased from twenty to forty-three products. The previous approach to determining the costs of the food basket has been preserved, but the share of non-food goods and services is increased to 40%.

This methodology existed until 2015, when a new law "On minimal social standards and their guarantees" was adopted, which, among other things, regulated the calculation of the subsistence level.

The study made it possible to conclude that the methodology for calculating the cost of living for the cost of the minimum consumer basket currently does not allow to form a living wage with a complete understanding of this category. The income level determined by the subsistence minimum does not allow satisfying the minimum needs of the population at the present stage of development. The development of needs, the emergence of new ones, their dissatisfaction prevents the development of human potential, is not taken into account. Despite the country's economic development, the consumer basket regulates the consumption of food at the lowest level, while many needs are completely ignored. For the population, the same norms for consumption of food products and the same expenses for non-food goods and services excluding regional differences are established.

It should be noted that in accordance with international recommendations when calculating the poverty level, an alternative scale is used in the Republic of Kazakhstan that corrects the necessary levels of average per capita income in households of various sizes. In Kazakhstan, this indicator is 0,8. The equivalence scale takes into account the costs of households saved under the influence of the joint residence of their members.

If, when assessing the level of poverty, the equivalence scales are not used, then its value is overestimated.

For example, having considered the data distribution data on 20 percent population groups (quintiles) in 2020, we can conclude that the income of 20% of households amounted to less than 426 988 tenge, and the subsistence minimum - 33 010 tenge. Using the equivalence scale, the poverty level was 5,4%, which is 2,6 times less.

The quintile distribution of income shows a small increase in the average monthly income per capita, with the exception of the first 4 quintiles. Thus, the average per capita income 3 and 4 of the quintiles exceeds the cost of living is 1,6-1,8 times, which indicates that 81% of the population of the republic have no more than half the subsistence minimum, half of which is vulnerable to risk Relations to the category of the poor.

Poverty is also characterized by the share of Quintil the poorest segments of the population in national consumption. In Kazakhstan, in 2016-2020, a systematic decrease in the share of the poorest quintil of the population was observed-in general, 0.08 percentage points, and the share of the richest quintil population increased by 1,44 of the percentage point. As a result, the ratio of population incomes in the First Quintile has recently increased from 4,0 to 4,2 times.

Table 2

The share of population incomes in 20 percent (quintile) population groups, %

	The share of the income of the population by quinteling groups				
	First (the lowest input) group	The second group	The third group	The fourth group	Fifth (with the highest income) group
2016	9,50	13,26	16,99	22,28	37,97
2017	9,30	13,02	16,71	22,19	38,78
2018	9,32	13,02	16,53	21,98	39,15
2019	9,36	12,93	16,51	21,95	39,25
2020	9,42	12,86	16,38	21,94	39,40

At the same time, the process of dividing society into layers by the amount of income and economic inequality of the population is determined through special differentiation coefficients that characterize the ratio of income of the most and least wealthy groups of the population. One of them is the fund coefficient, that is, the ratio of the cash income of the richest 10% to the poorest 10%. From 2016 to 2020, it grew 1,1 times and amounted to 5,95.

Indicators of poverty depth and severity are also used to obtain a more accurate characteristic of the poor population. The depth of poverty reflects the average income of the poor, which does not reach the level of poverty, calculated in relation to the entire population of the country. So, for the period from 2001 to 2020, poverty depth decreased by 10 times and amounted to 0,8%.

Based on the foregoing, it can be assumed that economic poverty should be understood as a phenomenon based on the inequality of income, which arises due to

the inability of a person to generate income that ensures the normal reproduction of labor. In addition, such reproduction should comply with the main condition: the income received should ensure the normal existence of the working family and correspond to the actual cost of the cost of living.

That is, in our study, we explain poverty as a complex sociocultural, natural phenomena, which manifests itself in the inability of a person to receive means that ensure normal existence.

Poverty as a phenomenon can be situational, temporary. However, in fact, poverty is always a complex system of real processes of deep transformation of the material and spiritual culture of society, in which a stable social type and lifestyle of the poor is formed and reproduced, which does not contribute to the formal growth of its income; It is these processes that form the basis of behavioral stereotypes of stagnant poverty.

Literature:

1. Lawson T., Gerrod D. Sociology. A-I: Dictionary-reference. Per. With English: Science, 2000.- 608 b. // <https://urs.ru/cgi-bin/db.pl?blang=en>
2. Osipov G.V., Moskvichev L.N. Sociology. Fundamentals of the general theory. - M.: Science, 2003. - 350b. // <https://obuchalka.org/>
3. The standard of living of the population in Kazakhstan. Statistical collection. 2016-2020 // Committee on Statistics of the Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan // <https://stat.gov.kz/>
4. Poverty measurement guide. European Economic Commission. - New York and Geneva, 2017.- 199 b.
5. Poverty assessment in Kazakhstan: current situation and development prospects // Agency of the Republic of Kazakhstan on Statistics, 2013 // <https://unece.org/fileadmin/dam/stats/doCumbities/>

Zewnętrzna działalność gospodarcza

Залесский Борис Леонидович

Белорусский государственный университет

ОТ ТОЧЕЧНЫХ ШАГОВ – ДО КООРДИНАЦИИ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ

В конце января 2023 года в Зимбабве состоялся государственный визит белорусской делегации под руководством Президента Беларуси, в рамках которого были заключены контракты на поставку в эту африканскую страну порядка четырех тысяч единиц белорусской тракторной, сельскохозяйственной и иной техники, а суммарный экономический эффект оценивается в объеме 200 миллионов долларов. Напомним, что «несколько лет назад Зимбабве взяло курс на модернизацию сельского хозяйства. И с 2020 года белорусская сторона начала поставки техники в рамках программы механизации сельского хозяйства этой южноафриканской страны» [1, с. 27]. В рамках данного визита также был подписан пакет важных двусторонних документов, который включает базовые экономические соглашения, которые призваны обеспечить развитие промышленной кооперации и экономического сотрудничества с данным государством Южной Африки. Для дальнейшего расширения взаимодействия создана двусторонняя совместная постоянная комиссия, а также начнет работу координационный орган – целевая рабочая группа по линии министерств сельского хозяйства двух стран.

Тогда же в столице Зимбабве – Хараре – состоялся второй белорусско-зимбабвийский бизнес-форум “Расширяя горизонты: динамические решения экономического развития”, где участвовали 33 белорусских компаний и где отмечалось, что наиболее перспективными для двустороннего взаимодействия видятся сферы здравоохранения, пищевой, легкой промышленности, машиностроения, металлургии, топливно-энергетической, горнодобывающей, химической, деревообрабатывающей промышленности. Для справки заметим,

что «товарооборот между Беларусью и Зимбабве с 2018 года вырос в 7 раз и достиг \$39 млн по итогам января-ноября прошлого [2022] года» [2]. В рамках форума промышленные предприятия Беларуси подписали пакет документов с партнерами из Зимбабве. В частности, для развития взаимодействия в области сельского хозяйства приняты меморандумы и соглашения о сотрудничестве между официальным дилером – компанией AFTRADE DMCC – и ОАО "Лидсельмаш", ОАО "Гомсельмаш", ОАО "Бобруйскагромаш" и ОАО "Управляющая компания холдинга "Минский моторный завод", чтобы реализовывать продукцию этих предприятий на рынке данной страны. Также документ о стратегическом партнерстве приняли ОАО "МТЗ" и AFTRADE DMCC – для продвижения техники BELARUS в Зимбабве. Для этого в 2023-2024 годах Минский тракторный завод поставит на зимбабвийский рынок 3575 машин, а в дальнейшем количество техники и сроки поставок будут определяться по итогам переговоров. Отметим, что «в период с 2018 по 2022 год Минский тракторный завод поставил в Зимбабве более 1,8 тыс. единиц техники» [3]. А в Хараре создан многофункциональный сервисный центр с филиалами в Мутаре и Булавайо и склад запасных частей для обслуживания поставляемой техники. И МТЗ совместно с партнером на постоянной основе обучает потребителей особенностям эксплуатации тракторов BELARUS. Еще один интересный факт – «подписание меморандума о намерениях между ОАО "БЕЛАЗ", SOHRA Overseas FZE и компанией по добыче алмазов Zimbabwe Consolidated Diamond Company Pvt Ltd с целью реализации договоренностей в части поставок белорусской техники и оборудования для горнодобывающей промышленности Зимбабве» [4].

Сотрудничество в промышленной сфере с зимбабвийскими партнерами имеет огромный потенциал и по другим направлениям. Например, заключен контракт на поставку оборудования белорусского производства для строительства и модернизации комплексов хранения зерна в Зимбабве. Дело в том, что власти этой страны озвучили планы выделения белорусским

государственным компаниям сельхозугодий под агрокомплексы по выращиванию пшеницы, соевых бобов, мясомолочной продукции и птицеводства. И уже белорусская сторона получила 10 тысяч гектаров земли «в округе Мбире для выращивания кукурузы, сои и строительства мясо-молочной фермы. При этом одновременно будет запущена линия по переработки молока и мяса с дальнейшей реализацией готовой продукции через торговые сети» [5]. Планируется, что перечень возделываемых культур дополнят рис и пшеница, а также белорусские специалисты займутся посадкой садов. Еще один факт – «подписан меморандум о взаимопонимании о сотрудничестве в рамках поставок в Республику Зимбабве машин и оборудования белорусского производства для лесной промышленности» [6]. Взаимный интерес двух стран имеется также и по сотрудничеству в сфере легкой промышленности. В частности, концерн «Беллепром» изучит возможности поставок хлопка из этой африканской страны, а «также на полях белорусско-зимбабвийского бизнес-форума в Хараре обсуждались возможности сотрудничества в текстильной и кожевенной отраслях легкой промышленности» [7].

Что касается взаимодействия между регионами двух стран, то в рамках государственного визита белорусской делегации две столицы – Минск и Хараре – подписали соглашение об установлении побратимских отношений, где уже намечены перспективные направления «в энергетической сфере, в областях здравоохранения, образования, водоснабжения, водоочистки, коммунальной техники» [8]. И, судя по всему, в ближайшее время в развитие соглашения будут подписаны планы мероприятий, которые позволят еще больше укрепить двусторонние белорусско-зимбабвийские региональные отношения, в том числе в торгово-экономическом сотрудничестве двух столиц.

Литература

1. Залесский, Б.Л. Продолжение сотрудничества будет эффективным / Б.Л. Залесский // *Materialy XX Międzynarodowej naukowo-praktycznej konferencji “Strategiczne pytania światowej nauki – 2023”, Volume 2. Przemysł: Nauka i studia.* – С. 26–29.

2. Трансконтинентальный мост, инвестиции и белорусское мороженое в Африке. Подробности бизнес-форума в Хараре [Электронный ресурс]. – 2023. – URL: <https://www.belta.by/economics/view/transkontinentalnyj-most-investitsii-i-belorusskoe-morozhenoe-v-afrike-podrobnosti-biznes-foruma-v-547289-2023/>
3. МТЗ поставит в Зимбабве более 3,5 тыс. тракторов BELARUS в течение двух лет [Электронный ресурс]. – 2023. – URL: <https://www.belta.by/economics/view/mtz-postavit-v-zimbabwe-bolee-35-tys-traktorov-belarus-v-techenie-dvuh-let-547284-2023/>
4. Промпредприятия Беларуси подписали в Зимбабве пакет документов по сотрудничеству [Электронный ресурс]. – 2023. – URL: <https://www.belta.by/economics/view/prompredprijatija-belarusi-podpisali-v-zimbabwe-paket-dokumentov-po-sotrudnichestvu-547368-2023/>
5. Абухович, Ю. Торговля, сельское хозяйство, добыча полезных ископаемых. О перспективах сотрудничества с Зимбабве и ОАЭ / Ю. Абухович // [Электронный ресурс]. – 2023. – URL: <https://www.belta.by/comments/view/torgovlja-selskoe-hozjajstvo-dobycha-poleznyh-iskopaemyh-o-perspektivah-sotrudnichestva-s-zimbabwe-i-oae-8585/>
6. Рогожник: сотрудничество в промышленной сфере с Зимбабве имеет огромный потенциал [Электронный ресурс]. – 2023. – URL: <https://www.belta.by/economics/view/rogozhnik-sotrudnichestvo-v-promyshlennoj-sfere-s-zimbabwe-imeet-ogromnyj-potentsial-547600-2023/>
7. Беларусь и Зимбабве заинтересованы в сотрудничестве в сфере легпрома [Электронный ресурс]. – 2023. – URL: <https://www.belta.by/economics/view/belarus-i-zimbabwe-zainteresovany-v-sotrudnichestve-v-sfere-legproma-547603-2023/>
8. Минск и Хараре стали городами-побратимами. Что дальше? [Электронный ресурс]. – 2023. – URL: <https://www.belta.by/regions/view/minsk-i-harare-stali-gorodami-pobratimami-cto-dalshe-547593-2023/>

GEOGRAFIA I GEOLOGIA

Kartografii i geoinformatyki

**К.т.н., асс.проф. Джангулова Г.К., докторант PhD Аталыкова Н.С.,
докторант PhD Хамит Н.Е.**

(Казахстан, Алматы, Казахский национальный университет им. Аль-Фараби)

ИЗУЧЕНИЕ ГЕОЛОГИЧЕСКОГО СТРОЕНИЯ И ДИНАМИЧЕСКОГО ИЗМЕНЕНИЯ ДОЛИН РЕКИ АКСАЙ

Река Аксай находится в Карасайском районе Алматинской области. Правый приток реки Каскелен. Протекает по горному ущелью Аксай. Берет начало в ледниках Заилийского Алатау и проходит через различные ландшафты. В верховьях реки расположены два моренных высокогорных озера, к ним есть горный маршрут, который может занять два дня. Долина реки очень красивая, здесь нетронутая природа, в ущелье почти никого не бывает поэтому здесь можно побыть в одиночестве вдали от города, посидеть в лесу, пожечь костер. Вдоль реки есть множество мест где можно посидеть у воды, вода в реке холодная, но в летнее время можно быстро окунуться в воду. В верховья реки есть 15 небольших ледников. Правый приток реки Каскелен, берет начало в ледниках Заилийского Алатау. Длина 70 км. Ширина долины реки Аксай 8 метров, средняя глубина 0,2 – 0,7 метра, наибольшая 1,2 м. Река и ее притоки селеопасны. Наиболее крупные селевые потоки наблюдались в 1921 году и в 1960.

Между долинами рек Аксай и Каргалинка высится гора Акжар. С северо-западного склона, в результате катастрофического землетрясения 28 мая 1877 году, сошел грандиозный обвал. Обломки породы - достигающие 30 - 50 тонн, образовали каменную осыпь. Гора Акжар является водоразделом между долинами рек Аксай и Каргалинка.

Заилийский Алатау относится к Северо-Тяньшаньской складчатой системе. Процесс осадкообразования происходил в протерозое и палеозое. Новейшие тектонические движения плиоцена и плейстоцена сыграли решающую роль в образовании современной поверхности. Сложен главным образом гранитами, конгломератами, известняками и сланцами. Следствие – три

разлома субширотного простирания, где наблюдается наиболее активное движение подземных вод. К области поднятия можно отнести наиболее высокогорную часть Иле Алатау, к области опускания – зону предгорного прогиба, охватывающую подгорную зону, где палеозойский фундамент погружен на глубину от 100- 1200 м (междуречье Тургень-Чилик) до 3500 м (Алмаатинский прогиб) от поверхности земли. Эти огромные котловины заполнены толщами кайнозойских грубообломочных аллювиально-пролювиальных отложений, являющихся основными коллекторами подземных вод. В связи с инверсионным поднятием западной части предгорья (Аксенгирское) русло реки Каскелен отклоняется на восток, а р. Иссык и Талгар отклоняются на запад в связи с интенсивным погружением Алматинской впадины. В пределах территории докембрий представлен сильно метаморфизованными осадочными и магматогенными породами, структурно принадлежащими к внутренним частям антиклинорий и обнажающимися обычно на склонах и вершинах гор. Наиболее древними среди них являются гнейсы, кристаллические сланцы, кварциты, амфиболиты, порфиroidы и туфы, общая видимая мощность их достигает 4 км и более. Среди верхнепалеозойских образований широко распространены интрузивные породы, приуроченные к региональным тектоническим зонам, вдоль которых размещены поля их выходов в виде линейно ориентированных полос. В составе их преобладают граниты, граносиениты и гранодиориты. Породы мезозойской группы большей частью

При изучении долинно-речных ландшафтов авторы руководствовались наиболее устоявшимися положениями ландшафтоведения, согласно которым «палеоландшафт – это древний ландшафт, сформировавший свою инвариантность и функционировавший в обстановке, не свойственной современным физикогеографическим условиям на данной территории». При этом под инвариантностью понимаются «наиболее общие, а поэтому и более устойчивые черты структуры типа ландшафтного комплекса на уровне семейства». В отличие от палеоландшафта под «современным ландшафтом» понимается природно-территориальный комплекс, сформировавший свою инвариантность в современных (или близким к ним) физико-географических условиях. Возраст ландшафта определяется временем возникновения его инварианта, т.е. продолжительностью периода с момента формирования инварианта до настоящего времени. В зависимости от категории,

таксономического ранга и структурно-динамической организации ландшафтов инвариантом их могут выступать различные факторы, играющими ведущую роль в ландшафтогенезе определенных ПТК. Применительно к долинно-речным ландшафтам инвариантом выступает флювиальный парагенетический ландшафтный процесс. Именно он определяет формирование долинно-речных комплексов, их трансформацию и исчезновение – переход к палеоландшафтам. Исходя из палеогеографии территории Воронежской области, можно выделить несколько периодов формирования долинно-речных ландшафтов: древний, средний, ледниковый и современный.

Korzystanie przyrodą i ekologiczny monitoring

Джусупова Н., Күздеш Ф., научный руководитель Жангожина Г.М.

*Студенты 3 курса, Карагандинский университет имени академика
Е.А.Букетова, м.е.н., старший преподаватель, Республика Казахстан*

ЛАНДШАФТ ГЕОХИМИЯСЫНЫҢ ЗЕРТТЕЛУ ТАРИХЫ

Қоршаған ортаны құрайтын құрам бөліктердің, тірі және өлі табиғат арасындағы байланыс, динамикалық өзгерістері, зат алмасу үдерістері ландшафтты құрайтын химиялық элементтердің қарқынды қозғалысының алғышарттарының бірі. Осы орайда, ХХ ғасырдың басында ландшафт геохимиясы атты ғылым саласы пайда болды. Әрине, ландшафт геохимиясы зерттеулері ғылымның жалпы дифференциациясынан бұрын жазылып, зерттелді. Соған сәйкес, берілген жұмыс ландшафт геохимиясының бөлек ғылым саласы ретінде пайда болуындағы ғалымдарды, олардың еңбектерін қамтып, ландшафттану геохимиясының зерттелу тарихына арналады.

Атомдарды, молекулаларды және химиялық элементтердің миграциясын зерттейтін өзге де ғылым салалары сияқты, алғашқы геохимиялық идеялар және әдістер қарқынды түрде дамып, бөлек Жерттану ғылымы ретінде қолданбалы мәнге ие болды. Жеке ғылым саласы ретінде геохимия ХХ ғасырдың бірінші онжылдығында Ресейде пайда болып, оның негізін қалаушы В.И. Вернадский болды.

Е.В. Добровольская еңбегіне сүйенсек алғашқы геохимиялық идеялар Теофраст, Плиний және басқа антикалық дәуір ғалымдарына тиесілі. Олар жер қыртысындағы болатын химиялық үдерістерге болжам жасаған [1].

XVII ғасырда Роберт Бойль табиғи сулар мен атмосфера химиясын зерттеді, голландық Христиан Гюйгенс ван Зейлихем өмірді ғарыштық құбылыс ретінде түсінді. XVIII ғасырда М.В. Ломоносов химияның геологиядағы маңызын айқындап, көмір, мұнай, шымтезектің пайда болу үдерістеріне анықтама беріп, өзінің «Жер қабаттары туралы», «Металлдардың пайда болуы туралы» еңбектерінде

басқа да геохимиялық мәселелерге тоқталып өтті. Француз ғалым А. Лавуазье флогистон теориясын жоққа шығарып, атмосфера газдар геохимиясы және табиғи сулар геохимиясының іргетасын қалады. Геохимиялық идеяларға француз натуралисті Жорж-Луи Леклерк де Бюффон, орыс минералогы В.М. Севергин, славян ойшылы Руджер Иосип Бошкович жақын болды.

XIX ғ. I-жартысында Йенс Якоб Берцелиус тау жыныстары, пайдалы қазбалар, минералдар, судың химиялық құрамын зерттеді, осылайша ол торий, церий, селен, бос күйінде кремний, титан, тантал, цирконийді алғашқылардың бірі болып ашты. Осы орайда неміс ғалымы А. Гумбольдт тіршіліктің қоршаған орта әсеріне назар аударды, ал оның отандастары Шпренгель Христиан Конрад және Юстус фон Либих, француз ғалымдары Жан-Батист Андре Дюма мен Жан Батист Буссенго өсімдіктердің геохимиялық рөлін айқындады және осы еңбектер болашақ биогеохимияның негізінің қалауына себеп болды [2].

XIX ғасырдың ортасында неміс ғалымдары Карл Густав Бишоф пен Иоганн-Христиан Брейтгаупт, француз ғалымы Эли де Бомон жер қыртысы химиясы туралы көптеген ауқымды жалпылаулар жариялады. Бұл еңбектерді В.И. Вернадский ерекше бағаланады.

Сонымен, «геохимия» термині 1842 жылы қолданбалы мәнге ие болды, оның қолданылуымен Христиан Шенбейн тығыз байланысты, оның еңбегі бойынша әрбір геологиялық ғылымын зерттеу үшін геохимия керек, себебі жер шарын қалыптастыратын табиғи химия және массалардың шығу тегін білу қажет.

Кирхгоф пен Бунзеннің 1859 жылы спектрлік анализді ойлап табуы, тау жыныстарындағы химиялық элементтердің болуын анықтады. Геохимия спектр анализінің маңызы зор. Геохимияның дамуындағы ең маңызды рөлді 1869 жылы Менделеевтің периодтық заңы алады. Жеке ғылым ретінде геохимияның пайда болуы Мәскеу университетіндегі минералогия кафедрасымен байланысты, себебі оның іргетасы 1908-1911 жылдары осы жерде В.И.Вернадскийдің бастауымен қаланды.

А.Е. Ферсман геохимияны дамытудың үш ғылыми орталығын (Санкт-Петербург, Вашингтон, Тронхейм) атап өткен болса, ал 1933 ж. тағы 4-уін қосты –

Осло, Геттинген, Фрейбург, Цюрих. XX ғ. 20 жылдары Кола түбегіндегі А.Е. Ферсманның геохимиялық зерттеулері көрнекті теориялық нәтижелерге ғана емес, сонымен қатар апатиттер мен басқа да шикізаттардың ірі кен орындарын ашуға, содан кейін арктикалық шеңберден тыс әлемдегі алғашқы тау-кен орталығын құруға әкелді. Осы орайда аймақтық геохимия пайда болды, оның негізін қалаушы Ферсман болды. Жер қыртысының химиялық элементтерінің сандық таралуын алғаш рет Ф. Кларк анықтады. Жаһандық маңыздылығына қарамастан, жердегі геохимиялық шөгінділер 20 жылдан астам уақыт бойы ұжымдық түрде қарастырылмаған. Химиялық шөгінділер мен қалдық шөгінділердің толық жиынтығын қарастырған соңғы кітап негізін қалаушы том Гауди мен Пай «химиялық шөгінділер және геоморфология» болды (Гауди мен Пай, 1983). Содан бері жеке геохимиялық шөгінділер бөлек көрсетілген еңбектерде талқыланды: Райт және Такер (Калькреттер; 1991), Мартини мен Чесворт (ауа райының бұзылуы, топырақ және палеозолдар; Чен және Роуч (Калькрет: Пайдалы қазбаларды барлау кезіндегі сипаттамалары, таралуы және қолданылуы; 2005) [3].

Қорытындылай келе, ландшафт геохимиясының бағыты – бастапқы химиялық және геологиялық көзқарастармен бірге пайда болып, басқа ғылымдар шеңберінде алатын орны ерекше. Бұл бағытта жасалған зерттеулер қолданбалы мәнге ие болып, қазіргі таңда көптеген физикалық географиялық мәселелерді шешеді.

Пайдаланылған әдебиеттер:

- 1 Geochemica Sediments and Landscapes. David J. Nash, Sue J. McLaren, 2007.
- 2 Перельман А.И. Геохимия: Учеб. для геол спец. вузов - 2-е изд., перераб. и доп. - М. Высш. шк, 1989.
- 3 Добровольская М.Г. Геохимия земной коры: Учеб. пособие. - М: РУДН, 2007. – 131 с.

ADMINISTRACJA PUBLICZNA

Podwyższenie roli państwowego urzędnika na współczesnym etapie rozwoju społeczeństwa

M.B.Turlubekova, R.O.Bugubayeva

Karaganda Economical University, Kazakhstan

bestielts@mail.ru, prur@keu.kz

ANALYSIS OF PUBLIC ADMINISTRATION OF INCLUSIVE EDUCATION FOR CHILDREN WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS (SEN) IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN IN THE CONTEXT OF CONCEPTUAL DEVELOPMENT

Annotation

The relevance of research. The desire for equal opportunities is conditioned by the direction of inclusion and its progressive formation in the education of the Republic of Kazakhstan. Inclusion in the educational environment is the most important stage in the fight against disability for people with various developmental disabilities. Therefore, it is important to study the formation of inclusion in Kazakhstan, the current state and prospects of its development.

The purpose of the study is a comprehensive analysis of the administrative system and improving the effectiveness of the integrated educational mechanism, as well as the development of recommendations to improve its application in the Republic of Kazakhstan.

Research methods. Within the framework of the conducted research , the following methods were used:

- theoretical, including the analysis of domestic and foreign scientists in the field of inclusive education;
- analysis of legislative and regulatory documents;
- the method of graphical representation of the results obtained.

The results of the study. Based on the theoretical analysis of domestic and foreign scientific and methodological literature, the author concretized the understanding of inclusive education, presented an analysis of inclusion in practice, including in the regional aspect on materials, both in Kazakhstan as a whole and in the Karaganda region, and outlined the trends of its development in modern conditions.

Conclusions. The analysis of trends in the development of inclusive education in Kazakhstan shows that the promotion and development of access to inclusive education, social integration and non-discriminatory treatment of persons with special educational needs are interrelated. In this regard, it is urgently necessary

to revise the concept of inclusive education at the national level and conduct empirical studies on the integration of children from vulnerable groups into the general education system of Kazakhstan in order to fully cover children with special educational needs with comprehensive education. The tasks of the development of inclusive education include identifying the driving forces of the social development of various children who are part of a single space of educational activity, determining indicators and criteria for evaluating the results of development, determining the level of adaptation of "special people" to social life.

Keywords: public administration, inclusion, inclusive education, strategy, educational process, special educational needs.

Introduction

Empirical and critical studies of inclusivity and inclusive practice reflect different perceptions of the inclusion of different approaches to the study of this phenomenon. They give a contrasting and blurry picture of what inclusivity is and how it is practiced at different levels of education.

The issue of inclusive education is relevant for many countries, and for the qualitative implementation of the principle of inclusivity, it is necessary to conceptualize an approach to the implementation of the principle of inclusivity in a particular country, taking into account its specific development and regional characteristics, as well as the interaction of state bodies to implement a unified national policy for the successful development of inclusivity in education, taking into account the combination of many factors affecting its development.

Kazakhstan has adopted a number of legislative acts in the field of comprehensive education. Since 2021, Kazakhstan's education system has significantly improved the regulatory framework for the development of comprehensive education. Thus, children with special educational needs, including not only children who find it difficult to study because of their health, but also children who find it difficult to study for economic, social, linguistic reasons, etc.

The development of the concept of state policy for the introduction of inclusive education is determined by the need to improve state policy and eliminate shortcomings in the implementation of inclusive education due to the lack of a single approved document defining the methods of development of inclusive education and the mechanism of interaction of state bodies in the field of inclusive education. Despite numerous government measures to resolve this situation, the problem of unequal access to education exists in Kazakhstan and requires targeted actions.

Literature review

Inclusive education is one of the important trends in the world due to the global nature of the problem of the lack of equal access for all children to quality education. Now in many countries, including Kazakhstan, inclusion is considered one of the strategic goals of the development of the education system at the state level.

Reviews of national literature show that the concept of comprehensive education in the Kazakh context is reduced to children with special educational needs, and this category of children is the main concern of all stakeholders.

In order to draw attention to its inclusion in Kazakhstan, issues related to new phenomena in this country are constantly being raised and studied. In many scientific works it is believed that inclusion is defined as a social concept, as a new type of education, as a multi-level process of development of general education, a "barrier" that prevents the success of inclusive educational practices at the present stage of development of the Kazakh education system [1, pp.31-38].

For inclusive education policy to succeed, it is necessary to create conditions conducive to change, where it is important to create an appropriate political context. Political will and sound policy-making are fundamental to its proper implementation. See, for example, Srivastava et al. (2015) cite Pidgell and Meyer (1997) on this topic [2], and Singhal (2008) [3] points out how Western countries have solved this problem with legislation to change school policies and practices to achieve inclusive education. The success of the inclusive education system largely depends on the willingness of the State to adopt appropriate legislation, define clear policies, formulate national action plans, create infrastructure and capacity for implementation, as well as take advantage of long-term funding.

Inclusive education is currently an innovative process based on an ideology that eliminates discrimination and ensures equal treatment of all people, while at the same time creating special conditions for children with special educational needs [4].

The development of inclusive education is one of the priorities of most countries of the world. Scientists evaluate the practice of co-education of children with disabilities in normal development in different ways and offer unique methods of integrating children with disabilities into the general educational environment. In this regard, there are many causes of inequality in education related to political, economic, social, cultural and institutional factors, and these factors vary both at the national and international levels.

The main part

The concept of inclusive education in the Kazakh context is reduced to children with special educational needs, and it is this category of children that is the main concern of all stakeholders. However, both the Government and the scientific community have failed to ensure that other socially vulnerable children have access to quality general education.

In this regard, there is an urgent need to revise the concept of inclusive education at the national level and conduct an empirical study on the integration of children from vulnerable groups into the general education system of Kazakhstan. Currently, certain models have been formed in Kazakhstan, the practice of building an inclusive education system has been accumulated. However, higher and secondary education are still separated, innovative forms of education in inclusive education and the best international practices are not used enough [5, pp. 75-77].

In numerous scientific works, inclusion is considered as a social concept, as a new type of education, as a multi-level process of development of general education, the barriers preventing the successful development of inclusive educational practices at the present stage of development of the Kazakh education system are identified [6, pp.31-38].

The State Program for the development of the education and Science system of the Republic of Kazakhstan for 2021-2025 (hereinafter - GPRON) provides for an increase in the number of secondary schools that have created conditions for the inclusion of children with special needs from 30% to 100% by 2025 (Table 1) [7].

Table 1 – The share of educational organizations that have created conditions for inclusive education, (%)

Indicators	fact				Change2021/ 2020
	2018	2019	2020	2021	
state preschool organizations	20,1	30	40	45	+9,9
state comprehensive schools	60,4	62,5	65	70	+2,1
State organisations and technical and vocational education	30,1	40	40	40	+9,9
civil universities	12	13	13	15	+1

There is an acute shortage of specialized personnel in Kazakhstan who could interact with people with special educational needs. Today, this deficit is about 64%. The number of special teachers of special educational organizations in the Republic of Kazakhstan is shown in Figure 1 [8].

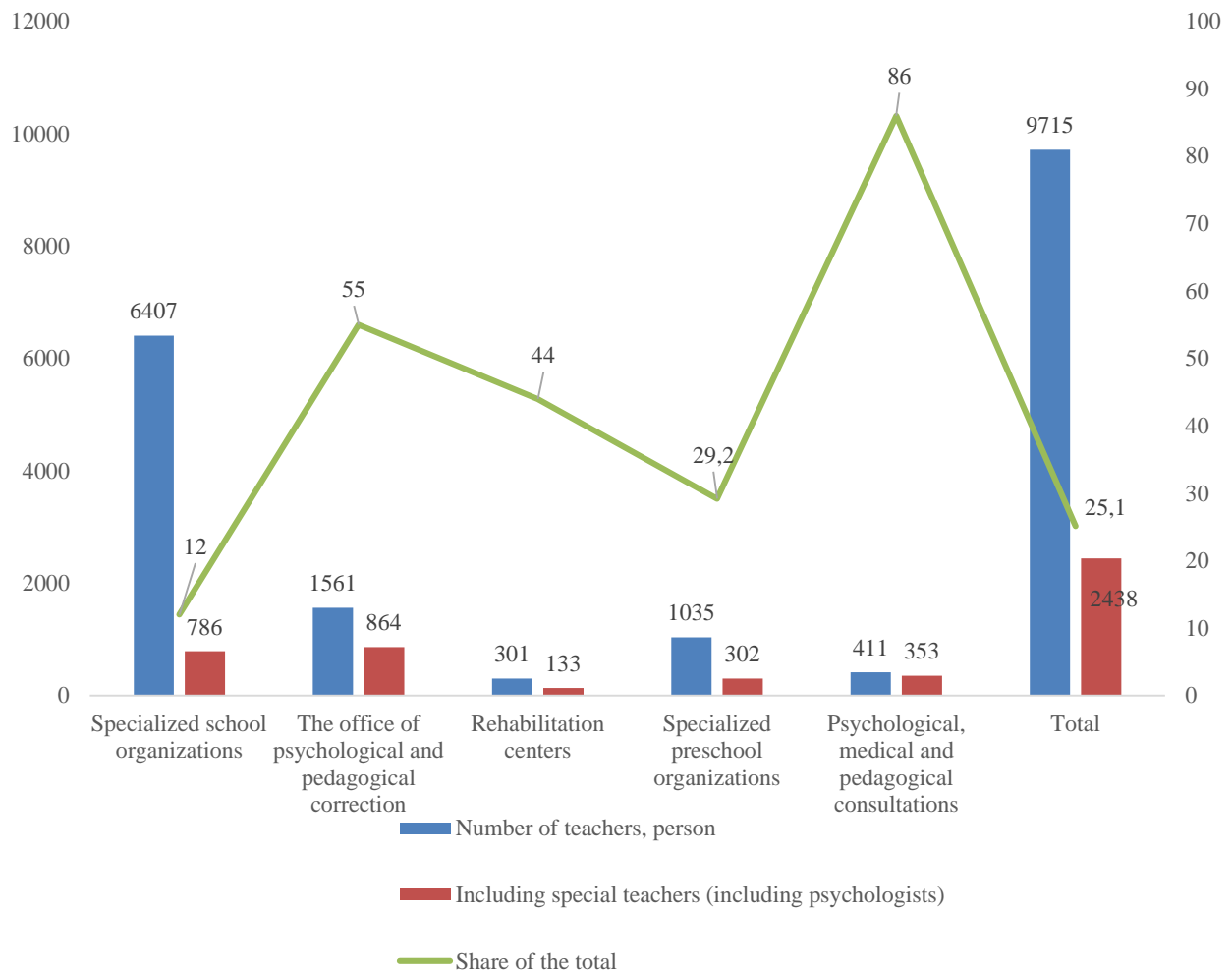

Figure 1 - The number of special teachers of special educational organizations in the Republic of Kazakhstan

Note – Compiled by the author based on the source: The official website of the National Scientific and Practical Center for the Development of Special and Inclusive Education. [electronic resource]. – Access mode: <https://special-edu.kz/analitspr>

At the same time, the age composition of teachers of special educational organizations in the Republic of Kazakhstan is as follows (Figure 2) [8].

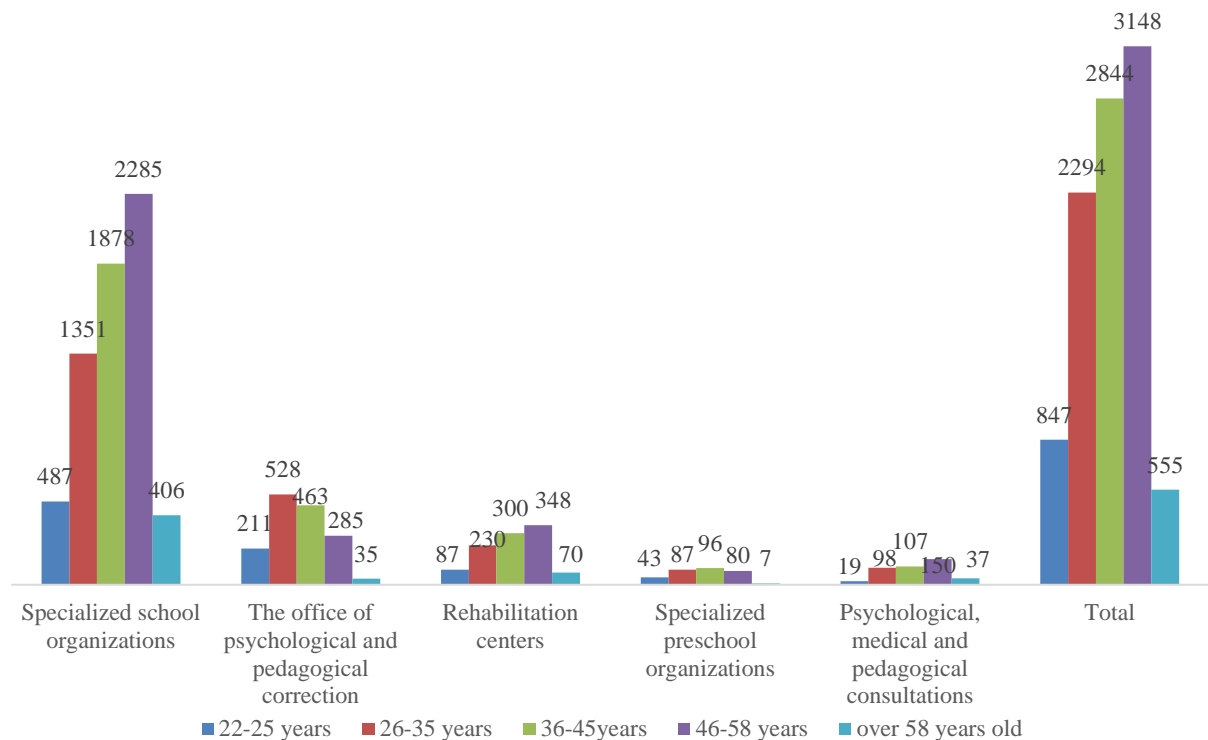

Figure 2 - Age composition of teachers of special educational organizations in the Republic of Kazakhstan

Note – Compiled by the author based on the source: The official website of the National Scientific and Practical Center for the Development of Special and Inclusive Education. [electronic resource]. – Access mode: <https://special-edu.kz/analitspr>

According to Figure 2, there is an aging process of teaching staff. Thus, the share of teachers aged 46-58 years is 32%, compared with young teachers (9%), the difference is 23%.

Despite the annual mass graduation of teaching staff, it is very difficult to retain specialists in the field of education. According to official data of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan, about 35% of teachers work in other fields. The main reason was that the incentive mechanism for teachers has not been well developed for a long time and is still insufficient. It is important to note that teachers are not paid extra for working with people with special educational needs. The new law of the Republic of Kazakhstan "On the status of a teacher" also does not provide for additional payments to teachers of this category. This situation significantly reduces the interest in studying in the relevant educational specialty among applicants [9].

The shortage of specialists in the field of teaching children with preschool SEN involves a program of psychological and pedagogical support. This should also include the performance of all its functions, highlighting the following as the main ones in the field of supporting children in additional education (Figure 3).

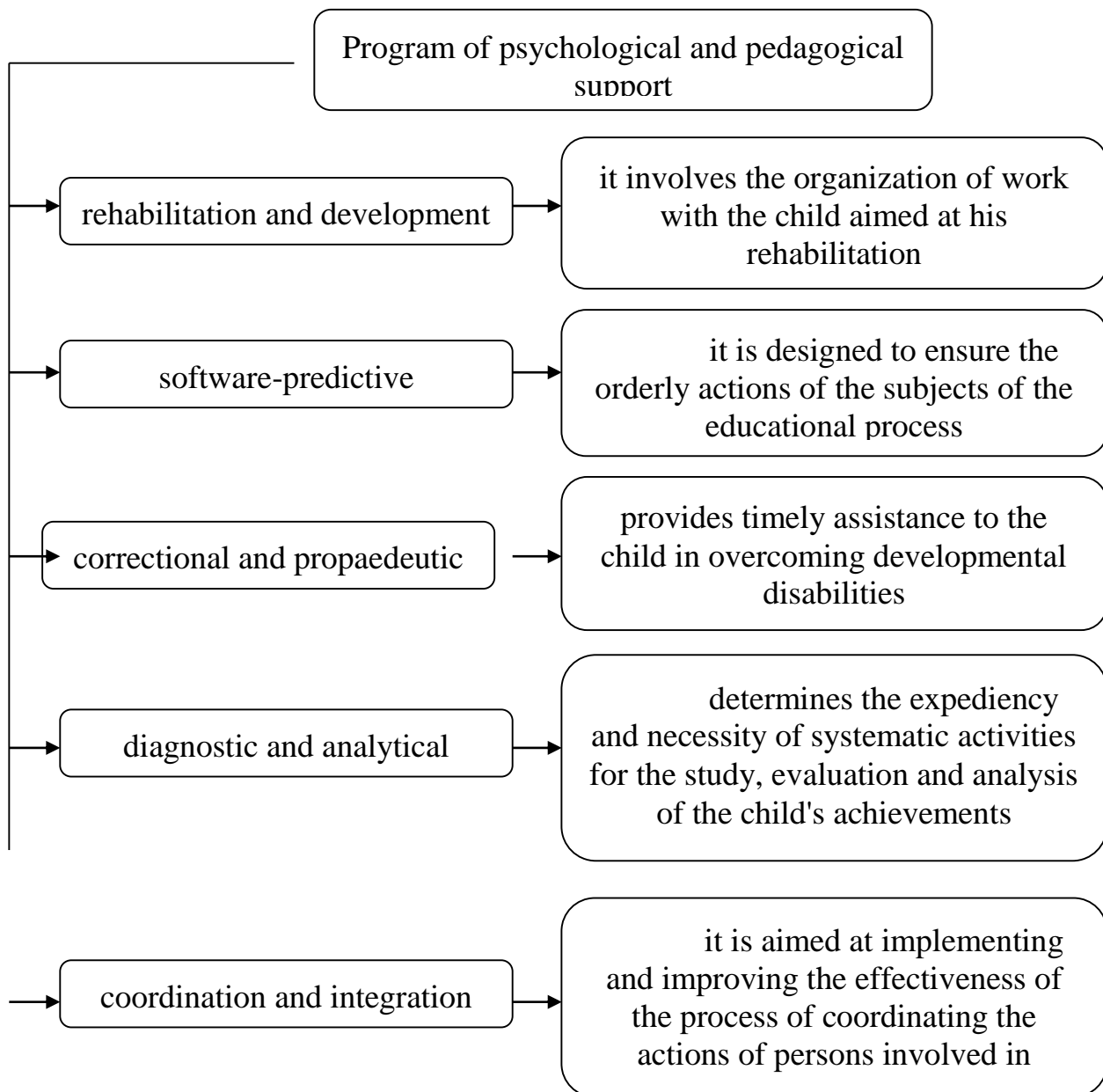

Figure 3 – Functions of the Program of psychological and pedagogical support of children with SEN

Note – Compiled by the author

Thus, the increase in the coverage of educational institutions with integrated practice has led to the emergence of new requirements for the professional competence of teachers, who should focus not only on healthy children, but also on working with children with various developmental disabilities, taking into account many social factors, details of familiar surroundings and features of socialization.

The promotion and development of access to inclusive education, social integration and non-discriminatory treatment of persons with special educational needs

are very relevant in the modern context. All these issues should be solved together and in combination with the efforts of all stakeholders and an integrated approach for successful implementation in the country.

Despite the fact that there are still many problems that need to be solved in relation to children with SEN, I would like to note that with the opening of inclusive education in Kazakhstan, one of the most important measures to support special children is the creation of special conditions for education. For this purpose, psychological and pedagogical correctional offices, special kindergartens and schools are being opened (Table 2) [10].

Table 2 - Development of inclusive education in Kazakhstan for children with SEN for the period from 2020-2021.

Indicator	2020	2021
Inclusion support offices in secondary schools	16	207
Support for inclusion of children with special educational needs:		
- offices	332	400
- number of children	2889	
Regional, city and district Psychological and Medical Pedagogical Commission		82
Rehabilitation centers		14
Special kindergartens for children with SEN(special educational needs)		38
Preschool organizations		2972
General education schools for persons with SEN		4426
Special schools for children with SEN		98
Note – Compiled by the author based on the source: How inclusive education is developing in Kazakhstan [Electronic resource]. – Access mode: https://www.inform.kz/		

In accordance with the Law of the Republic of Kazakhstan "On Education", special educational conditions for children with special educational needs include educational, special, personal and correctional development programs and teaching methods, technical and other means, living conditions, psychological and pedagogical support, medical and social services [11]. Since 2021, standards have been approved at the legislative level for the adaptation of educational programs to individual development characteristics and potential opportunities of children with special educational needs. 1. One of the important conditions is to accompany the child when

he is included in the general education environment. By order of the Ministry, inclusion support offices are included in the nomenclature of educational organizations. 525 teaching assistants at schools accompany special children during the educational process.

The most active inclusive education for children with SEN within the framework of the "Kamkorlyk" Roadmap in 2020-2021 is celebrated in secondary schools of Atyrau, Almaty, East Kazakhstan, West Kazakhstan, Zhambyl, Kostanay, Turkestan regions and the city of Nur-Sultan.

According to the monitoring data of the National Scientific and Practical Center for the Development of Special and Inclusive Education of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan in the 2021-2022 academic year, the number of schools that have created conditions for inclusive education is as follows (Figure 4).

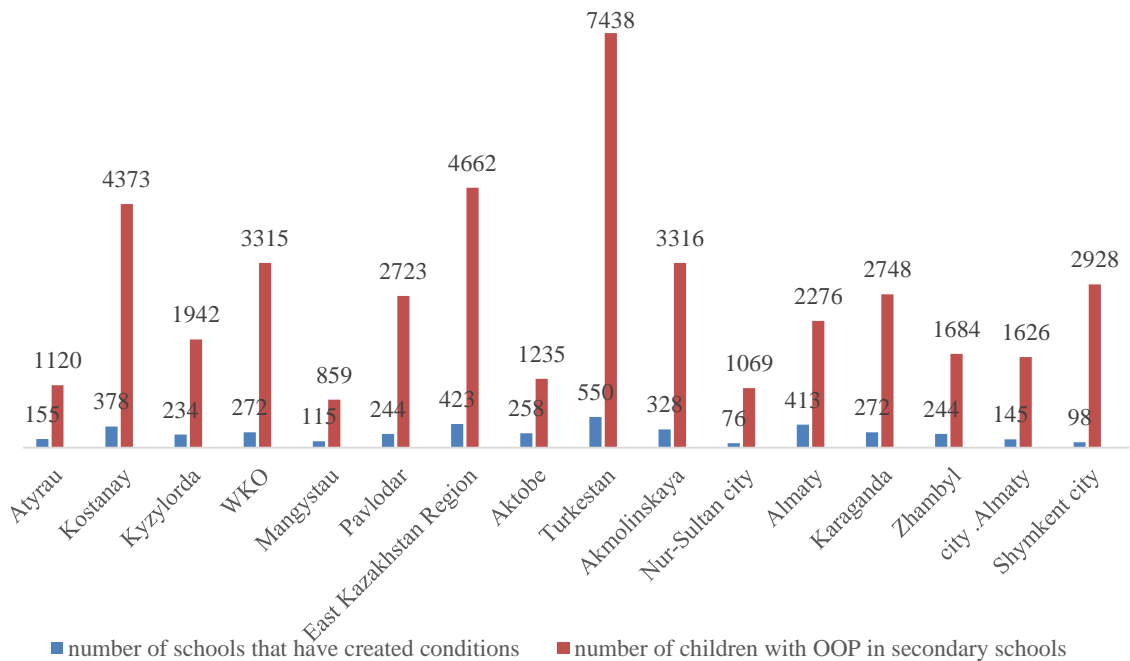

Figure 4 - The share of schools that created conditions for inclusive education of the Republic of Kazakhstan in the regional aspect in 2022

As of January 1, 2021, 12,879 children with special educational needs live in the Karaganda region, including 2,349 children with disabilities, including:

- preschool age - 4511 or 35% of children;
- school age - 8368 or 65%.

There are 5 psychological, medical and pedagogical consultations in the Karaganda region:

- Karaganda - 2 units;

- Temirtau - 1 unit;
- Balkhash – 1 unit;
- Zhezkazgan – 1 unit.

11 offices of psychological and pedagogical correction:

- Karaganda - 3 units;
- Temirtau – 1 unit.
- Zhezkazgan – 1 unit.
- Shakhtinsk – 1 unit
- Satpayev – 1 unit .
- Osakarovsky, Zhanaarkinsky, Karkaralinsky, Abaysky districts.

2 rehabilitation centers are Karaganda and Temirtau.

Since 2019, within the framework of the republican project "Every child deserves a school", together with the Bolashak Corporate Foundation, 4 inclusion support cabinets have been opened to help children with autism and mental disorders:

- Karaganda – 2;
- Zhezkazgan – 1;
- Temirtau - 1.

Also, with the assistance of the Dara Corporate Foundation, 4 resource centers for supporting inclusive education have been opened:

- 1) in 2020 – 3:
 - Karaganda – 2;
 - Temirtau – 1.
- 2) in 2021 – 1:
 - Shakhtinsk.

In general, the annual growth in the number of special education organizations is about 10 units (Figure 5) [12].

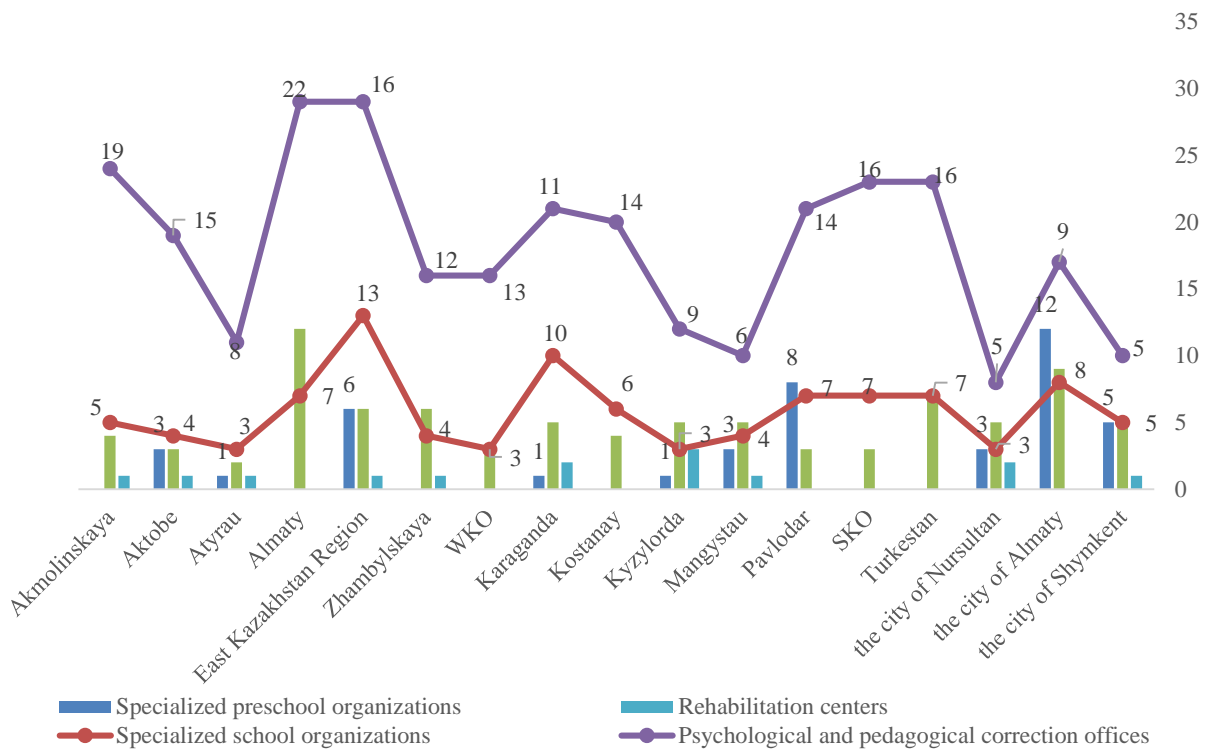

Figure 5 - The number of special education organizations of the Republic of Kazakhstan in the regional aspect in 2022

Note – Compiled on the basis of the source: Data of the National Scientific and Practical Center for the Development of Special and Inclusive Education [Electronic resource]. – Access mode: [https:// special-edu.kz](https://special-edu.kz)

The analysis of the number of special educational institutions providing state services for special psychological and pedagogical correctional assistance to children with disabilities is based on the uneven development of special educational institutions.

Thus, during the analysis of scientific papers dealing with the problem of inclusion, in the studies of domestic and foreign scientists from near and far abroad, it was revealed that the comprehensiveness of this problem was considered in various directions. The increase in the coverage of educational institutions with extensive practice has led to the emergence of new requirements for the professional competence of teachers, who should focus not only on working with healthy children, but also with children with various developmental disabilities, taking into account numerous social factors, the specifics of the immediate environment and the peculiarities of socialization.

Conclusions

The analysis of trends in the development of inclusive education in Kazakhstan shows that the promotion and development of access to inclusive education, social integration and non-discriminatory treatment of persons with special educational needs are interrelated. In this regard, it is urgently necessary to revise the concept of inclusive

education at the national level and conduct empirical studies on the integration of children from vulnerable groups into the general education system of Kazakhstan in order to fully cover children with special educational needs with comprehensive education.

Taking into account international recommendations on the need to switch to new standards for measuring disability, the Ministry of Health and Social Development of the Republic of Kazakhstan is currently working to change and improve legal and by-laws in order to reflect in them the biopsychosocial model underlying the ratified Convention on the Rights of Persons with Disabilities (hereinafter - the CRPD).

Thus, the tasks of the development of inclusive education include identifying the driving force of the social development of different children included in a single space of educational activity, determining indicators and criteria to assess the results of development, the level of adaptation of a "special person" to life in society.

List of literature

1 Chukotaev M. N., Nurtazina E. M. Inclusive education in Kazakhstan: problems and prospects // Academy of Vocational Education. – 2017. – No. 1. – pp. 31-38.

2 Srivastava, M., De Boer, A., Piil, S.J. (2015). Inclusive education in developing countries: a closer look at its implementation over the past 10 years. *Educational Review*, 67. - pp.179-195. <http://dx.doi.org/10.1080/00131911.2013.847061>

3 Singal, N. (2008). Working towards Inclusion: Reflections from Classrooms. *Pedagogical and pedagogical education*. - 24(6). - pp.1516-1529. DOI:10.1016/j.tate.2008.01.008

4 Dalton, L., E. Rapa and A. Stein (2020), "Protecting the psychological health of children through effective communication about COVID-19", *The Lancet Child and Development Health*, Vol. 4/5. - pp. 346-347, [https://doi.org/10.1016/S2352-4642\(20\)30097-3](https://doi.org/10.1016/S2352-4642(20)30097-3).

5 Nurgalieva S., Zeynolla S., Nurgalieva A. On the issue of improving the quality of inclusive education in Kazakhstan // *European Research*. – 2017. – No. 2. – pp. 75-77.

6 Chukotaev M. N., Nurtazina E. M. Inclusive education in Kazakhstan: problems and prospects // Academy of Vocational Education. – 2017. – No. 1. – pp. 31-38.

HISTORIA

Pavlo Kryshniy,

The National Defense University of Ukraine named after Ivan Cherniakhovskyi (Kyiv, Ukraine

<https://orcid.org/0000-0001-9705-1610>

GERMANY AND GREAT BRITAIN SPECIAL PURPOSE FORMATIONS EXPERIENCE IN CREATING AND USING IN 1914–1947

Анотація

У статті узагальнено досвід створення військових формувань спеціального призначення Німеччини та Великої Британії, зокрема розглянуто причини їх створення, наведено приклади та форми їх застосування, висвітлено способи виконання ними спеціальних завдань у тилу противника в роки Першої та Другої світових воєн.

Abstract

The article deals with the special purpose military formations in Germany and Great Britain: author summarized the experience of their creating and examined the causes of their occurrence, given examples and forms of their application, highlighted the methods of performing special tasks by them behind enemy lines during the First and Second World Wars.

Ключові слова: спецпідрозділи, диверсійно-розвідувальні дії, розвідувально-диверсійні формування, спеціальні завдання, формування спеціального призначення.

Keywords: special units, sabotage and reconnaissance actions, reconnaissance and sabotage formations, special tasks, special purpose formations.

Постановка проблеми. Досвід воєнних конфліктів другої половини ХХ ст. засвідчив значну роль дій диверсійно-розвідувальних формувань у тилу противника. Застосування подібних формувань у майбутньому може набути ще більшого значення, про що свідчать локальні війни сучасності. Саме тому вивчення й узагальнення досвіду бойової діяльності підрозділів спеціального призначення у воєнних конфліктах має особливу актуальність.

Мета статті полягає у проведенні аналізу й узагальненні досвіду створення та застосування військових формувань спеціального призначення Німеччини та Великої Британії у роки Першої та Другої світових воєн.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проаналізувавши наукові праці вітчизняних дослідників встановлено, що погляди на досліджувані нами питання знайшли висвітлення у багатьох працях дослідників, зокрема у працях П. Гаращука [2], Д. Веденєєва, Г. Биструхіна, А. Семуки [3], В. Паливоди [4–9], В. Колесника [10], А. Слюсаренка [1; 11], висвітлено процес творення,

становлення та трансформації сил спеціальних операцій (ССО) провідних країн світу в окремий компонент збройних сил. У дисертаційних роботах В. Кобка [12], Н. Молдавчук [13–14], навчальних посібниках В. Янковича та М. Єзерського [15–16], публікації Г. Костенка [17] розглянуто особливості комплектування та підготовки ССО до бойового застосування.

У працях О. Анікеєнка [18], І. Данилюка, О. Печоріна та М. Єзерського [19], П. Черника, А. Шумки [20] розкрито головні завдання та особливості застосування підрозділів спеціального призначення та ССО. У колективній монографії за редакцією П. Ткачука [21], у статті Ю. Серветника [22] відображено тенденції розвитку підрозділів спецпризначення провідних країн світу.

Загальні тенденції розвитку збройної боротьби розглянуті у монографії В. Горбуліна [23], у дисертаційних роботах Г. Воробйова [24], В. Радецького [25], у книзі Є. Магди [26], у підручнику за редакцією І. Фурмана [27]; у працях І. Руснака, В. Телелима [28]; В. Веденєєва, О. Гавриленка, С. Кубіцького [29–30]; С. Кириченка [31]; О. Галаки [32], М. Рібака, Ю. Бадаха [33] та ін. Проте, питання з узагальнення досвіду застосування розвідувально-диверсійних формувань досліджуваного нами періоду потребують додаткового вивчення.

Виклад основного матеріалу. Історичний аналіз розвитку змісту і форм спеціальних дій військових формувань у тилу противника у воєнному мистецтві свідчить, що впродовж усієї його історії існували бойові дії, форми і способи ведення яких виходили за межі звичайних бойових дій на полі битви. Водночас існували спеціальні військові й іррегулярні підрозділи, що призначалися для виконання спеціальних завдань у межах ведення спеціальних дій.

Приналежність до спецпідрозділів визначається, насамперед тими завданнями, які вони вирішують і тактикою дій, яку вони застосовують. Коли у роки Першої світової війни, відбувалося позиційне протистояння, отримати перевагу традиційними способами за подібних умов стало практично неможливо. Так з'явилися об'єктивні причини для створення нових військових формувань, яких до цього часу не існувало і які могли б виконувати специфічні (нетрадиційні) завдання в інтересах своїх військ.

Цікавим у цьому плані є досвід **Німеччини**. Розвиток подій під час Першої світової війни спонукав командування німецької армії до створення військових формувань, які передбачалося використовувати в тилу противника під час підготовки і ведення великомасштабних бойових дій. Однією з причин були успішні дії проти країн Антанти в Танганьїці і Кенії. Генерал Пауль Еміль фон Леттов-Форбек (*нім.* Paul Emil von Lettow-Vorbeck), командувач німецькими військами у Східній Африці, впродовж чотирьох років успішно протистояв кратно переважаючим силам противника. При цьому ставку зробили на організацію партизанської війни силами місцевого населення [34].

Особливістю дій у Танганьїці було те, що її з усіх боків оточували території, підконтрольні країнам Антанти, тому під час Першої світової війни німецькі частини, що там розміщувалися, практично не отримували допомоги з Німеччини. За таких умов генерал П. фон Леттов-Форбек відійшов від поглядів традиційної

пруської військової школи. Маючи у своєму розпорядженні сили у кількості 2 732 осіб (з них лише 10% німці, решта – місцеве населення) він поділив на 14 рот. До кожної роти додавався великий загін з числа місцевих жителів, на яких покладалися основна функція – носіїв. Такий розподіл сил істотно підвищив їх мобільність. Роти діяли як самостійно, так і спільно, коли у цьому виникала потреба. У такий спосіб було завдано нищівної поразки 8-тисячному англійському корпусу, що висадився в порту Танга на північному сході Танганьїки [35].

Об'єктами для нападів стали: шляхи сполучення, засоби зв'язку, склади, штаби, невеликі військові частини [36, с.9]. Ці підрозділи з упевненістю можна вважати “підрозділами для виконання спеціальних завдань”, тому що їм були притаманні такі риси: дії у складі невеликих за чисельністю груп, висока мобільність, дії в умовах значної чисельної переваги противника, відсутність матеріально-технічного забезпечення, застосування тактики раптових нападів і швидкого відходу. Основні завдання, які вони на той час вирішували: знищення важливих об'єктів у тилу противника, знищення живої сили противника, порушення роботи комунікацій у ворожому тилу.

Наступним кроком у розвитку військових формувань спецпризначення німецької армії став 1933 рік, коли капітан Теодор фон Хіппель, спираючись на власний досвід партизанських і диверсійних дій проти англійських військ у роки Першої світової війни, першим офіційно обґрунтував необхідність створення постійно діючих спеціальних диверсійних підрозділів у складі німецької армії. На ці підрозділи покладалися такі завдання: діяти в глибокому тилу противника, знищувати тиліві комунікації і важливі об'єкти противника, вести розвідку, проводити диверсії та саботажі, підривати моральний дух противника.

До літа 1939 р. під керівництвом Т. фон Хіппеля було сформовано військове формування “Ebbinghaus”, яке спеціалізувалося на диверсіях у ворожому тилу. У вересні 1939 р. цей підрозділ задіяли під час захоплення Польщі. В умовах стрімкого наступу німецької армії, диверсанти займалися не стільки знищенням тилівих об'єктів, скільки їх захопленням та утриманням до підходу своїх військ (сил). Це військове формування повністю виконало усі покладені на нього завдання, але незважаючи на успіхи, відразу ж після окупації Польщі було розформоване. Вище німецьке командування вважало подібні військові формування тимчасовим вимушеним кроком і не вбачало в них подальших перспектив, до того ж втрат, яких зазнало це формування, компенсувати було ніким [11, с.69].

Проте уже 25 жовтня 1939 р., за пропозицією Т. фон Хіппеля, адмірал В.Ф. Канаріс підписав наказ про створення нової частини у складі Абвера під назвою “Будівельна навчальна рота для спеціальних застосувань – 800”. Основою підрозділу стали 3 офіцери і 67 нижніх чинів – колишні диверсанти військового формування “Ebbinghaus” [37]. Ця рота швидко поповнювалася добровольцями і 15 грудня 1939 р. була перетворена на “800-й навчально-будівельний батальйон особливого призначення” (нім. Baulehrbataillon z. b. V. 800) [37–41; 43].

З 9 квітня по 8 червня 1940 р. підрозділи зі складу цього батальйону брали

участь у Дансько-норвезькій операції “[Везерюбунг-Зюд](#)” (нім. *Weserübung-Süd*) і “[Везерюбунг-Норд](#)” (нім. *Weserübung-Nord*), а з 10 травня по 22 червня 1940 р. – у Французькій кампанії, проводячи диверсійно-розвідувальні дії в авангарді німецьких військ.

Головні завдання, які виконував батальйон “Brandenburg”:

ведення глибинної розвідки;

захоплення мостів, аеродромів, бункерів, важливих об’єктів будь-якого рівня охорони;

знищення важливих об’єктів на комунікаціях противника;

ліквідація командного складу високого рангу, що призводило до дезорганізації системи управління та постачання противника;

терор проти цивільного населення (найчастіше переодягнувшись у військову форму противника) для створення панічних настроїв і посилення хаосу,

знищення вузлів зв’язку, складів, пошкодження залізничних колій, захоплення “язиків” [40, с.125].

Уже 1 червня 1940 р. батальйон був розгорнутий у 800-й навчальний полк особливого призначення “Brandenburg” (нім. *Lehrregiment Brandenburg z. b. V. 800*) [39–40; 42]. Основне призначення полку полягало в тому, що він спеціалізувався на операціях розвідувально-диверсійного характеру і використовувався Абвером для ведення глибинної розвідки у військових кампаніях, зокрема План “Вайс” 1939 р. (агресія проти Польщі), План “Гельб” 1940 р. (напад на Францію) і План “Барбаросса” 1941 р. (агресія проти СРСР) [1, с.130].

Уже в листопаді 1942 р. на базі полку сформовано дивізію спеціального призначення. Замість навчального табору та навчального батальйону полку “Brandenburg-800” було створено полк підготовки “Kurfürst”, а батальйони були переформовані відповідно у 801, 802, 803, 804 та 805-й полки трибатальйонного складу [40, с.113]. Саме полк “Kurfürst” став однією із центральних розвідувально-диверсійних шкіл Абвера-2 [41].

З 1 квітня 1943 р. дивізія “Brandenburg” була виведена зі складу Абвера і передана до Верховного командування сухопутних сил. Наприкінці травня 1944 р. значна частина особового складу “Brandenburg” добровільно вступила до штурмових груп служби безпеки, якими командував оберштурбанфюрер СС Отто Скорцені. 15 вересня 1944 р. відбулося її переформування в танково-гренадерську дивізію “Brandenburg” (нім. *Panzer-Grenadier-Division Brandenburg*), що стало завершенням в існуванні диверсійно-розвідувального формування під умовною назвою “Brandenburg” [42–43]. Основними завданнями, які виконувало диверсійно-розвідувальне формування “Brandenburg”, були: диверсійна та розвідувальна робота у тилу противника; захоплення важливих об’єктів у тилу противника і забезпечення їх безпеки до підходу основних сил німецької армії; боротьба з партизанами [36; 38–39; 43].

Таким чином, у першій половині ХХ ст. у збройних силах Німеччини, вперше у світі, були створені спеціальні військові формування, зокрема “Ebbinghaus” і “Brandenburg”, які виконували розвідувально-диверсійні завдання в тилу

противника, але через поразку нацистської Німеччини у Другій світовій війні, вони припинили своє існування.

Не менш унікальним у цьому плані є досвід **Великої Британії**. У роки Першої світової війни англійський полковник Томас Едвард Лоуренс, домігся створення у складі англійських військ в Аравії партизанських загонів під час бойових дій на Близькому Сході. Ці загони були слабо підготовлені і забезпечені, нараховували не більше 2 тисяч вояків і склалися переважно з кочових арабських племен. Тим не менше, Т. Лоуренсу вдалося визволити Хіджаз (нині – Саудівська Аравія) від турецьких частин і з мінімальними втратами звільнити практично весь Аравійський півострів від 15 тисяч добре озброєних турків [44, с.15].

Метою дій англійських військ в Аравії було знищення шляхів сполучення, комунікацій та інфраструктури противника. Для виконання цих завдань вони застосовували тактику дій невеликими мобільними загонами, не вступаючи у відкрите зіткнення з переважаючими силами противника.

На той час британське вище військове керівництво розглядало такі військові формування як вимушену необхідність у ході війни і в мирний час не вбачало в них подальших перспектив. У подальшому це призвело до того, що на початку Другої світової війни у складі збройних сил Великої Британії формувань, які б могли діяти в тилу противника і виконувати розвідувально-диверсійні завдання, не існувало [50, с.100].

На початку 1940 р., після захоплення Німеччиною Польщі і Норвегії та розгрому англо-французьких військ під Дюнкерком, перед британцями постала загроза німецького вторгнення на острів. Прем'єр-міністр Великобританії У. Черчилль під час виступу 4 червня 1940 р. у парламенті запропонував не чекати німецького вторгнення на Британські острови, а завдати превентивного удару по прибережних позиціях німців, перенісши у такий спосіб воєнні дії на материк.

У такий спосіб у Великобританії склались об'єктивні сприятливі умови для створення принципово нових військових формувань, здатних діяти автономно і вести диверсійно-розвідувальні дії в тилу противника у відриві від своїх сил. На початковому етапі їх називали “добровольчими ударними ротами”, “підрозділами SS” (*англ.* Special Service), а потім – загонами “командос”.

Отже, у червні 1940 р. був створений Директорат комбінованих операцій [50, с.101] (за іншими джерелами – Управління об'єднаних операцій [44, с.27]), якому доручили формування загонів “командос” та їх безпосереднє залучення для дій на окупованих німцями територіях Норвегії, Бельгії, Нідерландів і Франції з метою знищення берегових об'єктів противника [50, с.101]. Уже восени 1940 р. британці завершили формування окремих загонів “командос”, а в жовтні ц. р. ці загони об'єднали у тимчасове з'єднання – бригаду особливого призначення (*англ.* Special Service Brigade). У лютому 1941 р. група “командос” висадилася з парашутами у Південній Італії, де здійснила успішну диверсію [44, с.27].

В 1940 р. на території Шотландії була створена диверсійна школа, а впродовж 1941 р. загони “командос” здійснили ряд операцій на території Північної Африки,

на півночі Франції та Норвегії. Завдяки успішним діям “командос” на Лофотенських островах британці захопили деталі німецької шифрувальної машини “Enigma”. У березні 1942 р. загін “командос” напав на порт Сен-Назера на східному узбережжі Франції. Протягом 1942 р. частини “командос” залучалися до операцій із захоплення британцями Мадагаскару, у Північній Африці, а 19 серпня 1942 р. – у Дьєппській операції.

Станом на 1943 р. англійці й американці оволоділи стратегічною ініціативою в акваторії Середземного моря та на північному сході Європи. Потреба в “командос” у тому вигляді, в якому вони існували з 1940 р. втратила свою актуальність. Загони добре підготовлених “командос” зазнали реорганізації і в подальшому використовувалися як легка штурмова піхота, зокрема у висадці союзників у Нормандії, в операціях у Середземному морі та Бірмі.

У 1946 р. армійські частини командос були розформовані.

Водночас, зі створенням загонів “командос” восени 1940 р. було започатковано Спеціальну повітряну службу – SAS (*англ.* Special Air Service), яка згодом перетворилася в окреме самостійне формування, головним завданням якого стало знищення особливо важливих об’єктів, розташованих на окупованій Вермахтом території Європи. У листопаді 1940 р. особовий склад 1-го та 2-го загонів “командос” пройшов курс парашутної підготовки. У лютому 1941 р., після успішного десантування та підриву акведука Траджино на Півдні Італії, другий загін було перейменовано на 11-й батальйон SAS [44, с.30]. У листопаді 1941 р. підрозділи SAS брали участь у наступальній операції “Хрестоносець” [46, р.39].

У вересні 1942 р. загін було перейменовано в 1-й підрозділ SAS. До його складу увійшли чотири британські ескадрони, один французький, один грецький та відділення човнової служби [47, р.96]. У квітні 1943 р. 1-й підрозділ SAS було перетворено на Особливий рейдовий ескадрон (*англ.* Special Raiding Squadron), який відзначився в боях у Сицилії, а згодом і в Італії. У 1944 р. з 1-го та 2-го британських, 3-го та 4-го французьких і 5-го бельгійського підрозділів SAS було створено бригаду SAS [49].

Основні завдання, що покладалися на бригаду були:

добування розвідувальних даних про важливі економічні та військові об’єкти, їх знищення або виведення з ладу;

проведення психологічних операцій з метою деморалізації противника;

організація саботажів;

здійснення диверсій у тилу противника;

утворення та підготовка повстанських формувань;

дезінформація та введення противника в оману;

звільнення полонених;

участь у протипартизанських операціях [11 с.58; 48, р.48].

Після закінчення Другої світової війни, 8 жовтня 1945 р., бригаду SAS розформували, а 3-й і 4-й полки повернули до складу французької армії, а 5-й – до Бельгії [11 с.59; 49].

Водночас, для виконання розвідувально-диверсійних завдань у тилу противника у червні 1940 р. була сформована “група дальньої розвідки пустелі” (англ. Long Range Desert Group – LRDG). Група була оснащена швидкохідними автомобілями-позашляховиками та налічувала майже 350 осіб. Група LRDG залучалася до операції “Караван”, у нападі на місто Барка в Італійській Лівії та його аеродром у ніч на 13 вересня 1942 р.

Завдання, які виконувала LRDG, полягали у порушенні роботи аеродромів, знищенні складів (пального, боєприпасів і продовольства), пошкодженні комунікацій у німецькому тилу, але найважливішим завданням цієї групи була розвідка переміщення противника головною дорогою з Тріполі до Бенгазі, передаючи розвідувальну інформацію до штабу британської армії.

Таким чином, на кінець 1941 р. у складі британських збройних сил було створено три армійських спеціальних військових формування для дій у тилу противника, зокрема “Командос”, SAS і LRDG, але по закінченні Другої світової війни, впродовж 1945–1946 рр. усі ці спецформування були розформовані. До основних завдань, які виконували ці спеціальні військові формування, входили: розвідка і диверсійна діяльність у тилу противника. Тактика і способи дій були аналогічними подібним формуванням, що діяли у складі німецької армії.

З вищезазначеного можемо зробити **висновок**, що досвід двох світових війн засвідчив важливість створення спеціальних сил, здатних здійснювати диверсійно-розвідувальну діяльність в оперативній і стратегічній глибині. Диверсії у ворожому тилу давали змогу сковувати активність ворога на окремих напрямках, деморалізувати його особовий склад, а при достатній масштабності відволікати частину сил і засобів для охорони своїх комунікацій і тилових об’єктів.

Проаналізувавши розвиток воєнного мистецтва з’ясовано, що в першій половині ХХ ст. у Німеччині та Великій Британії склалися сприятливі умови для створення принципово нових військових формувань на регулярній основі, яких до цього не існувало – спеціальних військ, сутність яких визначалася їх призначенням – диверсійно-розвідувальною діяльністю в тилу противника. Були створені диверсійно-розвідувальні військові формування, які призначалися для добування розвідувальних даних, руйнування важливих об’єктів, порушення комунікацій, захоплення полонених, зразків озброєння, дезорганізації роботи органів державного та військового управління, тилу, організації та підтримання партизансько-повстанського руху тощо.

Істотними ознаками діяльності спецпідрозділів були: особливі цілі, завдання і принципи дій у тилу противника; спеціальні форми та способи виконання завдань; спеціальний бойовий порядок сил і засобів; спеціальна мінно-підризна техніка, що використовувалася для виконання бойових завдань; особливий порядок підготовки і забезпечення спеціальних дій.

Список літератури

1. Слюсаренко А. В. Творення та застосування сухопутного компонента сил спеціальних операцій

- (друга половина XX – початок XXI ст.) : дис. ... д-ра іст. наук: 20.02.22 / Нац. акад. сухопутних військ ім. гетьмана П. Сагайдачного. Львів, 2019. 563 арк.
2. Гаращук П. Сили спеціальних операцій країн НАТО. *Військо України*. 1997. № 5-6. С. 30–32.
 3. Гострі кігті орла. Сили спеціальних операцій США : історія та сучасність : монографія / Д. Веденєєв, Г. Биструхін, А. Семука. Київ : К.І.С., 2010. 400 с.
 4. Паливода В. Как «GROM» с ясного неба. *Секретные материалы*. 2011. № 6 (59). С. 69–78.
 5. Паливода В. Реформа системи керівництва і командування Збройними силами Республіки Польща. Виклики і ризики. *Безпековий огляд ЦДАКР*. 2017. № 15. С. 12–22.
 6. Паливода В. Реформа системи керівництва і командування Збройними силами Республіки Польща. Виклики і ризики. *Безпековий огляд ЦДАКР*. 2017. № 16. С. 28–35.
 7. Паливода В. Сили спеціальних операцій Збройних сил Республіки Польща. *Оборонний вісник*. 2017. № 10. С. 16–19.
 8. Паливода В. Сили спеціальних операцій Польщі. Досвід, який може бути цікавим. URL: <https://www.ukrmilitary.com/2017/08/poland-special-operationforces.html> (дата звернення: 10.06.2018).
 9. Паливода В.О. Спеціальні служби Румунії: від «Сігуранци» до розвідувального співтовариства. Виклики і ризики. *Безпековий огляд ЦДАКР*. 2017. № 18. С. 24–33.
 10. Колесник В.Т. Зарубіжний досвід управління персоналом Сил спеціальних операцій на прикладі збройних сил Сполучених Штатів Америки. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. № 1. С. 97–101.
 11. Слюсаренко А.В. Світовий досвід розбудови та застосування сухопутного компонента Сил спеціальних операцій (друга половина XX – початок XXI ст.): монографія. Львів: НАСВ, 2019. 420 с.
 12. Кобко В.А. Підготовка та проведення спеціальних операцій у збройних конфліктах другої половини XX ст. : дис. ... канд. іст. наук: 20.02.22 / Нац. акад. оборони України. Київ, 2004. 209 арк.
 13. Молдавчук Н.М. Розвиток форм і способів протиповстанської боротьби після Другої світової війни : автореф. дис. ... канд. іст. наук: 20.02.22 / Нац. ун-т «Львівська політехніка». Львів, 2008. 18 с.
 14. Молдавчук Н.М. Розвиток форм і способів протиповстанської боротьби після Другої світової війни: дис. ... канд. іст. наук: 20.02.22 / Нац. ун-т «Львівська політехніка». Львів, 2008. URL: <http://ena.lp.edu.ua:8080/handle/ntb/3325> (дата звернення: 22.12.2018).
 15. Янкович В.М., Єзерський М.Р. Сили спеціальних операцій армій провідних країн Європи (структура, завдання, система підготовки). Київ: НУОУ, 2013. 74 с.
 16. Янкович В.М., Єзерський М.Р. Сили спеціальних операцій суміжних з Україною держав (структура, завдання, система підготовки). Київ: НУОУ, 2012. 54 с.
 17. Костенко Г.Ф. Проблема боротьби з партизансько-терористичними (неконституційними) формуваннями. *Труди Академії* : зб. наук. праць НАОУ. 2002. № 37. С. 49–56.
 18. Анікеєнко О.Ф. Сили спеціальних операцій армій провідних зарубіжних країн та їх застосування. *Інформаційно-аналітичний огляд ЦНДІ ЗС України*. Київ, 2005. 28 с.
 19. Данилюк І.А., Печорін О.М., Єзерський М.Р. Спеціальні операції провідних країн світу: навч. посіб. Київ, 2017. 76 с. URL: <http://csef.ru/media/articles/6094/6094.pdf> (дата звернення: 11.01.2018).
 20. Інформаційно-психологічні операції у війнах та збройних конфліктах другої половини XX – початку XXI ст. *Вісник Нац. ун-ту «Львів. політехніка»*. 2008. № 634. С.126–133.
 21. Ткачук П.П., Слюсаренко А.В., Єфімов Г.В., Стадник В.В., Троценко О.Я., Музика О.О., Онищенко В.А. Стабілізаційні та специфічні дії, спеціальні операції: історія, сучасність, перспективи: досвід для України: монографія. Львів: НАСВ, 2017. 277 с., інв. № 193-І.
 22. Серветник Ю. Сили спеціальних операцій – їх роль та місце в моделі сучасних Збройних Сил. *Центр дослідження Росії*. URL: http://www.rstudies.org/cms/index.php?action=news/view_details&news_id=8280&lang=ukr (дата звернення: 07.06.2017).
 23. Горбулін В. «Гібридна війна» як ключовий інструмент російської геостратегії реваншу. URL: https://dt.ua/internal/gibridna-viyna-uk-klyuchoviinstrument-rosiyskoyi-geostrategiyi-revanshu-_html (дата звернення: 05.02.2017).
 24. Воробйов Г.П. Розвиток форм і способів застосування Збройних Сил України. *Наука і оборона*. 2014. № 1. С. 27–30.
 25. Радецький В.Г. Розвиток воєнного мистецтва у війнах періоду другої половини XX століття: дис. ... канд. іст. наук: 20.02.22 / Нац. ун-т «Львівська політехніка». Львів, 2006. 233 арк.
 26. Магда Е. Гибридная война. Выжить и победить. Киев : Виват, 2015. 320 с.
 27. Історія воєнного мистецтва: підруч. / І.І. Фурман, С.В. Сидоров, Р.І.Пилявець та ін. Київ : НУОУ ім. Івана Черняхівського, 2020. 516 с.
 28. Руснак І.С., Телелим В.М. Розвиток форм і способів ведення інформаційної боротьби на

сучасному етапі. *Наука і оборона*. 2000. № 2. С. 18–23.

29. Веденєєв Д.В., Гавриленко О.А., Кубицький С.О. та ін. Еволюція воєнного мистецтва: навч. посіб.: Ч. 1 / за заг. ред. В. В. Остроухова. Київ: Нац. акад. СБУ, 2017. 276 с.

30. Веденєєв Д.В., Гавриленко О.А., Кубицький С.О. та ін. Еволюція воєнного мистецтва: навч. посіб.: Ч. 2 / за заг. ред. В. В. Остроухова. Київ: Нац. акад. СБУ, 2017. 336 с.

31. Кириченко С.О. Тенденції розвитку збройної боротьби та форм і способів застосування угруповань військ. *Наука і оборона*. 2006. № 4. С. 3–11.

32. Галака О.М., Ільяшов О.А., Павлюк Ю.М. Основи тенденції розвитку та ймовірні форми воєн та збройних конфліктів майбутнього. *Наука і оборона*. 2007. № 4. С. 10–15.

33. Рибак М.І., Бадах Ю.Г. Воєнне мистецтво в локальних війнах після Другої світової війни. Київ: НАОУ, 2000. 133 с.

34. «Бремя чёрного человека», или «Превосходство Леттов-Форбека». *Одеський Кур'єр*. URL: <https://uc.od.ua/news/politic/1220913> (дата обращения: 21.01.2023).

35. Партизаны в Аравии и Африке. *Тайны истории*. URL: <https://secrethistory.su/1225-partizany-v-aravii-i-afrike.html> (дата обращения: 14.02.2023).

36. Малая война (Организация и тактика боевых действий малых подразделений): хрестоматия / Сост. А.Е. Тарас. Минск : Харвест, 1998. 512 с. (серия: «Коммандос»).

37. Часть 2. Создание частей специального назначения в германской армии накануне и в начальный период Второй Мировой войны. *Немецкий спецназ в боях за Крым, Севастополь и Северный Кавказ в 1941–1942 годах*. URL: <https://military.wikireading.ru/hhm8Z4wjxI> (дата обращения: 24.01.2023).

38. Полк «Бранденбург-800» – спецназ «бесноватого фюрера». *Мир Знаний*. URL: <https://mir-znaniy.com/polk-brandenburg-800-specnaz-besnovatogo-fyurera/> (дата обращения: 24.01.2023).

39. Lehr-Regiment Brandenburg z.b.V. 800 / Sonderverband Brandenburg / Division Brandenburg z.b.V. 800 / Panzergrenadier-Division «Brandenburg» (нем.). *The EHRI portal* : сайт: EHRI Consortium, 2015.

40. Чуев С.Г. Спецслужбы Третьего Рейха. СПб. : Нева; М. : ОЛМА-ПИРЕСС; Образование, 2003. Кн. 1. 384 с.

41. Отто Скорцени – диверсант №1. Взлет и падение гитлеровского спецназа. Книга Виталия Чернявского, Юлиуса Мадера, Сергея Чуева. URL: http://loveread.me/read_book.php?id=69120&p=1 (дата обращения: 26.01.2023).

42. Tessin, Georg. Verbände und Truppen der Deutschen Wehrmacht und Waffen SS im Zweiten Weltkrieg 1939–1945. Osnabrück: Biblio Verlag, 1977. Т. 1. 469 с.

43. Токарев М. СССР. 1941-й. «Бранденбург-800»: «черные кошки в темной комнате» / Диверсанты второй мировой. *Военно-исторический сборник*. Москва: Яуза, 2008. URL: http://www.telenir.net/istorija/diversanty_vtoroi_mirovoi/p1.php (дата обращения: 22.02.2023).

44. Історія військ спеціального призначення (від давнини до середини ХХ століття): навч. посіб. / О.В. Вовк. Суми: ФОП Цьома С.П., 2021. 96 с.

45. Силы специальных операций ведущих зарубежных государств: монография. Москва: 2002. 176 с.

46. Haskew, Michael E. *Encyclopaedia of Elite Forces in the Second World War*. Pen and Sword, 2007. P. 39.

47. *Molinari, Andrea*. Desert Raiders: Axis and Allied Special Forces 1940–43. Osprey Publishing, 2007. P. 96.

48. Shortt, James; McBride, Angus. *The Special Air Service*. Osprey Publishing, 1981. P. 48.

49. *Commando*. Brigadier John. Durnford-Slater. London, 1953. 222 p.

50. Коллектив авторов. Силы специальных операций ведущих зарубежных государств: монография. Москва: 2002. 176 с.

МАТЕМАТИКА

К. т. н. Твердоступ М. І.

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

ПРО ПОВНОТУ РІШЕННЯ ЗАДАЧІ МІНІМІЗАЦІЇ БУЛЕВИХ ФУНКЦІЙ

Постановка проблеми. Вивчення студентами дисципліни «Комп'ютерна логіка» передбачає опанування методами мінімізації булевих функцій для подальшої побудови найбільш оптимальних логічних схем цифрових автоматів.

Відомо, що довільна булева функція може мати безліч еквівалентних форм[1], тільки досконала диз'юнктивна (або кон'юнктивна) нормальна форма має одне зображення. Результатом мінімізації, взагалі, може бути не одне, а декілька рівнозначних зображень булевої функції з найменшою кількістю змінних і логічних операцій з ними. Проте, можливу множину зображень мінімальної форми булевої функції не завжди враховують при вирішенні задач мінімізації. Досить часто результатом мінімізації приводять тільки одне зображення, вважаючи при цьому, що задача вирішена остаточно. Таке рішення є далеко неповним, воно в подальшому не дає можливості для вибору оптимальної логічної схеми створюваного цифрового автомату.

Мета дослідження. Метою роботи є обґрунтування необхідності пошуку всіх можливих зображень мінімальної форми булевої функції для забезпечення можливості вибору оптимального рішення.

Основна частина. Поставлене завдання вирішимо шляхом аналізу мінімізації деякої довільної булевої функції f , яка має, наприклад, вигляд

$$f = \bar{y}(\bar{x}\bar{z} + z) + xy, \quad (1)$$

Канонічна форма початкової функції (1) може бути представлена у вигляді

диз'юнктивної нормальної форми

$$f = \bar{x}\bar{y}\bar{z} + \bar{y}z + xy. \quad (2)$$

Проведемо мінімізацію булевої функції (1) аналітичним способом за відомим алгоритмом Квайна[1]. Цей алгоритм вимагає обов'язкової наявності досконалої диз'юнктивної нормальної форми булевої функції, яку треба мінімізувати. Для цього елементарні кон'юнкції зображення (2) перетворимо в конституенти одиниці шляхом доповнення відсутніми аргументами x та z (для другої та третьої кон'юнкцій відповідно), опираючись на такі перетворення

$$\bar{y}z = \bar{y}z(x + \bar{x}) = x\bar{y}z + \bar{x}\bar{y}z, \quad (3)$$

$$xy = xy(z + \bar{z}) = xyz + xy\bar{z}. \quad (4)$$

З урахуванням (2), (3) та (4) запишемо зображення початкової функції (1) у вигляді досконалої диз'юнктивної нормальної форми

$$f = \bar{x}\bar{y}\bar{z} + \bar{x}\bar{y}z + x\bar{y}z + xy\bar{z} + xyz. \quad (5)$$

До (5) застосуємо операцію неповного диз'юнктивного склеювання відповідних конститuent, а саме: першої з другою, другої з третьою, третьої з п'ятою, четвертої з п'ятою. Склеювання дає можливість знайти прості імпліканти $\bar{x}\bar{y}$, $\bar{y}z$, xz і xy , які використаємо для створення скороченої диз'юнктивної нормальної форми заданої булевої функції (1)

$$f = \bar{x}\bar{y} + \bar{y}z + xz + xy. \quad (6)$$

Будуємо імплікантну таблицю Квайна із конститuent одиниці і простих імплікант.

№	Прості імпліканти	Конституенти одиниці функції f				
		xyz	$x\bar{y}z$	$\bar{x}\bar{y}z$	$\bar{x}\bar{y}\bar{z}$	$xy\bar{z}$
1	xz					
2	xy					
3	$\bar{y}z$					
4	$\bar{x}\bar{y}$					

Із таблиці видно, що прості імпліканти за номерами два і чотири є ядром, бо тільки вони покривають четверту і п'яту конституенти, отже, імпліканти за номерами два і чотири будуть обов'язково входити до складу мінімальної функції. Ці імпліканти також покривають першу і третю конституенти. Для покриття конституенти за номером два можна обрати першу імпліканту. Видно, що набір імплікант за номерами 1, 2 і 4 покриває всі конституенти одиниці функції f , представленою у вигляді зображення досконалої диз'юнктивної нормальної форми (5). Цей набір імплікант об'єднуємо операцією диз'юнкції і, в результаті, отримуємо зображення мінімальної (також і тупикової) диз'юнктивної нормальної форми булевої функції f , заданої у вигляді зображенням (1)

$$f = xy + \bar{x}\bar{y} + xz . \quad (7)$$

Саме на цьому місці, досить часто, вважають, що задача вже вирішена, бо дійсно знайдена мінімальна форма (7) заданої булевої функції (1). Проте, із подальшого розгляду імплікантної таблиці випливає, що для покриття конституенти за номером два можна замість імпліканти за номером два обрати також просту імпліканту за номером три, що відповідно дає зображення іще однієї мінімальної форми булевої функції f

$$f = xy + \bar{x}\bar{y} + \bar{y}z . \quad (8)$$

Отже, повним рішенням задачі мінімізації, в цьому випадку, є зображення (7) і (8), саме вони складають множину рівноправних зображень булевої функції, яка в подальшому може бути використана для забезпечення можливості вибору при конструюванні цифрового автомату.

Висновок. Коректним рішенням задачі мінімізації булевої функції є обов'язкове зображення не однієї випадкової функції, а множини зображень всіх можливих мінімальних форм булевої функції.

Література:

1. Прикладная теория цифровых автоматов / Самофалов К. Г. и др. К. : Вища шк. Головное изд-во, 1987. 375 с.

PEDAGOGICZNE NAUKI

Problemy przygotowania fachowców

Жарылқап Ақнұр

*Қызылорда Болашақ университеті, 7М01101 – «Педагогика және психология»
мамандығының 2-курс магистранты
Қызылорда қаласы*

ОҚУ-ТӘРБИЕ ҮДЕРІСІНДЕ БОЛАШАҚ ПЕДАГОГ-ПСИХОЛОГТАРДЫҢ КОММУНИКАТИВТІК ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ – ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ПРОБЛЕМА

Қоғамның әлеуметтік, ғылыми прогресс, экономика саласында болып жатқан өзгерістер білім беру саласына да өзіндік жаңғырту, жаңашылдық өзгерістер әкелетіні сөзсіз. Қазіргі білім беру саласындағы жаһандану өзгерістері де әлемнің жаңашыл тенденцияларына байланысты. Осыған орай, халықаралық стандарттарға сай жоғары білім беру жүйесіне де қойылатын талап өте жоғары.

Ғылым мен техниканың жедел дамыған, ақпараттық мәліметтер ағыны күшейген заманда тұлғалық мүмкіндігін қалыптастырып, кәсіби тұрғыда жетілдіру психологиялық құзіреттілікті дамытудың шарты ретінде қарастырылады. Осыған орай, бүгінгі білім беру кеңістігінде тұлғаны дамытуды жүзеге асыратын үлкен бетбұрыс жасалуы қажет.

Қазақстандағы білім беру саласын жетілдіру бойынша Тұңғыш Президент Н.Ә. Назарбаев 2018 жылғы 10 қаңтардағы «Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайындағы дамудың жаңа мүмкіндіктері» Қазақстан халқына Жолдауында: Білім беру бағдарламаларының негізгі басымдығы өзгерістерге үнемі бейім болу және жаңа білімді меңгеру қабілетін дамыту» екендігін мақсат ете отырып, бірнеше міндеттерді жүктеді [1]. Сондай-ақ, «Қазақстан-2050» жаңа стратегиялық бағытының «Білім және кәсіби машық – заманауи білім беру жүйесінің, маман даярлау мен қайта даярлаудың негізгі бағдарлары» атты бөлімінде кәсіби-техникалық және жоғары білім ең бірінші кезекте ұлттық экономикалық қазіргі және келешектегі сұранысын барынша өтеуге бағдар ұстауы керектігі нақтыланған. Жоғары оқу орындары тек оқу бағдарламаларын

жетілдірумен шектелмей, болашақ педагогтердің кәсіби тұрғыда дамуына да баса назар аудару қажеттілігі туралы баяндалады [2]. Сондықтан, қазіргі білім беру саласында біліктілігі жоғары болашақ мамандарды даярлауда, күзіреттілікті дамытуда психологиялық-педагогикалық міндеттерді жүзеге асырудың оңтайлы жолдарын қарастыру қажет.

Қазақстан ықшам энциклопедиялық сөздігінде «коммуникация (латынша communicatio – ортақ етемін, байланыстырамын, сөйлесіп пікірлесемін) – 1) қатысым – 1) қатысым жолы, бір орынның екінші жақпен байланысы; 2) сөйлесу, ақпарат беру. Коммуникация, негізінен, танымдық қызмет атқарып, тілдің көмегімен жүзеге асырылады» деген мағынаны білдіреді [3]. Философиялық сөздіктерде «Коммуникация – әлеуметтік өзара әрекеттің мәндік және идеалдық-мазмұндық аспектісі. Оның мағыналық қабылдауына саналы бағдарлануы коммуникативтік әрекет болып табылады». Тілдің коммуникативтік құралы, қарым-қатынас, ой алмасу құралы делінген [4]. К.Ясперс, О.Больнов, Э.Муньенің еңбектерінде адамдар өзара келісімнің негізінде өзара түсінушілігі, пікірталасқа түсе алу біліктілігінің негізін қалаушы деп түсіндіреді [5].

Сонда адам қоршаған әлеммен қарым-қатынасқа түсе отырып, өзіміз туралы ақпаратты хабарлаймыз, оның орнына өзімізді қызықтыратын мәліметтер аламыз, оларды талдаймыз және осы талдаудың негізінде әлеуметтегі өз іс-әрекетімізді жоспарлаймыз. Бұл қызметтің әсерлі болуы көп жағдайда ақпарат алмасу сапасына тәуелді, ол өз кезегінде қарым-қатынастағы субъектілерді коммуникативтік тәжірибемен қамтамасыз етеді. Олар бұл тәжірибені қаншалықты тез меңгерсе, коммуникативтік құралдар көлемі бай болса, өзара байланыс соншалықты сәтті жүзеге асады. Сәйкесінше тұлғаның социумдағы өзін көрсете алуы мен өзіндік белсенділігі оның коммуникативтік мәдениетінің, қарым-қатынасының қалыптасу деңгейіне тікелей байланысты. Ғалым Ф.Ш.Оразбаева «коммуникация» термині туралы былай тұжырымдайды: «коммуникация» сөзінің негізгі мазмұны «жалпы қарым-қатынас», «араласу», «хабарласу», «байланыс» деген сияқты мағыналарды білдіре келіп, адамдардың тіл арқылы сөйлесу үдерісін, тілдесу ерекшеліктерін, тілдің әлеуметтік мәні мен қоғамдық қызметін, адамдар арасындағы қарым-қатынасты, өзара түсінушілікті көрсетеді [6.]. Ғалым «коммуникация» сөзін «қатысым» деп танып, қазақ тілін оқыту әдістемесінде жаңадан «тілдік қатынас», «тілдік қарым-қатынас»,

«тілдесім», «жазылым» және т.б. терминдерді енгізді. Сонда адамдар арасындағы коммуникацияның бірқатар ерекшеліктері бар.

Біріншіден, мұнда әрқайсысы жеке, белсенді субъект болып келетін екі индивид міндетті түрде қатысуы керек. Олардың өзара хабардарлығы ортақ іс-әрекеттің қалыптасатындығын білдіреді. Азаматтық ақпарат алмасу ерекшелігі қарым-қатынастағы әрбір қатысушы үшін маңызды рөл атқарады. Бұндай маңыздылық пен ақпараттар адамдардың тек жәй ғана мәнділікпен «алмасып» қоймай, сонымен қатар мән жасауға ұмтылатындығын білдіреді. Бұл тек ақпарат қабылдағанда ғана емес, сол ақпарат түсінікті болып, ұғынылған жағдайда ғана мүмкін болмақ. Сол себепті әрбір коммуникативтік үдеріс іс-әрекеттік қарым-қатынас пен танымның тұтастығын білдіреді.

Екіншіден, серіктестердің белгілер жүйесі арқылы бір-біріне өзара ықпал ете алу мүмкіндігі болуы керек. Басқаша айтқанда, бұл жағдайдағы ақпарат алмасу – серіктестің іс-әрекетіне ықпал етіп, коммуникативтік үдеріске қатысушылар жағдайын өзгертуді көздейді. Бұндай жағдайда араласу мен қарым-қатынас арасындағы байланыс көрініс береді.

Қарым-қатынас үдерісінде адамдардың бір-біріне өзара әсері жүзеге асады, сондай-ақ түрлі идеялары мен қызығушылықтары, көңіл күйлері, сезімдерімен алмасады. Өзара әсер үдерісін сипаттау үшін коммуникативтік акті құрылымын білу жеткіліксіз. Сонымен қатар араласушы адамдардың мотивтерін (түрткі), мақсаттары мен ұстанымдарын және т.б. сараптап көру қажет. Ақпарат беру үдерісінде адамдар ақпараттың тек вербалды немесе вербалсыз мазмұнын қабылдап қоймайды, сондай-ақ оның берілу жолын, яғни жолдау мағынасының шынайы түсіндірілуін және ұғынықтылығын көрсететін байланыс стилін де қабылдайды. Сондықтан біз «қарым-қатынас» ұғымының мәніне тоқталуды жөн көрдік.

Біздің зерттеуіміз үшін іс-әрекет пен қарым-қатынастың арақатынасы, қарым-қатынас іс-әрекет түрі және бастауыш сынып оқушысының тұлғасының қалыптасуындағы қарым-қатынастың мәні туралы философиялық теориялардың мәні зор.

Коммуникация үдерісінде қатысушылар алдында ақпарат алмасу ғана емес, сонымен қатар серіктесінің сол ақпаратты дұрыс түсінуі де міндет ретінде тұрады. Демек, тұлғааралық коммуникацияда коммуникатордан реципиентке келіп түскен ақпараттың интерпретациясы ерекше мәселе ретінде бөліп

қарастырылады. Қарым-қатынас негізінен рәсімдер формасын (түрін) қабылдаған нақты формаларды сақтамаса мәнсіз болмақ (мәнін жоғалтады). Рәсімдік әрекеттерді орындау қоғам тарапынан реттеліп отырады. Лексиканы, сөйлеу стилін, ишараларды, жалпы сөйлеу құқығын, интонацияны таңдап, рәсімделген болуы тиіс. Коммуникацияның барлық қатысушыларына тән болып келетін рәсімдік нормалар адамдарды өздерін осы күтілімге сәйкес ұстауға дайындайды, бұны қоғамдық тәртіптің белгісі және қайта құрылуы десе де болады. Ал сөйлеу әдебі адамзат қоғамында қабылданған рәсімдермен тығыз байланысты, ол тәрбие жүйесіне кіреді және барлық сөйлеушілерге белгілі болуы тиіс. Араласу (қарым-қатынас жасау) үдерісіне қатысу көп нәрсені, коммуникативтік құзыреттілікті немесе коммуникативтік әдепті талап етеді. Қазіргі лингвистикада коммуникативтік құзыреттілік лингвистикалық құзыреттілікті меңгеру деп түсіндіріледі, яғни тілдік материал мәліметтерінің белгілі бір мөлшері, тілдік құралдарды қарым-қатынас міндеттері мен шарттарына сәйкестендіре алуы, сондай-ақ әлеуметтік әдеп нормалары мен айтылымның коммуникативтік мақсаттылығын есепке ала отырып сөйлеу қарым-қатынасын ұйымдастыра білу қабілеті.

Пайдаланылған әдебиеттер:

- 1 Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайындағы дамудың жаңа мүмкіндіктері. Қазақстан Республикасы Тұңғыш Президентінің 2018 жылғы 10 қаңтардағы Жолдауы // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/T1800000633> 31.10.2018
- 2 «Қазақстан-2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1200001611> 31.10.2018. - Астана.
- 3 Қазақстан ықшам энциклопедиялық сөздігі. – Алматы: Қазақ энциклопедиясы, 2005. – 559 б.
- 4 Философиялық сөздік / ред. ұжым: Р.Н.Нұрғалиев, Г.Г.Ақмамбетов, Ж.Ж.Әбділдин. – Алматы: Дәуір, 1995. – 525 б.
- 5 Ясперс К. Смысл и назначение истории: / пер. с нем. – М.: Политиздат, 1991. – 527 с.
- 6 Оразбаева Ф.Ш. Тілдік қатынас. Оқулық. – Алматы, 2002. – 109 б.

Мендигалиев Нуржан Ерсайнович

Математика пәні мұғалімі

БҚО, Казталов ауданы, Жалпақтал ауылы

АҚПАРАТТЫҚ БІЛІМ БЕРУ ОРТАСЫНЫҢ МАТЕМАТИКА САБАҚТАРЫНДА ОҚУШЫЛАРДЫҢ ТҮЙІНДІ ҚҰЗЫРЕТТІЛІКТЕРІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ РӨЛІ

Ақпараттық орта «бағдарламалық аппараттық құралдар жиынтығы, ақпараттық байланыс желілері, әртүрлі пайдаланушылармен түсінілетін және қолданылатын, әртүрлі мағынадағы және әртүрлі мақсаттағы» жоғары мектеп пен заттық саладан қолданбалы ақпарат жүйелерінің ұйымдастырушылық әдістемелік элементтері ретінде түсінеді.

Математика сабақтарында түйінді құзыреттіктерді қалыптастырудағы мақсат құзыреттілік амалды қолдана отырып, оқушының ақпараттық білім беру ортасында жеке өмірлік тәжірибесін және сұранысын ескере отырып өнімді, саналы қызметке жетелейтін білімнен, біліктен, дағдыдан тұратын математикалық білім беру. Бұл мақсатқа жету үшін төмендегідей міндеттерді шешу қажет:

- ✓ Сабақта ақпараттық білім беру ортасын құру;
- ✓ Оқушыларды жетістікке жету үшін мақсат қоя білуге және өз іс-әрекетін жоспарлауға үйрету;
- ✓ Қолжетімді ақпарат көздерінен қажетті ақпаратты таба білу және оны өңдей білуге үйрету (сөздіктер, анықтамалар, оқулықтар, Бұқаралық Ақпарат Құралдары);
- ✓ Топта, ұжымда жұмыс істеу дағдыларын жетілдіру, өз ойын дәлелдей білуге үйрету;
- ✓ Ортақ нәтижеге жету үшін топта өзінің үлесін қосуға үйрету;
- ✓ Кіші-топта жетекшілік етудегі жауапкершілікке тәрбиелеу;

- ✓ Өз бетімен шығармашылық жұмыстарды істеу дағдысына тәрбиелеу;
- ✓ Сөйлеген кезде математикалық терминдерді сауатты қолдана білуге үйрету;
- ✓ Қалыпты өмірлік жағдайда математикалық білім,біліктерін қолдана білуге үйрету;
- ✓ Өзін-өзі, бірін-бірі бақылау дағдыларын қалыптастыру.

«Математика сабақтарында түйінді құзыреттіктерді қалыптастыруда қандай нәтижеге жетуге болады?» деген сұрақ туындайды. Оқушылар математика сабақтарында алған білім, білік, дағдыларын практикалық іс-әрекетте пайдалана алады;

- ✓ Кәсіби техникалық мектептерде, жоғарғы оқу орындарында білімдерін жалғастыра алатындай дағдылары қалыптасады;
- ✓ Оқушылар қатысымдық, аналитикалық, жобалау, шығармашылық , ақпараттық типтегі іс-әрекеттерді меңгереді;
- ✓ Шәкірттер әр түрлі деңгейдегі математикалық білім,білік, дағдыларды меңгереді: стандартқа сай төменгі деңгейден міндетті деңгейге дейін және тереңдетілген деңгейге дейін;
- ✓ Шәкірттердің математикалық тілі жаттығады;
- ✓ Ақпарат көздерімен, анықтама құралдарымен жұмыс істеу дағдылары қалыптасады; қажетті өлшеулер жүргізіп, оның нәтижесін сараптауға үйренеді;
- ✓ Оқушылар өз іс-әрекеттерімен қатар қасындағы жолдастарының іс-әрекеттерін де бағалап үйренеді;

Балалардың ұжымдағы тәртібі, көзқарастары өзгереді, бір-бірінің ойларын тыңдап үйренеді, өз ойын ашық айтуға машықтанады. Математиканы оқытуда ақпараттық технологияны пайдалану оқушыларды ынталандырып, олардың бойындағы қабілетінің дамып көрінуіне және пәнге, жаңа техникаға деген қызығушылығын арттырады. Қазіргі уақытта компьютерді математика сабағында тек қана иллюстрация, тестілеу үшін ғана қолдану жеткілікті емес.

Компьютер оқу үрдісінің барлық кезеңдерінде қолданылуы қажет: жаңа тақырыпты түсіндіруде, бекітуде, қайталауда, білімді, іскерлікті тексеруде. Оқыту әдістемесіне компьютерді енгізу, оқушының ойлауына, сезіміне, еске сақтауына, танымдық, ынталылық әрекеттеріне оң ықпал жасап, жақсы нәтиже береді. Компьютерді оқу процесіне қолданғанда, компьютер оқушының ойлау қызметін көз алдына әкеліп көрсеткендей болады. Дәстүрлі оқыту жағдайында мұғалімдер, яғни біздер топтағы әр оқушының жұмыс істеу ерекшеліктерін ескеріп отыруы мүмкін емес, ал компьютерді қолданғанда бұл жағдай толығымен шешіледі. Яғни, компьютерді қолданғанда, өткізілген сабақтың сапасы артады және оқушылардың танымдылық, біліктілік, өз беттерінше жұмыс жасау қызметтері белсенді түрде өтеді. Қазіргі жағдай компьютерді әр жұпта, әр топта барынша мүмкіндігімен өз пәндерімізге күнделікті қолдану мүмкін емес. Дегенмен, әсіресе, алгебра, геометрия пәндеріне, арнаулы курс сабақтарында компьютерді қолданамын. Себебі, геометриялық фигуралардың түр өзгерістерін бейнелейтін сызбаларды көрсетуде, қима салуда компьютердің рөлі ерекше. Мысалы: математика сабағында 7-8 сынып оқушыларына функция графиктерін түрлендіру тақырыбына келгенде қолданамын, графиктерді сызуға, созуға және берілген есеп бойынша түрлендіруге болады. Электронды оқулықтар ақпараттық білім беру ортасының негізі болып табылады, ол оқуға қажетті материал болып табылады. Электрондық оқулықтың негізгі ерекшелігі болып оның толықтығы және материалды айту үзіліс сіздігі, жаңа дидактикалық схемаларды жаңа ақпараттық амалдарды, кешенді мультимедиялық технологияларды қолдануды жүзеге асыру жатады.

Электрондық тестілеу жүйесі. Оқушының білім сапасын дағды, шеберлік, білімді бақылауды бағдарламалық амалдар арқылы білім беруді қолданады.

Ақпараттық іздеу жүйесі оқушылардың өзіндік жұмысын, шығармашылығын қолдауға бағытталған. Оқу мүмкіндіктерін үнемі толықтырып отырады және материалдардың жалғасылығы жүреді, негізгі сөздерді іздеп қажетті материалдар тапсырыстарға сәйкес жүреді.

Имитациялы моделдеу және математикалық амал. Моделдеудің негізгі мақсаты оқушылардың тәжірибелік білімін автоматтандыру. Бұл экспериментті моделдеу және тренингтік жүйені дифференциациялар болуы мүмкін. Моделдеу амалдарының ішінде ерекше орынды электронды тренажерлер алады, оларсыз шынайы жағдайда жұмыс істеу мүмкін емес болса, күтпеген жағдайда немесе күрделі кездерде тиімді жұмыс жасайды. Электронды тренажерлер тәжірибелік шеберлік және дағдыларды әртүрлі деңгейде өз бетінше талдауға, бақылау және өзін-өзі бақылауды жаттықтыруға арналған.

ӘДЕБИЕТТЕР

Хеннер Е.К., Шестаков А.П. Информационно-коммуникационная компетентность учителя: структура, требования и система измерения. Информатика и образование; 2004; № 12; 5-6 б.

Денищева Л.О. Проверка компетентности выпускников средней школы при оценке образовательных достижений по математике // Математика в школе, 2008, №6, с. 19-25.

Хуторской А.В. Ключевые компетенции. Технология конструирования. // Народное образование, № 5. – 2003. – С. 55-61.

Balgaraeva Nazym Talgatkyzy

*student of the Korkyt Ata Kyzylorda University,
Republic of Kazakhstan*

Balgaraeva Gulbakhyt Talgatkyzy

*master's student of the Korkyt Ata Kyzylorda University,
Republic of Kazakhstan*

PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF MODERN SCIENCE

Science as a form of spiritual activity of people is directed to produce knowledge about nature, society and cognition itself. It has an immediate goal - to comprehend the truth and discovery of objective laws based on the generalization of real facts in their relationship. As a creative activity, science is both the process of obtaining new knowledge, and the result of this activity is a set of knowledge brought into an integral system based on certain principles. In an endless process of cognition she strives to cover everything with a small number of concepts and principles diversity of the world. Characteristic elements of science are, with on the one hand, scientific knowledge is a set of results achieved by the time under consideration, and on the other hand, the potential ability to achieve new results - scientific activity. Scientific knowledge is a constantly updated science fund. The social aspect of science presents it as a social phenomenon, collective process of research and application of research results. These are scientific institutions, collectives, educational institutions, organizations of scientists, etc. We can say that science is a sphere of human activity, the function of which is to develop and systematize objective knowledge about reality, it is a special way to acquire knowledge and knowledge itself. Science forms a single, interrelated, developing system of knowledge about the world around us and the laws of its development. Meeting, amount scattered, chaotic information is not scientific knowledge. There is no doubt that science is a huge achievement of human culture. That's why they say that science is part of culture, which is a set of objective knowledge about being. But science is not only the most important element of culture and the highest form of human knowledge, it is also a basic indicator of national culture, the guarantor progressive development of the state.

Modern science - the science of the XX century - itself turns out to be an amazing phenomenon radically different from its an image that developed in previous centuries. It's not for nothing that she often called "big science." There are the following main ones features:

- **A sharp increase in the number of scientists.** If at the turn of the XVIII-XIX centuries there were only about a thousand scientists around the world, at the end of our century there were more than five of them.

Growth of scientific information. In the 20th century, world scientific information doubled for 10-15 years. For example, in 1900 there were about 10 thousand scientific journals, now there are several hundred thousand. Over 90% of the all the most important scientific and technical achievements were made in XX century. Such a huge increase in scientific information creates special difficulties to get to the forefront of the development of science. The world of modern science currently, science covers a huge field of knowledge. It includes about 15,000 disciplines, which are increasingly cramped interact and influence each other. Modern science gives us a holistic picture of the emergence and development metagalaxy, the emergence of life on Earth and the main stages its development, emergence and development of man. Science, having become a direct productive force, the most important factor in the cultural development of people, an instrument of politics, is under great pressure from society today. As P. noticed. Kapitsa, science has become rich, but has lost her freedom and turned into a slave. Commercial benefit or the interests of politicians to some extent determine the priorities in the field of scientific and technical research today.

In the modern worldview, two orientations have been formed in relation to science and the scientific and technological revolution:

- the first orientation, which was called scientism (from Latin scientia - science). It was in our time, when the role of science is truly enormous, that scientism appeared, associated with the idea of science, especially natural science, as the highest, if not absolute value. This scientific ideology stated that only science can solve all the problems facing humanity, including immortality. Within the framework of scientism, science is seen as the only sphere of spiritual culture in the future that will absorb its non-rational areas.

- in contrast to this, it also loudly declared itself in the second half of the 20th century. anti-science, which dooms science either to extinction or to eternal opposition to nature. Anti-scientism, based on ideas about the fundamental limitations of the

possibilities of science in the realization of manifestations of human problems, but in its manifestations evaluates the outcome as a hostile symptomatology, refuses it a positive impact on culture. She argues that although science improves the well-being of the population, but it also includes the threat of danger to humanity and the Earth from the spread of weapons and the environment. In the modern world, science causes people not only admiration, but also fears. You can often hear that science brings a person not only benefits, but also the greatest misfortunes. "Atmospheric pollution, catastrophes at nuclear power plants, an increase in the radioactive background as a result of nuclear weapons tests, an ozone hole over the planet, a sharp reduction in plant and animal species, all these and others People tend to explain environmental problems by the very fact of the existence of science, but the point is not science, but in whose hands it is, what social interests stand behind it, what public and state structures direct its development.

Science is a complex social institution, and it is closely connected with the development of the whole society. The complexity and inconsistency of the current situation is that science, of course, is involved in the generation of global and, above all, environmental problems of civilization (not in itself, but as a part of society dependent on other structures); and at the same time, without science, without its further development, the solution of all these problems is in principle impossible. And this means that the role of science in the history of mankind is constantly increasing. And therefore, any belittling of the role of science, natural science is extremely dangerous at the present time, it disarms humanity in the face of the growing global problems of our time. And such a belittling, unfortunately, sometimes takes place, it is represented by certain mindsets, tendencies in the system of spiritual culture.

Захарченко В.Ю.

Луганский национальный университет им. Тараса Шевченко (г.Старобельск)

ОПЫТ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ LMS MOODLE В ПРОЦЕССЕ ТЕОРЕТИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ СПЕЦИАЛИСТОВ СФЕРЫ ТУРИЗМА В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ ЧЕХИИ (НА ПРИМЕРЕ УНИВЕРСИТЕТА ТОРГОВЛИ И ГОСТИНИЧНОГО БИЗНЕСА)

Качество подготовки специалистов сферы туризма в высших учебных заведениях Чехии соответствует Международным нормам классификации образования (ISCED) и нормам Евросоюза, что обуславливает постоянное повышение требований к организации в них учебного процесса. Благодаря такому подходу, дипломы выпускников данного направления признаются в большинстве стран мира, а показатель трудоустройства в национальном секторе обслуживания превышает 85%[3].

Одним из современных нововведений в процессе теоретической подготовки специалистов сферы туризма в высших учебных заведениях Чехии стало применение системы дистанционного обучения LMS Moodle.

Отметим, что вопрос внедрения системы дистанционного обучения LMS Moodle в процесс обучения специалистов сферы туризма на территории Украины и России рассматривался в работах А.В. Афанасьевой, А.А. Борисовой, Л.Е. Дручевской, Г.В. Кравченко. Научных работ украино- и русскоязычных ученых, в которых раскрыт вопрос использования этого сервиса в чешских вузах туристической направленности нами выявлено не было. По этой причине целью данной публикации стало рассмотрение опыта использования LMS Moodle в процессе теоретической подготовки специалистов сферы туризма в высших учебных заведениях Чехии.

В ходе нашего исследования мы дали определение LMS Moodle, рассмотрели опыт ее успешного использования на примере Университета торговли и гостиничного бизнеса (Брно) в рамках аккредитованной учебной

программы гастрономии, гостиничного бизнеса и туризма по специальности "Менеджер гостиничного бизнеса" и "Менеджер туристического бизнеса" для очной и заочной форм обучения, выделили ее основные преимущества.

LMS Moodle – система управления курсами (дистанционного обучения), также известная как система управления обучением или виртуальная обучающая среда. Среда представляет собой свободное (распространяющееся по лицензии GNU GPL) веб-приложение, предоставляющее возможность создавать сайты для онлайн-обучения [2].

Данный сервис сочетает в себе все преимущества традиционной очной формы обучения и использования информационно-коммуникационных технологий, что в конечном итоге создает единое учебное информационное пространство для студентов и преподавателей [1, с.23]. С LMS Moodle студент может рационализировать свое время благодаря круглосуточному доступу ко всем образовательным материалам курса или таким его отдельным модулям как, например, лекции с элементами деятельности, практическим и тестовым заданиям, базе данных или электронной библиотеке и многим другим.

Примером успешного использования системы LMS Moodle в чешских вузах туристической направленности можно назвать интерактивные курсы Университета торговли и гостиничного бизнеса, разработанные в рамках аккредитованной учебной программы гастрономии, гостиничного бизнеса и туризма по специальности "Менеджер гостиничного бизнеса" и "Менеджер туристического бизнеса" для очной и заочной форм обучения.

Их особенность заключается в создании интерактивной учебной платформы посредством объединения технической базы учебных аудиторий (интерактивных досок, различного аудио и видео оборудования) и модулей Moodle, выбранных преподавателем.

Самый высокий уровень взаимодействия со студентами в рамках данного курса предусматривают такие модули как база данных (материалы курса), практические семинары (оценивание на основе peer-to-peer), он-лайн форумы и

чаты (см.рис. 1) [4]. Такая организация учебного процесса дает возможность преподавателям максимально визуализировать учебный материал, открыть доступ к актуальным базам данных национальных и международных организаций, привлечь к обсуждению отдельных проблем известных научных деятелей или бизнесменов без их физического присутствия; в свою очередь, студент получает возможность структурировать и сохранять полученную информацию во время занятия, высказывать свое мнение в широком кругу лиц, от студентов до состоявшихся специалистов отрасли, что также повышает его коммуникативные навыки и развивает профессиональное мышление.

Рис 1. Главная страница интерактивного курса для гостиничного и туристического бизнеса Университета торговли и гостиничного бизнеса в LMS Moodle

Вторым удачным опытом использования в процесс подготовки специалистов туристической сферы на базе этого же учебного заведения стала интеграция операционной программы Synergie 4In уже в работу LMS Moodle Лабораторией экспериментальной и прикладной географии [5, с.81]. Основными преимуществами уже "обновленной" системы дистанционного обучения стала возможность объединения мобильных устройств студентов и преподавателей в

реальном времени для создания между ними обратной связи в виде конференций, видео чатов или вебинаров; получение доступа к базе данных национальных и международных организаций в он-лайн режиме на правах одного зарегистрированного пользователя (преподавателя); обмен учебными материалами и базами данных между участниками курса.

Таким образом, LMS Moodle – это система дистанционного обучения, позволяющая студентам обрабатывать динамично возрастающий объем научной информации максимально эффективно и в короткие сроки посредством использования современных информационно-коммуникационных технологий.

Качество подготовки специалистов сферы туризма через LMS Moodle повышается благодаря таким основным преимуществам как рационализация учебного времени и оптимальное структурирование информации, доступ к национальным и международным базам данных, развитие коммуникативных навыков и профессионального мышления благодаря общению с ведущими специалистами отрасли без необходимости их физического присутствия.

Литература:

1. Кравченко Г.В. Использование дистанционной среды Moodle в образовательном процессе студентов дневной формы обучения Известия Алтайского государственного университета №2 (78)/том 1, 2013 - с. 23-25
2. Корень А.В. Использование электронной образовательной среды Moodle в создании интерактивных учебных курсов нового поколения [Электронный ресурс]. – Режим доступа: dspace.khadi.kharkov.ua/dspace/bitstream/123456789/778/1/10.pdf
3. Статистика трудоустройства выпускников чешских вузов [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www.smartschool.cz/vuzy-chehii/statistika.html>
4. Jakub Trojan, Jan Trávníček, Tomáš Jeřábek Specific innovation in education in the sector of tourism Sborník z 2. virtuální konference Vysoké školy obchodní a hotelové navazující na výstupy projektu „Inovace studijního programu Vysoké školy obchodní a hotelové“ (reg. č. CZ.1.07/2.2.00/15.0440), 2014 - s. 73-84
5. E-learningový portál Vysoká škola obchodní a hotelová [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://elearning.hotskolabrno.cz/>

Akmaral Serikkali, Amrekul Abuov
M.Auezov South Kazakhstan University
maral_kaz@mail.ru, 87760861010

FORMATION AND DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL TRAINING OF CULTURAL AND LEISURE WORK SPECIALISTS

Abstract

This article analyzes the current state of the theory and practice of personnel training in educational institutions of culture and arts. The historical roots of professional education of this profile are revealed. The main historical stages of the development of professional training of specialists in cultural and leisure work and the specifics of each of them are determined. The features of the development of the system of professional training of cultural and leisure work in modern conditions are revealed, to determine its main problems and directions of education reform, taking into account the creative use of historical experience. A continuous system of continuing education in the field of cultural and leisure work "school - college - institute" has been developed and the organizational foundations of its functioning have been determined.

Scientific and methodological recommendations have also been developed for the further development and improvement of the effectiveness of professional training of specialists in cultural and leisure work in educational institutions of culture and arts.

Keywords: personnel training, history, cultural leisure, social sphere, specialist, professional training, education, culture

Аңдатпа. Бұл мақалада мәдениет және өнер оқу орындарындағы кадрларды даярлаудың теориясы мен тәжірибесінің қазіргі жағдайы талданады. Бұл бейіндік кәсіптік білім берудің тарихи тамыры ашылды. Мәдени-тынығу жұмысы мамандарының кәсіби даярлығының дамуының негізгі тарихи кезеңдері және олардың әрқайсысының ерекшеліктері айқындалады. Қазіргі жағдайда мәдени-тынығу жұмыстарына кадрлар даярлау жүйесінің даму ерекшеліктері ашылып, тарихи тәжірибені шығармашылықпен пайдалануды ескере отырып, оның негізгі мәселелері мен білім беруді реформалау бағыттары айқындалды. «Мектеп-колледж-институт» мәдени-тынығу жұмысы саласында үздіксіз білім берудің үздіксіз жүйесі жасалып, оның қызмет етуінің ұйымдастырушылық негіздері айқындалды.

Мәдениет және өнер оқу орындарында мәдени-тынығу жұмысы мамандарын кәсіби даярлаудың тиімділігін одан әрі дамыту және арттыру мақсатында да ғылыми-әдістемелік ұсыныстар әзірленді.

Кілт сөздер: кадрлар даярлау, тарих, мәдени демалыс, әлеуметтік сала, маман, кәсіптік оқыту, білім, мәдениет

Аннотация. В данной статье анализируется современное состояние теории и практики подготовки кадров в образовательных учреждениях культуры и искусств. Раскрываются исторические корни профессионального образования данного профиля. Определены основные исторические этапы развития профессиональной подготовки специалистов культурно-досуговой работы и специфика каждого из них. Выявлены особенности развития системы подготовки кадров культурно-досуговой работы в современных условиях, определены ее основные проблемы и направления реформирования образования с учетом творческого использования исторического опыта. Разработана непрерывная система непрерывного образования в сфере культурно-досуговой работы «школа-колледж-институт» и определены организационные основы ее функционирования.

Также разработаны научно-методические рекомендации по дальнейшему развитию и повышению эффективности профессиональной подготовки специалистов культурно-досуговой работы в образовательных учреждениях культуры и искусств.

Ключевые слова: подготовка кадров, история, культурный досуг, социальная сфера, специалист, профессиональная подготовка, образование, культура

Throughout its history, educational institutions of culture and arts have actively solved the problems of improving the training of qualified specialists. However, in the last decade, many achievements of socio-cultural education have been lost. The activity of the branch vocational school during this period was destabilized by a number of factors, including social and economic instability, acute shortage of funds caused by the crisis state of the economy, spiritual stratification of society. The radical ideological and value changes that took place in the 90s in people's minds, associated with the collapse of the one-dimensional Marxist vision of the theory and history of social existence, led to fundamental changes in the essence of socio-cultural activity, its content and forms.

The socio-cultural situation that developed at the end of the XX century posed the problems of training and education of personnel in a new way, demanded a radical reform of the entire system of socio-cultural education.

However, the processes that have begun to implement new approaches to the professional training of specialists in cultural and leisure work, the adaptation of the

education system to the needs of a rapidly developing society face some problems of the following order:

- between social problems and education (when there is an urgent need for a person of a new society and socio-cultural education should prepare him, but cannot due to the crisis in the economy and social sphere);

- between the necessary level of education determined by the world educational space and the theory of socio-cultural education (insufficient theoretical elaboration of the grounds for a new educational strategy and tactics), which is committed to the forms and content that are losing their relevance;

- between the level of previous theoretical developments (philosophical, psychological and general pedagogical ideas that justified the development of the system of cultural and educational education) and the methodology justifying the practice of training specialists in cultural and leisure work;

- between a new theory related to the development of personality in the system of continuous socio-cultural education and a new practice, which requires a new methodological level of problem development, a set of methods, techniques and means, which determines the successful solution of the problem of developing human self-awareness, his creative potential.

In these conditions, the need to develop a modern concept of professional training of specialists in cultural and leisure work is increasingly realized, which would be based on a thorough and comprehensive analysis of the existing experience of educating personnel of this profile in the history of our country, highly developed foreign countries and contributed to the development of the main provisions of the theory and practice of socio-cultural education, substantiation of directions for its further improvement [1].

Thus, the study of the genesis of the professional training of specialists in cultural and leisure work as an integral and, at the same time, a multi-component socio-cultural phenomenon closely related to the processes taking place in educational practice and with the logic of the development of social life seems to be very relevant and meaningful.

Of great importance for the article are studies devoted to the theory and practice of cultural and educational activities, including the training of specialists in higher educational institutions. In the monographic works and scientific publications of D.M.

Genkin, G.A. Evteeva, A.D. Zharkov, A.C. Kargin, B.C. Kuzina, E.I. Smirnova, theoretical aspects of the integral process of general and professional personal development, organizational and methodological issues of organizing the management of cultural and educational work are developed, as well as a wide range of problems of educating personnel for this sphere.

The well-known scientist-teacher T.I. Baklanova has developed conceptual and scientific-methodological foundations of ethno-cultural education. Based on the material of the history of Russian culture, the author examines the role of folk pedagogy, the emergence and spread of non-professionalized artistic activity of various strata of society.

A major contribution to the development of professional training of specialists in cultural and leisure work, improvement of the pedagogical process was made by a prominent Russian scientist Yu.P. Azarov. In his research, he puts forward the idea that the process of education can be holistic only if it ensures the formation of a holistic, comprehensively developed, harmonious personality, prepared for life and work, when education and upbringing are closely interrelated, pass into each other, i.e. the unity of all subsystems of the educational process is ensured: organizational and pedagogical (subsystem of technology), socio-psychological (subsystem of relations) and psychological and pedagogical (subsystem of cultural, personal and professional qualities of a specialist) [2].

In modern conditions, significant changes are taking place in the training of specialists in cultural and leisure work. However, this process does not fully take into account the positive historical experience of domestic and foreign vocational schools and the patterns of its development, the main achievements in improving this type of education are not sufficiently reflected;

The development of a holistic scientifically-based concept of the formation and development of professional training of specialists of cultural and leisure work in educational institutions of culture and arts, the introduction of a continuous model of "school - college - institute", created on its basis, will contribute to the resolution of contradictions between modern requirements for professional school and its real state, the further development of theory and practice of teaching and the education of qualified personnel, the introduction of innovative pedagogical technologies.

The theoretical basis for the analysis and understanding of the problems stated in the study were scientific publications of culturologists, specialists in the field of

philosophy and sociology of education, higher school pedagogy, researchers of the socio-cultural sphere.

In addition, national and departmental regulations, memoirs, encyclopedic and reference literature, dissertations and monographs on the problem under consideration and related to it, materials of scientific conferences, publications in the scientific and periodical press were used. Much attention was paid to philosophical, psychological, pedagogical and sociological research related to the scientific article.

Research methods. In order to achieve the goal, solve the tasks and test the hypothesis, a set of methods were used that mutually enrich and complement each other.

The formative experiment was carried out on the bases of the National Pedagogical University and its structural divisions (school and College of Arts), as well as educational institutions and institutions of additional education in Almaty: aesthetic gymnasium, school-complex of aesthetic education, cultural classes of five secondary schools, the city center for training and pedagogical rehabilitation of schoolchildren. During its course, more than 2,000 students and students were interviewed, over 500 questionnaires were processed, 50 different types of training sessions were analyzed: lessons, lectures, seminars, practical classes. Such a research base made it possible to ensure the representativeness of a statistically reliable sample and to expand the boundaries of the use of theoretical conclusions and practical recommendations [3].

In the course of the research, the methodological concept was clarified, the research tools were selected, the criteria for evaluating the effectiveness of training specialists in cultural and leisure work were justified. The state of training in educational institutions of primary, secondary and higher professional education was analyzed. Substantial and organizational work was carried out on the selection of the composition of the control and experimental groups, the preparation of direct performers and persons involved in experimental work.

The essence and features of modern cultural and leisure work as an environment of professional activity of graduates of educational institutions of culture and arts, which represents a stable set of social conditions, spiritual and material elements of culture that affect the formation and functioning of a person in society, are revealed. It is characterized by a wide variety of socio-cultural institutions that introduce people to values, culture, leisure communication based on the creative potencies of the individual.

The system of professional training of specialists in cultural and leisure work that developed in the middle of the XX century has deep roots in the history of national enlightenment and artistic culture, starting with the formation of the state [4].

Innovative processes taking place in the 90s of the XX century in the field of professional training of specialists in cultural and leisure work. The main one among them was the outgrowth of cultural and educational education into a broader, diverse and variable phenomenon - socio—cultural education, the purpose of which is to train personnel capable of effectively influencing the development of personality, its abilities, interests, spiritual and moral values and ideals in various socio-cultural environments [5].

Promising areas for further development of professional training of specialists in cultural and leisure work, including: continuity between pre-university and university levels of education, strengthening the role of regional traditional culture in the content of educational programs, deepening interdisciplinary ties, improving the quality of scientific and methodological support of the educational process and its informatization.

A promising model of the scientific, educational and industrial complex "school - college - institute", as well as the pedagogical technology of its implementation in the conditions of the Russian region. The model includes conceptual foundations, curricula, programs and other elements of the educational system. The priorities in the organization of the pedagogical process are determined, which provide for the provision of early professionalization in educational institutions of general and institutions of additional education, the acquisition of artistic and creative skills and the formation of motivation in acquiring a profession in the field of socio-cultural activities at subsequent stages of training [6].

Updated content of education in educational institutions of general and vocational education, taking into account the best historical traditions that have developed in the process of formation and development to professional and professional training of personnel for the socio-cultural sphere. Among them is the orientation towards the traditions of Russian national culture and Russian mentality, humanism, charity and enlightenment.

The conclusions of this article can be widely used in improving the training and advanced training of specialists in cultural and leisure work, taking into account the needs of the industry in our country and its individual regions. An innovative model of

continuous training of specialists, combining specific institutions of professional, general and additional education into an integral system (Institute of Arts, College of Arts, aesthetic gymnasium, secondary schools with classes of cultural profile and school of arts), can serve as a basis for finding new pedagogical solutions in modern training practice and especially in the conditions of the introduction of 12-year general education (with specialization of grades 11-12).

Of practical value are the successive curricula developed in the course of the study in the humanities, general professional and special disciplines, as well as proven pedagogical technologies that provide a qualitatively new educational effect in solving problems of developing motivation for mastering a profession and improving professional skills.

The significance of the research of this article lies in the fact that these materials can be used by state and public structures to develop the principles of national and regional educational policy, and its main provisions and recommendations can be used to develop the concept of updating the State Educational Standard of vocational education, building a regional system of continuing professional education of specialists in cultural and leisure work[7].

The formation and development of socio—cultural education is a complex, diverse and continuous process, the pace and specifics of which are determined by the political and economic situation in the country, domestic national-cultural and cultural-historical traditions, the state of the spiritual and moral sphere of society and the peculiarities of the socio-cultural environment.

The genesis of professional training of specialists in cultural and leisure work is determined by the need of people to satisfy their spiritual and cultural needs and covers four historical stages. The first three stages, which laid the prerequisites for the creation of a modern model of professional socio-cultural education, are represented by the following institutional forms:

- individual training in "workshop schools" that provided not only general education, but also creative training;
- specialized educational institutions of theater, music, dance directions of the New Time period, in which they also taught the skills of organizing collective communication;

- short-term courses, seminars, mass educational schools, departments of leaders of mass amateur activities at educational institutions of an artistic profile, where the organizers of club work were trained [8].

The modern stage of formation and development of the system of professional training of specialists in cultural and leisure work (mid-XX century - present) is characterized by the opening of secondary and higher educational institutions and in the last decade has been taking place in the conditions of modernization of the socio-economic system of the Russian state, which puts educational institutions in need of improving and updating the content and technologies of education, ensuring continuity, integration of theoretical and practical training.

The most important factor in the further development of professional training of specialists in cultural and leisure work is the definition of its role in a flexible system of continuous multi-level education. The full functioning of this system is carried out on the condition that the main components of educational activity are implemented at each of its levels: motivational-target, content-activity, educational-operational, evaluative-reflexive, organizational-planning [9].

An effective form of organizing continuous professional education of cultural and leisure work specialists is a scientific, educational and production complex as a set of multi-level educational institutions and educational and creative production units that perform social, pedagogical, communicative and adaptive functions. The activity of such a complex is based on the integration at each of its levels of methodological-theoretical, professional-personnel, scientific-methodological, analytical-reflective, informational, organizational and managerial approaches.

Also, in the system of cultural and leisure institutions, there are trends of stagnation and decline in the qualification of personnel, inconsistency of professional knowledge and skills with the needs of today. 5.7 thousand people work in cultural and leisure institutions of the republic, 45% of whom have a special professional education. Of the total number of employees in this field, only 14% are young professionals, 70% of employees are people aged 30 to 55 years, 11% are of retirement age. There is a catastrophic lack of active young professionals with modern, creative thinking. Many club-type institutions work traditionally, in the old-fashioned way, which does not meet the needs of today [10].

Graduates of specialized educational institutions do not go to work in rural cultural institutions due to low wages, poor quality of life in rural areas, lack of state

support in matters of housing acquisition. Currently, new approaches to the personnel training system are needed. It is necessary to strengthen career guidance work, work closely in this direction with schools, search for talented, creative, active children, seek targeted directions for them to secondary and higher educational institutions of culture and art under the contract system, additional social support measures when returning to the village [11].

The best cultural and leisure program should begin, as already noted, with the study of the audience, its interests and needs. It is appropriate to remind: personal requests and the demand for a service are far from the same thing [12]. A request is a possible level of satisfaction of the need that has arisen, which is reflected in the consciousness of the consumer of the service in an ideal, imaginary company. Demand is what the consumer is willing to actually pay for, or at least take advantage of the opportunity to get what he really wants, and not in dreams and assumptions.

In commercial and self-financing activities, the latter condition is particularly important [13].

With the transfer of cultural and leisure institutions to new economic conditions, the cultural activity of the population has significantly decreased. Cultural workers more often rely only on their own strength, not seeking to create a club asset, to give it a "leisure qualification"[14].

Of course, a professional cultural worker will set and solve an administrative and managerial or artistic and creative task faster than a social activist. But after all, the essential meaning of the professions of a cultural worker lies precisely in the ability to attract people and help them in self-organization, self-determination, self-education and self-education. This is one of the difficulties of our profession, this is its distinctive feature. Moreover, before the cultural need is satisfied, it must be purposefully formed by the same cultural worker. When the time comes to meet a specific need, the consumer of the service is not just present during its production and sale (it is impossible to provide a service in the absence of its consumer), but by his own efforts this service... creates. Yes, and pays for it! This is very important information to think about [15].

As before, an employee of a cultural and leisure institution rarely implements his tasks alone. At any cultural institution, there will be at least one sponsor or investor, partner or related party, supplier or competitor, not to mention consumers of services. But there are also governing bodies, trade union and other organizations and

movements, creative unions, mass media, etc. Separation from these "contact audiences" is fraught with great losses in work.

Culture and its important component - cultural and leisure activities - are experiencing significant difficulties these days. There are not only dead ends in the activity of cultural centers, forcing them to completely abandon yesterday's management practices and the implementation of the usual cultural and leisure activities, but also problems waiting for their urgent solution [16]. The optimization of the activities of cultural and leisure institutions lies at the intersection of several directions: a critical analysis of the experience of our predecessors and the need to take from it everything that can still work in modern conditions and contribute to solving today's problems; creative use of foreign experience (the experience of both near and far abroad is equally suitable) of the organization of leisure of the population and, finally, their own relentless search for every cultural and leisure institution, every creative team and every creatively thinking cultural worker.

Reference

1. Barsukov D.P., Noskova N.A., Kholodkova K.S. Management of the sphere of culture // International Journal of Experimental Education. - 2016. - No. 6-1. - pp. 141-142.
2. Rudchenko V.N. Multilevel approach in the formation of a tourist product // Society. Wednesday. Development. - 2012. - № 4(25). - PP. 21-24.
3. ECONOMICS OF THE NEW WORLD: scientific journal. 2018. No. 1 (Issue 9). p. 66
4. Sokolova O. V. Features of rationalization of interaction of the elementary components of the mechanism of strategic management of the activities of cultural institutions. Vestnik. - 2008. - No. 4. - pp. 452-547.
5. Kholodkova K. S. The current state and problems of development of cultural and leisure type institutions of the Republic of Kazakhstan // Audit and financial analysis. - 2015. - No. 1. - pp. 426-431.
6. Cherkasskaya G. V. Culture of social and labor relations in the metropolis // XXI Tsarskoye Selo readings: materials of the international scientific conference, 2017. - Pp. 139-145.
7. Adrián Sargeant, Elaine Jay. Fundraising management: analysis, planning and practice. London: Routledge, 2014.
8. Shamsutdinova D. V., Turkhanova R. I. Realization of pedagogical potential of socio-cultural activity in the conditions of formation of leisure culture of youth and adolescents // Socio-cultural activity: vectors of research and practical perspectives : materials of the International electronic scientific and practical conference / under the scientific editorship of P. P. Terekhov. Kazan, 2018. pp. 283-289.
9. Sharkovskaya N. V. Organizational foundations of the formation of socio-cultural activity of the personality of the future specialist // Culture and education: scientific and informational journal of universities of culture and art. 2009. No. 1 (5). pp. 22-25.
10. Bessonova Yu. A., Stepanchenko O. V. Conceptual and terminological system of socio-cultural activity. Saint Petersburg : Lan, 2017. 160 p

11. Aitchison, C.C. (2006). The critical and the cultural: Explaining the divergent paths of leisure studies and tourism studies. *Leisure Studies*, 127-122
12. Burton (Eds.), *Understanding leisure and recreation: Mapping the past, charting the future* (pp. 629-642). State College, PA: Venture. 2009
13. Chick, G. (2017). Crossroads and crises, or much ado about nothing? A comment on Mommaas and Coalter. *Leisure Sciences*, 19, 285-289.
14. Coalter, F. (1997). Leisure sciences and leisure studies: Different concept, same crisis? *Leisure Sciences*, 19, 255-268
15. Cushman, G. (1995). The development of leisure studies in Aotearoa-New Zealand. *ANZALS Leisure Research Series*, 2, 44-60.
16. Cushman, G., & Gidlow, B. (2009) The future of leisure studies. *Australian and New Zealand Association for Leisure Studies (ANZALS) Newsletter*, 44, 6.

Zealand Cushman, G., & Gidlow, B. (2009). The future of leisure studies. *Australian and New Zealand Association for Leisure Studies (ANZALS) Newsletter*, 44, 6.

Zhumagalieva Gulzhazira, Amrekul Abuov

M.Auezov South Kazakhstan University

gulz1982@mail.ru, 87753009605

THE IMPORTANCE OF CREATIVE COMPETENCE IN THE FIELD OF TRAINING A SPECIALIST IN CULTURAL AND LEISURE ACTIVITIES

Annotation:

The article substantiates the idea that creative competence is one of the significant components of the formation of the creative competence of the future specialist of cultural and leisure work.

The definition of the concept of "creative competence" is based on the results of the analysis of research works by different authors, taking into account the opinion of employers and the requirements of legislation to the level of training of specialists in cultural and leisure work. Revealing the content of the concept of "creative competence", the author pays special attention to organizational and pedagogical conditions that will contribute to the personality of students both in the process and after completion. Practical experience in the implementation of organizational and pedagogical conditions of training and education aimed at the formation of creative competence of future specialists is summarized

Keywords:

spiritual heritage, national artistic traditions, customs, rituals, culture, professional competence

Аңдатпа: Мақалада шығармашылық құзіреттілік мәдени-тынығу жұмысындағы болашақ маманның шығармашылық құзіреттілігін қалыптастырудың маңызды құрамдас бөліктерінің бірі екендігі туралы ой негізделеді.

«Шығармашылық құзіреттілік» түсінігінің анықтамасы жұмыс берушілердің пікірін және мәдени-демалыс жұмысындағы мамандарды даярлау деңгейі туралы заңнама талаптарын ескере отырып, әртүрлі авторлардың ғылыми еңбектерін талдау нәтижелеріне негізделген. «Шығармашылық құзіреттілік» ұғымының мазмұнын аша отырып, автор оқу процесінде де, аяқтағаннан кейін де оқушылардың жеке тұлғасын қалыптастыруға ықпал ететін ұйымдастырушылық-педагогикалық жағдайларға ерекше көңіл бөледі. Болашақ мамандардың шығармашылық құзіреттілігін қалыптастыруға бағытталған оқыту мен тәрбиелеудің

ұйымдастырушылық-педагогикалық шарттарын жүзеге асырудың практикалық тәжірибесі жинақталған.

Кілт сөздер: рухани мұра, ұлттық көркемдік дәстүр, әдет-ғұрып, әдет-ғұрып, мәдениет, кәсіби құзыреттілік

Аннотация: В статье обосновывается мысль о том, что творческая компетентность является одним из значимых компонентов формирования творческой компетентности будущего специалиста культурно-досуговой работы.

Определение понятия «творческая компетентность» основано на результатах анализа исследовательских работ разных авторов с учетом мнения работодателей и требований законодательства к уровню подготовки специалистов культурно-досуговой работы. Раскрывая содержание понятия «творческая компетентность», автор уделяет особое внимание организационно-педагогическим условиям, которые будут способствовать формированию личности обучающихся как в процессе, так и после завершения. Обобщен практический опыт реализации организационно-педагогических условий обучения и воспитания, направленных на формирование творческой компетентности будущих специалистов.

Ключевые слова: духовное наследие, национальные художественные традиции, обычаи, обряды, культура, профессиональная компетентность

To date, in our country, a number of tasks are being solved in higher professional education aimed at the intellectual, general cultural and professional development of students in order to prepare full-fledged specialists capable of innovation and research activities, motivated to self-development and self-education, in accordance with the needs of society and the state.

At the same time, organizational forms and methods of teaching on independent activity are among the weakest points in the practice of higher education for a long time, which is explained by the non-systemic approach of the catch-up nature of modernization in education.

The solution of these problems is possible not only with the use of the traditional established model of social relations "teacher - student", it is also necessary to pay attention to such a system of relations as "student-student" and "student-society". It is necessary to allow the student to organize himself from a passive consumer, through the development of a culture of social relations, into a future active specialist, creator of creative ideas and independent creative projects.

Exploring the problems of interaction between the theory and practice of culture and creativity in teaching design in the history of art education, we can conclude that a huge influence on the training of designers is played by:

- economic relations,
- social relations,
- scientific and technological progress,
- general cultural upbringing,
- self-organization of students.

The actualization of this topic is due to the need to develop

students of their own attitude to the growth of global changes in society and their attitude to the cultural, spiritual and moral values with which they identify themselves. Being aware of their achievements and shortcomings, students act as subjects of their own development, forming needs for self-improvement through creative activity and communication with other people.

The training of specialists in the socio-cultural sphere is carried out in many universities of our state, there is a shortage of qualified specialists in the field of culture, as well as "the lack of many skills necessary for the development of state cultural institutions among workers in the field of culture" [3]. The subprogram "Development of human resources and scientific and methodological support in the field of culture" states the need for qualitative changes in the personnel potential of the cultural sphere, stimulating the growth of creative competence of workers in this field [3].

Professional training of bachelors of socio-cultural activities should ensure the formation of a number of general cultural, general professional and professional competencies that will allow the future specialist to carry out various types of creative activities: creative and production, organizational and managerial, artistic and creative, scientific and methodological, project and pedagogical [11]. The solution of this problem, in our opinion, will be facilitated by the application of a systematic approach to the creative competence of the bachelor, which will allow it to be considered as an integral system with a certain structure of interrelated components.

It is obvious that the professional competence of a specialist in the socio-cultural sphere is a complex, multifaceted, multilevel system, however, all the diversity of its components can be combined into groups that correlate both with professionally important personal qualities of a specialist and with qualities necessary for the direct

implementation of professional activity. At the same time, it is important to take into account that this activity is connected with the organization of people's leisure, which has its own specifics: it meets the needs and interests of the individual, has a voluntary nature, differs in a wide variety of types of leisure activities, etc. [5, p. 23].

Competence (from lat. *competens* – suitable, appropriate) in the scientific literature is interpreted as the presence of a person's knowledge, skills, abilities necessary for effective activity in a certain field. Thus, professional competence means practical, theoretical and personal readiness of a specialist to perform professional activities. In accordance with this, knowledge, activity and personal components can be distinguished in the structure of creative competence [6].

In order to successfully carry out their professional activities, bachelors of socio-cultural activities must receive serious theoretical training, master the system of general scientific and professional knowledge. Each of the modules contains disciplines of the variable part and elective courses. The list of disciplines presented in the curriculum, as well as the total workload, which is about 8000 hours, excluding practice, electives and final state certification, indicate the possibility of obtaining high-quality and comprehensive theoretical professional training.

Knowledge of pedagogy, psychology, theory and history of socio-cultural activities, fundamentals of cultural policy and legislation in the field of culture, technologies of socio-cultural activities, scenario-dramaturgical foundations of socio-cultural programs, specifics of scientific, methodological and project activities in the socio-cultural sphere are of particular importance in solving professional tasks of the socio-cultural sphere, technologies of socio-cultural management and marketing.

Important components of the activity component in the structure of the creative competence of bachelors of socio-cultural activities are professional skills and abilities. Among them, one can distinguish the ability to apply technologies of socio-cultural activities in solving professional tasks, to carry out educational and educational work in institutions of the socio-cultural sphere, to conduct various socio-cultural events; possession of skills in setting cultural and leisure programs, leisure activities, socio-cultural creativity, etc.

The professional activity of a bachelor in the socio-cultural sphere requires certain abilities. In the process of professional training, students need to develop organizational, communicative, creative, gnostic, constructive abilities. For the organization of educational and educational activities, effective interaction with

people, pedagogical, perceptual abilities, empathy, etc. are needed. Due to the fact that a specialist in the socio-cultural sphere often has to speak in front of the public, be in the role of the host of the event or perform any role, he needs acting skills (possession of facial expressions, pantomime, speech technique, the ability to manage his psychological state, etc.).

Of great importance in professional activity are the personal qualities of a specialist, among which, first of all, we note professional orientation, professional thinking, professional self-awareness]. Orientation in psychology is understood as a set of stable motives that orient the behavior and activity of a person and are relatively independent of various situations.

The professional orientation is expressed in the interest in the profession, the desire to engage in professional activity, the need to increase creative competence. Professional thinking helps a specialist to analyze professional activity, solve and set new professional tasks (organizational, artistic and creative, scientific and methodological, educational, etc.), identify unresolved professional problems. Professional self-awareness is necessary for cognition and evaluation of oneself as a professional, self-regulation of professional activity. Along with the above-mentioned qualities, a specialist in the socio-cultural sphere should possess such qualities as responsibility, discipline, kindness, responsiveness, justice, exactingness, restraint, purposefulness, perseverance, endurance, etc. Volitional qualities, spiritual potential of the individual, general culture and education play an important role in professional activity.

There are other views on the structure of the creative competence of the Bachelor of socio-cultural activities. Thus, according to Y.D. Krasilnikov, a cultural specialist should have: conceptual competence (Latin *conceptio* – understanding, system) – understanding of the theoretical and methodological foundations of his profession; contextual competence (Latin *contextus* – connection, connection) – an idea of the economic, social, psychological environment in which social-cultural project; technological competence (Greek. *techne* – art, skill and *logos* - teaching) – possession of basic professional skills and abilities; adaptive competence (Lat. *adaptatio* – adaptation) – the ability to anticipate changes important for one's own profession and be ready to adapt to them; communicative competence (Lat. *communicatio* – contact) – the ability to effectively use various means and methods of communication; integrative competence (Latin *integratio* – connection, restoration) –

the ability to combine theoretical knowledge with socio-cultural practice. Kiseleva adds that in order to solve professional tasks, it is also necessary to have intellectual abilities, logical and associative thinking, imagination, fantasy, intuition, curiosity, a craving for novelty, artistic taste, a sense of harmony, etc.

Thus, we see that the professional competence of a bachelor of socio-cultural activities is a system whose structure includes several interrelated components. In the process of professional training, it is important to consistently, and most importantly, comprehensively form both professional knowledge, skills and personality traits necessary for the successful implementation of future creative activity.

An important aspect of the formation of general cultural, general professional and professional competencies of bachelors of socio-cultural activities is practical training during the entire period of study at a pedagogical university.

Practice is a type of educational activity aimed at consolidating and concretizing the results of theoretical training, the formation of competencies necessary for further creative activity. The main task of this type of educational process is to bring graduates of bachelor's degree programs as close as possible to their future profession [].

According to the Department of Culture of Almaty, the share of heads of state cultural institutions of Almaty under the age of 45 by 2018 should be 20% and not fall below this mark. The share of employees of these institutions under the age of 35 is also expected to reach 20% by 2018. At the same time, the share of employees who have been trained in advanced training and retraining programs will reach 30% by 2018. It becomes obvious that today the requirements for the level of qualification and competence of bachelors of socio-cultural activities are increasing.

The training of in-demand specialists at the targeted request of institutions of the socio-cultural sphere is an urgent and priority task. In the system of professional training of the future organizer of leisure activities, practice provides a proper correlation between theoretical training at a university and the acquisition of practical experience in a specialized organization [2; 9].

The effectiveness of the formation of creative competence increases if the practice is built as "an integral pedagogical process determined by the phased implementation of the content of practice, the interrelation of components among

themselves and the continuity of forms and methods of practical and theoretical training" [12, p. 20].

Thus, practice is an effective means of forming the creative competence of a bachelor in the socio-cultural sphere, because it allows you to master the system of universal knowledge, skills and abilities, gain experience in independent work, develop the ability to productive professional creativity in the conditions of an innovative and developing environment of a profile organization.

All types of practices of the future leisure organizer are conducted on the basis of socio-cultural institutions of various types and types, whose activities correspond to its goals and objectives. The traditional bases of practice are museum-type institutions, libraries, family leisure centers, clubs, houses and palaces of culture, social rehabilitation centers, cultural parks, youth leisure centers, concert institutions, art schools, children's creativity centers, etc.

The educational practice is conducted in order to deepen and concretize students' knowledge about the essence of socio-cultural activities and its resource base in the process of inclusion in various types and levels of creative and production activities of cultural institutions. In the course of educational practice, students form an idea of the real processes taking place in the socio-cultural sphere, as well as develop skills for constructive analysis of various activities of regional cultural institutions for the creation, promotion and implementation of cultural and leisure services for different groups of the population. This type of practice introduces students to the diversity of institutions in the socio-cultural sphere, the specifics of their activities, structure, main areas of work, functional responsibilities of staff members, etc.

The purpose of the internship is to prepare students to solve professional problems in accordance with the profile orientation of the bachelor's degree program and the main types of creative activity based on the latest achievements in education and culture, as well as to form students' professional skills in the implementation of models, projects, types and forms of modern practice of socio-cultural activities.

Industrial practice contributes not only to the consolidation of knowledge, skills and abilities acquired by students in the process of studying the disciplines of the bachelor's degree program, but also forms an idea of socio-pedagogical methods and technologies of socio-cultural activities used in the organization of leisure of the population. In the course of this practice, students are involved in the activities of

specific organizations to acquire practical skills, which allows them to develop professional reflection, develops a creative and creative approach to work.

Currently, the most dynamically developing multifunctional cultural institutions are museums and libraries. Modern museums and libraries have stepped up efforts to ensure the accessibility of cultural goods and services for all groups of the population, including socially vulnerable segments of society and people with disabilities. Museums and libraries create favorable conditions for the organization of rational and meaningful leisure of citizens.

The organization of practice in the conditions of socio-cultural partnership of a pedagogical university, a museum and a library allows you to design an individual trajectory for the formation of general cultural and professional competencies of a bachelor, diagnose and adjust it in order to prepare a student for future multifunctional activities, taking into account current trends related to the search for new forms of socio-cultural education of society. Within the framework of cooperation of the pedagogical university with museums and libraries, theoretical and methodological substantiation of the problem of developing partnerships between educational institutions and cultural institutions is carried out, as well as the search for effective practice-oriented technologies for the formation of professional competencies among bachelors in the socio-cultural sphere.

Experience shows that effective forms of organizing the practice of students in the field of training "Socio-cultural activities" in the conditions of interaction of a pedagogical university with museums and libraries are: organization and staging of cultural and leisure programs for different groups of the population; conducting master classes, festivals, contests, quizzes; development and implementation of interactive animation programs; participation in citywide cultural projects and actions and many others.

Thus, the multidimensional socio-cultural interaction of a pedagogical university and a cultural institution allows not only to build a bachelor's educational route, taking into account the practice-oriented orientation to the future profession, but also to create conditions for professional development of employees of the capital's cultural institutions, whose functional responsibilities today go far beyond traditional activities.

In conclusion, it should be noted that the professional training of bachelors of socio-cultural activities in a pedagogical university is carried out using scientific and

methodological, intellectual and creative, practical and educational resources of both the university itself and its partners, which makes it possible to diversify the educational process and increase the effectiveness of the formation of creative competence of future specialists.

Reference

1. A large explanatory dictionary of cultural studies / B. I. Kononenko. – M.: Veche 2000: AST, 2003.
2. Vetrova, I.B. Formation of artistic and imaginative thinking in the process of compositional activity of the future teacher of fine arts: author of the dissertation of the Doctor of pedagogical Sciences: / I.B. Vetrova. – M.: GU "IHO" RAO, 2004.
3. Leontiev, A.N. Lectures on general psychology: textbook. manual for universities on spec. "Psychology" / Edited by D.A. Leontiev, E.E. Sokolova. – M.: Sense, 2000. – 509 p. – URL: <http://window.edu.ru/resource/328/42328/files/index.html>
4. Non-governmental autonomous non-profit organization of higher education "Institute of World Civilizations" (NANO VO "IMC"). – URL: <http://www.imc-i.ru>
5. Pedagogical dictionary // G.M. Kojaspirova, A.Yu. Kojaspirov / — M.: Academy. – 2005.
6. Savenkova, L.G., Nikulin, A.A. Pedagogical model of formation of readiness for independent creative activity among design students [Electronic resource] / L.G. Savenkova, A.A. Nikulin // Pedagogy of Art: Online electronic scientific Journal, 2019. – No. 4. – pp. 78-87. – URL: http://www.arteducation.ru/sites/default/files/journal_pdf/nikulin_savenkova78-87.pdf
7. Shipilov, V.I. List of soft-skills and ways of their development.URL: https://www.cfin.ru/management/people/dev_val/soft-skills.html
8. Clift S., Hancox G., Morrison I., Hess B., Kreutz G. and Stewart D. (2010), ‘Choral singing and psychological well-being: Quantitative and qualitative findings from English choirs in a cross-national survey’, *Journal of Applied Arts and Health*, 1: 1, pp. 19–34.
9. Cuyper K., Krokstad S., Holmen T. L., Knudtsen M. S., Bygren L. O. and Holmen, J. (2011), ‘Patterns of receptive and creative cultural activities and their association with perceived health, anxiety, depression, and satisfaction with life among adults: The HUNT study, Norway’, *Journal of Epidemiology and Community Health*, doi: 10.1136/jech.2010.113571.
10. Dyrbye L. N. and Shanafelt, T. D. (2011), ‘Physician burnout: A potential threat to successful health care treatment’, *The Journal of the American Medical Association*, 305: 19, pp. 2009–10.
11. Ekvall G. (2006), ‘Organizational climate for creativity and innovation’, *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 5: 1, pp. 105–23.
12. Feldt T. (2007), ‘The role of sense of coherence in well-being at work: Analysis of main and moderator effects’, *Work and Stress*, 11: 2, pp. 134–47.
13. Fuentes C. (2005), ‘Creativity and empowerment’, in C. Fuentes (ed.), *Our Creative Diversity. Report of the World Commission on Culture and Development*, Paris: UNESCO, pp. 22–27.
14. Hakanen J., Feldt T. and Leskinen E. (2007), ‘Change and stability of sense of coherence in adulthood: Longitudinal evidence from the healthy child study’, *Journal of Research in Personality*, 41: 3, pp. 602
15. Herloff B. (2003), 98/A Report from Occupational and Environmental Medicine, Göteborg: University of Göteborg

Түкебаева Ұлжан Қалашқызы

Түркістан облысы, Созақ ауданы, Шолаққорған ауылы Ы.Алтынсарин атындағы жалпы орта мектебінің информатика пәні мұғалімі, педагог-зерттеуші

ИНФОРМАТИКА САБАҚТАРЫНДАҒЫ ЖАҢА ПЕДАГОГИКАЛЫҚ, АҚПАРАТТЫҚ-КОММУНИКАТИВТІК ТЕХНОЛОГИЯЛАР

Оқытудың әртүрлі технологиялары сарапталып, жаңашыл педагогтардың іс – тәжірибесі зерттеліп, мектеп өміріне енуде. Жаңа технологияны меңгеруде мұғалімнің жан – жақты, білімі қажет.

Заманауи мұғалім:

- Педагогикалық үрдісте жүйелі жұмыс жүргізе алатын;
- Педагогикалық өзгерістерге тез төселетін;
- Жаңаша ойлау жүйесін меңгере алатын;
- Оқушылармен ортақ тіл табыса алатын;
- Білімді, іскер, шебер болу керек;

Жаңа педагогикалық технологияның ерекшеліктері – өсіп келе жатқан жеке тұлғаны жан – жақты дамыту. Инновациялық білімді дамыту, өзгеріс енгізу, жаңа педагогикалық идеялар мен жаңалықтарды өмірге әкелу. Бұрынғы оқушы тек тыңдаушы, орындаушы болса, ал қазіргі оқушы – өздігінен білім іздейтін жеке тұлға екендігіне ерекше мән беруіміз керек.

Заманауи оқушы:

- Дүниетаным қабілеті жоғары;
- Дарынды, өнерпаз;
- Іздемпаз, талапты;
- Өз алдына мақсат қоя білу керек;

Осындай тұлғаны дамыту үшін оқытудың жаңа технологиясы қажет. Оқыту үрдісінде осындай әдістерді пайдалану мұғалімнің өзінің шеберлігі қарай жүзеге асады.

XXI ғасыр – бұл ақпараттық қоғам дәуірі, технологиялық мәдениет дәуірі, айналадағы дүниеге, адамның денсаулығына, кәсіби мәдениеттілігіне мұқият қарайтын дәуір. Бүгінгі білім мазмұны мұғалім мен оқушының арасындағы байланысты субъективті деңгейде көтерудегі демократиялық бастамалардың барлығы мұғалімдер арқылы жүзеге асырылады. Бүгінгі мұғалімге тек пән мұғалімі ретінде қабылдау олқылық көрсетеді. Мұғалім қоғам айнасы.

Қазіргі таңда дәстүрлі оқыту әдістемесінің заман талабына сай толық білім беруге, меңгертуге кепілдік бермейтіндігін мектеп тәжірибесі көрсетіп отыр. Сондықтан жаңартылған әдістемелік жүйенің оқыту үрдісінде іске асу үшін оны технологияландыру қажеттілігі туады. Білім беру үрдісін ақпараттандыру – жаңа ақпараттық – коммуникативтік технологияларды пайдалану арқылы дамыта оқыту, дара тұлғаны бағыттап оқыту мақсаттарын жүзеге асыра отырып, оқу - тәрбие үрдісінің барлық деңгейлерінің тиімділігі мен сапасын жоғарылатуды көздейді. Біріккен ұлттар ұйымының шешімімен «XXI ғасыр – ақпараттандыру ғасыры» деп аталады. Қазақстан Республикасы да ғылыми - техникалық прогрестің негізгі белгісі – қоғамды ақпараттандыру болатын жаңа кезеңіне енді.

Қазіргі кезде біздің қоғамымыз дамудың жаңа кезеңіне көшіп келеді, бұл кезең ақпараттық кезең, яғни компьютерлік техника мен оған байланысты барлық ақпараттық - коммуникативтік технологиялар педагогтар қызметінің барлық салаларына кірігіп, оның табиғи ортасына айналып отыр. «Білім берудегі ақпараттық - коммуникативтік технологиялар» ұғымы «оқытудың жаңа ақпараттық технологиялары», «қазіргі ақпараттық оқыту технологиялары», «компьютерлік оқыту технологиялары» және т.б., тіркестермен тығыз байланысты.

Ақпараттық –коммуникативтік технология электрондық есептеуіш техникасымен жұмыс істеуге, оқу барысында компьютерді пайдалануға, модельдеуге, электрондық оқулықтарды, интерактивті тақтаны қолдануға, интернетте жұмыс істеуге, компьютерлік оқыту бағдарламаларына негізделеді. Ақпараттық әдістемелік материалдар коммуникативтік байланыс құралдарын пайдалану арқылы білім беруді жетілдіруді көздейді.

Ақпараттық – коммуникативтік технологиялардың келешек ұрпақтың жан-жақты білім алуына, іскер әрі талантты, шығармашылығы мол, еркін дамуына жол ашатын педагогикалық, психологиялық жағдай жасау үшін де тигізер пайдасы аса мол.

Ақпараттық – коммуникативтік технологияны бәсекеге қабілетті ұлттық білім беру жүйесін дамытуға және оның мүмкіндіктерін әлемдік білімдік ортаға енудегі сабақтастыққа қолдану негізгі мәнге ие болып отыр.

Ақпараттық - коммуникативтік технологияны пайдалану жөніндегі қызметтің мақсаты:

- үйренушінің шығармашылық әлеуметін дамыту; коммуникативтік әрекеттерге қабілетті болуды дамыту; сараптамалық – зерттеу қызметі дағдыларын дамыту; оқу қызметі мәдениетін дамыту;
- оқу-тәрбие үрдісінің барлық деңгейлерін қарқындандыру, оның тиімділігі мен сапасын арттыру;
- қазіргі қоғамның ақпараттануымен байланысты пайда болатын әлеуметтік тапсырысты өткізу.

Ақпараттық - коммуникативтік технологияны пайдаланудың мәні компьютерлік техниканың мүмкіндіктерін баланың жеке тұлғасын дамыту

проблемасының маңына топтасқан дидактикалық - әдістемелік проблемалық міндеттерді шешуге бағындыру болып табылатындай. Сондай-ақ педагогтың компьютерлік сауаттылығы ақпараттық - коммуникативтік технологияны пайдаланудағы жеке тәжірибесін тұжырымдау есебінен сапалы түрде артады.

Жаңа ақпараттық технологиялар дегеніміз - білім беру ісінде ақпараттарды даярлап, оны білім алушыға беру процесі. Бұл процесті іске асырудан негізгі құрал компьютер болып табылады. Компьютер - білім беру ісіндегі бұрын шешімін таппай келген жаңа, тың дидактикалық мүмкіндіктерді шешуге мүмкіндік беретін зор құрал. Бірақ әлі күнге дейін біз осы зор құралдың шексіз мүмкіндіктерінің оннан бірін де пайдалана алмай отырмыз. Себеп не? Басты себеп – мұғалімнің ақпараттық коммуникациялық құзырлылығы мен ақпараттық мәдениетінің қалыптаспауында немесе төмендігінде.

Ақпараттық мәдениет дегеніміз - адамға ақпараттық кеңістіктің қалыптасуына қатысуға және ол кеңістікте еркін бағдарлай алуға, ақпараттық өзара іс-әрекетке түсуге мүмкіндік беретін білім деңгейі.

Ақпараттық – коммуникативтік технологияны оқу-тәрбие үрдісіне енгізуде мұғалім алдына жаңа бағыттағы мақсаттар қойылады:

- ◆ Өз пәні бойынша оқу-әдістемелік электронды кешендер құру, әдістемелік пәндік Web –сайттар ашу;
- ◆ Жалпы компьютерлік желілерді пайдалану;
- ◆ Бағдарламалау ортасында инновациялық әдістерді пайдаланып, бағдарламалық сайттар, құралдар жасау. (мультимедиалық және гипермәтіндік технологиялар).
- ◆ Қашықтықтан оқыту (Internet желісі) барысында өздігінен қосымша білім алуды қамтамасыз ету.

Іс тәжірибемде ақпараттық технологияның барлық мүмкіндіктерін пайдалана отырып, оқушылардың шығармашылық даралығын қалыптастыру үшін сабақта төмендегі іс-шараларды қолданудың маңызы зор екенін байқадым.

- ◆ Оқушының дайындық деңгейін, ынтасын және қабылдау жылдамдығын ескеру арқылы жаңа материалдарды меңгеруге байланысты оқытуды ұйымдастыру және оқыту процесіне жаңа ақпараттық технологияның мүмкіндіктерін пайдалану.
- ◆ Оқытудың жаңа әдістері мен формаларын (проблемалық, ұйымдастырушылық іс-әрекетін компьютерлік ойындар және т.б.) сабақта жиі қолдану.
- ◆ Жаңа ақпараттық технология құралдарын пайдалану арқылы оқу процесінің материалдық – техникалық базасын жетілдіру.

Бүгінгі таңдағы ақпараттық қоғам аймағындағы оқушылардың ойлау қабілетін қалыптастыратын және компьютерлік оқыту ісін дамытатын жалпы заңдылықтардан тарайтын педагогикалық технологиялардың тиімділігі жоғары деп есептейміз.

«Айтушы ақылды болса, тыңдаушысы дана болады» дегендей, сөзімді қорыта келе, сабақтарымда жаңа технология әдіс – тәсілдерін қолданудың мынадай тиімді жақтары бар екеніне көз жеткіздім:

- ◆ Оқушының оқуға деген ынтасы артады;
- ◆ Әр оқушының жеке қабілеті айқындалады;
- ◆ Үлгерімі нашар оқушыға көңіл бөліп, оларға көмектесу мүмкіндігі туады;
- ◆ Жақсы оқитын оқушының тереңірек білім алуына жағдай туады;
- ◆ Әр оқушы өздігінен жұмыс істеуге дағдыланады;
- ◆ Оқушы өз білімін бағалай білуіне бағыттауға мүмкіндік береді.

Қорыта айтқанда, оқушыларды шығармашылыққа, өз бетімен іс-әрекет етуге бағытталған тапсырмалар саны көбейгенде ғана, өз пікірін айта алатын, оны дәлелдей білетін, өмірге деген өзіндік көзқарасы қалыптасқан, үнемі ізденіс үстінде болатын, қоғам дамуына үлес қоса алатын, жан-жақты жетілген жас ұрпақ өкілдерін дайындай аламыз.

Демек, жаңа технологиялық әдіс – тәсілдерді пайдалану білім сапасын арттырудың бірден – бір жолы. Оқыту үрдісінде оқушылардың білім қорын молайтуға, белсенділігін арттыруға, шығармашылық қабілеттерін жетілдіруге көмегі бар.

Информатика пәнін оқытуда жаңа ақпараттық технологияларды қолданудың маңызы өте зор. Сондықтан, ізденген ұстаздан ғана шығармашыл, дарынды шәкірттің шығары анық.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Коростылева Л.А. «Психологические барьеры и готовность к нововведениям» СПб., 1996, 66 бет.
2. Мясоед Т.А. «Интерактивные технологии обучения. Спец. семинар для учителей» М., 2004 ж.
3. Пидкасистый П.И., Хайдаров Ж.С. «Технологии игры в обучении и развитии» М., 1996, 268 бет.
4. Суворова Н. «Интерактивное обучение: Новые подходы» М., 2005 ж.
5. «Информатика негіздері» журналы №4-2008 жыл – Ж. Садыбекова «Оқу – тәрбие үрдісінде ақпараттық – коммуникациялық технологияны қолдану қажеттілігі» (4-5 бет)

Масабаева А. А.

*Ш.Мұртаза атындағы Халықаралық Тараз инновациялық институты,
Қазақстан*

ОҚУШЫЛАРДЫҢ ОҚУ-АҚПАРАТТЫҚ ДАҒДЫЛАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ШАРТЫ

Бүгінгі таңда ақпараттық мәдениет пен мұғалімдер мен мектеп оқушыларының қалыптасуының барлық маңыздылығын асыра бағалау қиын. Қоғамның әлеуметтік экономикалық және ғылыми техникалық дамуындағы терең өзгерістер, әрбір жаңа білім мен дағдыларды үздіксіз меңгерудің алдындағы барлық жаңа білім және кәсіби, кәсіби емес ақпараттық қажеттіліктерді қанағаттандыруға бағытталған.

Бүгінгі таңда ақпараттық мәдениет адамның жалпы мәдениетінің құрамдас бөлігіне айналады, сондықтан мектеп оқушыларының ақпараттық мәдениетіне білім беру мұғалімнің міндеті болып табылады.

Мұғалімнің негізгі міндеттерінің бірі студентті тақырпқа тарту, оның танымдық және шығармашылық белсенділігін ынталандыру болып табылады. Осы проблемаларды шешуде ақпарат көздерімен жұмыс істеу дағдыларын дамыту бойынша үлкен көмек көрсетіледі: оқу әдебиеттері, биологиялық сөздіктер, өсімдіктер мен жануарларды анықтағыштар, электронды оқу әдістемелік басылымдар.

Барлық студенттерде ақпараттық коммуникациялық технологиялар саласында білім, дағдылар болуы керек. Адамның ақпараттық мәдениеті деңгейі анықталады және ең алдымен тиімді ақпараттық қызметті іздеу және семантикалық өңдеу саласындағы негізгі білім мен дағдыларды анықтайды. Бұл білім мен дағдыларды алу және жетілдіру, онсыз білім беру және кәсіптік қызмет тәжірибесі жоқ, білім беру мекемелерінің ерекше күтімі мен назарына айналуы керек. Қазіргі мектеп оқушылары арасында ақпараттық мәдениетті қалыптастыру мәселесі маңызды: біріншіден, бүкіл әлемде әлеуметтік дамудағы ақпараттық іргелі рөлі туралы хабардар болу. Кең әлеуметтік мәдени контекст мұндай құбылыстарды ақпараттық қоғам ретінде, ақпараттандыру деп санайды.

Жеке тұлғалардың ақпараттық мәдениетін қалыптастыру және ақпараттық мінез құлық ерекшеліктерін, жеке және әлеуметтік топтарды зерттеу мәселесі атап айтқанда маңызды болып келеді.

Тәрбие қызметі аясында ақпараттық мәдениетті анықтау бұл мектеп оқушыларының жаттығуларының қажетті ақпаратты түрлендірудің көздері мен құралдары бар білім, біліктілік және дағдылардың жиынтығы болады.

Мектептің рөлі- балаларға әртүрлі ақпарат көздерімен өз бетінше жұмыс істеуге үйрету. олар білім берудің мәтіндік материалдарына негізделген. Ол ең алдымен, мектеп оқулықтары. Оқу процесінде оқулықпен жұмыс істеу қажеттілігі, сондай ақ мұғалімнің жетекшілігімен де, жұмыс алып барады. [1,2,3]

Оқулық тақырыптағы басты білім көзі, білім беру дағдыларын қалыптастыру және танымдық белсенділік әдістерін меңгеру құралы болып табылады. Оқу үрдісінде ол функцияларды ақпараттық, дамытатын және тәрбиелеуді жүзеге асырады. Кей жағдайда студенттер оқулықтың мәтінін мұғалімнің түсіндірмесінен кейін түсінуге болады деп санайды. Бұл дегенісіз, олардың оқулықтағы материалын ойлау әдеті жоқ, параграфтың мазмұнын, иллюстрациялар мен кесте мәліметтерін қолдана отырып, сұрақтарға жауап таба алады.

Мұғалімнің міндеті- студентке осы мәселені оқу әдебиеттерімен жұмысты ұйымдастырудың әртүрлі нысандары мен әдістерімен және оқылмай, оқулық мәтімімен оқуға көмектесу. Оқу материалының көлемі үлкен болған кезде оқулықтармен жұмыс қажет болады. Бұл жағдайда студенттер мұғалімнің жетекшілігімен сабақта оның бір бөлігін жұмыс істей алады. Мәтін күрделірек болған кезде, егер мәтін күрделенген болса және көріну құралдарын тарта отырып, оқулықпен жұмысты ұйымдастыру пайдалы болады. Сабақтағы оқулықпен жұмыс сонымен қатар үй тасырмасын аяқтаған кезде кітапты пайдалануды үйрену де маңызды. Студенттер танымал ғылыми кітаптарды оқу үшін оқу әдебиеттерімен жұмыс істеу мүмкіндігін берсе, бұл олардың оқуына қызығушылығын, тақырыпқа қызығушылық тудыратын, айтарлықтай білім алуға деген ынтасын тудырады.

Сабақтағы өзара әрекеттесу.

Біріншіден, мектеп оқушылапқының нақты білім беру мүмкіндігіне назар аударуымыз керек. Негізгі білім беру дағдыларының деңгейі қандай. Кейде оқулықтардың материалы қосымша ақпаратпен жүктелген. Ең бастысы бөліктеу керек, әр тұжырымдама алдыңғы және кейінгімен байланысты болу үшін материалды салу керек, егер материал көлемді болса, құрылымдық логикалық схеманы құруға мағынасы бар. Оқу материалы әртүрлі дидактикалық проблемаларды шешу процесінде игеріледі. Бұл жағдайда көптеген оқыту әдістері қолданылады.

Мектептегі биологиялық ақпарат көздері оқулықтар, баспа нұсқаулығымен иллюстрациялық үлестірмелер, дидактикалық карталар, бейнероликтер, бұқаралық ақпарат құралдары, кітап, модельдер, және құралдар болады.

Ақпараттық технологиялар жасанды, оқулық жаңа ақпараттың ғана емес, бірақ, ең алдымен, студенттердің білім беру қызметін ұйымдастырады. Оқулықтың дидактикалық қызметі оқытудың барлық кезеңдерінде жүйелі жұмыс жүргізуге мүмкіндік береді. Сонымен бірге, оқу процесінде басты рөл мектеп оқушылары арасында ұтымды оқуды қалыптастыру болып табылады.

Оқулық мазмұнына сүйене отырып, әр түрлі деңгейлер берудің оқу процесіне енгізілген, студенттерге оқытылған биологиялық объектінің жеке идеясын құруға, процестер мен құбылыстарды қарастыруға мүмкіндік береді.

Ақпараттық құзыреттілік ақпаратты іздеу, талдау, іріктеу, ұйымдастыру, түрлендіру, сақтау және беру процестерін дамытуға байланысты ақпаратпен жұмыс істеу білімдерін, дағдыларын қамтиды. Сонымен қатар, ақпараттық құзыреттіліктің белсенділік аспектісі мақсатты доминатқа – жеке тұлғаның сыни ойлауды дамыту негізінде жаңа ақпараттық өнім жасау қабілетіне негізделген.

Шығармашылық құрамдастың болуы бізге ақпараттық құзыреттілік туралы емес, жеке тұлғаның ақпараттық мәдениеті туралы айтуға мүмкіндік береді, өйткені, бір жағынан, мәдениет қалыптасқан әрекеттің нормативтік әдістерінің болуын болжайды, ал екінші жағынан бұл жаңасының генерациясының шарты. Кез келген мәдениет, соның ішінде ақпараттық мәдениетте құнды дүниетанымдық көзқарас басым. Ол көп жағдайда шығармашылық қызметтің нәтижесіне байланысты болады.

Ақпараттық мәдениет бір бөлігі болып табылатын жеке тұлғаның жалпы мәдениетінде бұл дүниетанымдық құрамдас бөлігінің мазмұнын көрсететін интеллектуалдық және рухани өнімдер, жаңа тәжірибе мен құнды болып келеді. Сонымен, жеке тұлғаның ақпараттық мәдениетінің мазмұны екі негізгі аспектіні қамтиды- ақпараттық құзыреттілік және ақпараттық дүниетаным.

Сонымен қатар маманның ақпараттық мәдениеті оның табысты кәсіби бейімделуін қамтамасыз ететін және кәсіби қызметте ойлау мен мінез құлықтың ұтымды ақпараттық стилін дамытуға негіз болатын тұлғаның ақпараттық мәдениетінің бірі болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Сухомлинский В.А. Использование информационно коммуникативных технологий как средство активации познавательной деятельности учащихся на уроках биологии, экологии, химии. 2016.

2. Розенберг. Н.М. Информационная культура в содержании общего образования. Педагогика, №4, 1997

3. Бровкина Е.Т. Уроки с применением информационных технологий. 2015.,

Współczesne metody wykładania

Abdykhanova Baktygul, Amangeldina Aigerim

Shakarim State University, Kazakhstan

METHODOLOGICAL ASPECT OF STUDYING ABAI'S WORKS IN ENGLISH: FEATURES OF ENGLISH TRANSLATION

The study of Abai's work stimulates the cognitive activity of students, develops their thinking, introduces them to the culture of our people in English. Reading poems, reciting and, translating them make foreign language classes more meaningful, motivationally focused and, increases interest in the subject. The vocabulary of students is also expanding, comparing the subscript translation and the literary translation of the poem, students conclude that sometimes it is impossible to preserve all the details of the original, but it is necessary to understand and convey its main meaning using their native language. This allows students to become creators in the truest sense of the word, which brings the joy of creativity and satisfaction to themselves and their teachers. Exploring the creative heritage of Abai, both the translator and the theorist more deeply comprehend the basic meaning of his prose and lyrics, their aesthetic richness. Creative perception, scientific understanding and, in-depth comprehensive analysis are the main tools in comprehending the text, concretizing the basic artistic techniques of the poet. It is known that the translator's mission is to recreate the complex world of Abai, his unique creative appearance in a foreign language. The article provides a systematic analysis and evaluation of the poet's work already translated into English and studies the ways of transmitting allegorical, figurative words and phraseological units, ideological and artistic features in Abai's translated works into English. Studying it as part of the school curriculum is not deep enough at the moment.

As we have already seen, the language of Abai's works is multifaceted and diverse. In addition, using examples of texts of Abai's works, we can observe various syntactic constructions that the author used. It is known that many translators and translation theorists have touched upon the problem of literary translation in their works, pointing out that literary translation is not just translation, but the ability to interpret the author's idea and the ability to convey it to the reader without any distortion. [1] To clarify the translation difficulties, we first need to highlight the universal stylistic features of a literary text. In a number of translations of Abai's works published in new editions, there is a careful and thoughtful approach to the original. Translations by V. Rozhdestvensky, L. Ozerov, M. Petrov, V. Zvyagintseva, M. Tarlovsky correspond to the poetic merits of the original. A good proof of this is the translation of Abai's poem " Поэзия — властитель языка ", performed by V.

Zvyagintseva. [3] And the interpretation English of Abai's work is stepwise, that is, they are carried out through an intermediary language - Russian. [4]

In this regard, the functioning of the language mechanism consists in the ability to convey the meaning of the text of one language by the system of another language. The discrepancy between the gradations of the meanings of words and the means of their expression in the Kazakh and English languages causes difficulties in finding adequate equivalents in the translation process. In this regard, it is necessary to develop students' language system, knowledge of semantic rules that allow them to make synonymous equivalent substitutions, to make the right choice of the necessary language units.

At the same time, conscientiousness in learning English to no avail without a lively interest in the language itself, in its richness and expressiveness. The skillful use of the materials of Abai's texts in the classroom brings up students' adore for the English language, as well as students' interest in Abai's creative heritage. These issues are of particular importance in the conditions of the modern education system, when more and more attention is paid to digital technologies. Modern schoolchildren are becoming less interested in reading, neglect it, as a result of which their vocabulary is depleted. Lexical skills and abilities of schoolchildren can be formed during the performance of a number of exercises. For this purpose, a system of individual creative works is used. Written works help to educate students' emotional attitude to a work of literary.

Creative exercises are a type of exercises according to the way they are performed. They involve actions with language material related to the introduction of new elements, such as transformation or addition, serve for the development of speech. The language of Abai's works is various, therefore, the study of the peculiarities of the English language and vocabulary on the examples of his work should arouse great interest among students.

Task:

1. Recite the Abai's poems
2. Write out the English words and phrases found in Abai's works.
3. Select new words and compare them in your native Kazakh, Russian and English.
4. Comparing the translated works with the original, we have identified the translators' capabilities in conveying the author's ideas.

Произведение на казахском языке	Произведение на русском языке	Произведение на английском языке
Өлең - сөздің патшасы, сөз сарасы, Қиыннан қиыстырар ер данасы. Тілге жеңіл, жүрекке жылы тиіп,	Поэзия — властитель языка, Из камня чудо высекает гений. Теплеет сердце, если речь легка,	Poetry is the queen of language, the sovereign of the word. It takes a wise man to extract it from the strongholds.

<p>Теп-тегіс жұмыр келсін айналасы.</p>	<p>И слух ласкает красота сравнений.</p>	<p>Language has free will in it and it warms the heart with the roundness and perfection of its form.</p>
<p>Бөтен сөзбен былғанса сөз арасы, Ол - ақынның білімсіз бишарасы. Айтушы мен тыңдаушы көбі надан, Бұл жұрттың сөз танымас бір парасы.</p>	<p>А если речь певца засорена Словами, чуждыми родному духу, — Такая песня миру не нужна, Невежды голос люб дурному слуху.</p>	<p>It an alien word has crept into the poem, Then the poet is most despised, most talentless. Performers and listeners alike are more and more ignorant. There are none among them who recognize the word's weight.</p>
<p>Әуелі аят, хәдис - сөздің басы, Қосарлы бәйітмысал келді арасы. Қисынымен қызықты болмаса сөз, Неге айтсын пайғамбар мен оны Алласы.</p>	<p>Коран с хадисом славны вязью слов, В них мысль узорно вплетена в реченья, Когда б не рифмы, не соблазн стихов, Пророки бы молчали, без сомненья.</p>	<p>Ayat and Khadis are the fathers of the word. Their famous poems sang. Do not endow the word with powerful strength Unless Allah and the Prophet profit by it.</p>
<p>Мешіттің құтпа оқыған ғұламасы, Мүнәжәт уәлилердің зар наласы. Бір сөзін бір сөзіне қиыстырар, Әрбірі келгенінше өз шамасы. [2]</p>	<p>Молящийся в мечети мудрый муж, Ученые, чьи в полночь пылки споры, — Все любят красноречие. Кому ж Не любо ткать словесные узоры?</p>	<p>The learned men preaching in the mosque, The sad songs of the holy, each of them compose poems harmoniously in measure of their gifts and powers.</p>
	<p><i>Перевод В. Звягинцевой [3]</i></p>	<p><i>Translated by Richard Mc'Kayn [4]</i></p>

The above exercise will help in studying and consolidating the topics of the Abai Studies course in English. The purpose of such exercises is to enrich the student's vocabulary, speech development, and work on speech culture. Abai's works especially vividly depict the greatness, beauty and originality of the Kazakh language. And these features can also be traced in Abai's works translated into English.

L.S. Barkhurdarov [1, p. 74] believed that translation is "a scientifically based comparison of the systems of two languages", which undoubtedly enriches translators in their practical activities. In translation, as in comparison, typological comparison, linguistic means are allocated equivalent to a certain content in the language into which the poetic text is translated.

It should be noted that when reading and translating poems, the greatest efficiency of work on the phonetic side of the verse is observed, which allows simultaneously automating the pronunciation skills of the most difficult English sounds to pronounce, which is also important when teaching English.

However, this important stage of work is insufficiently developed methodically and therefore little practiced by teachers. The benefits of such work are undeniable, as it develops the creative linguistic thinking of the trainees, and also contributes to the convergence of the objectified language meanings contained in the texts.

Literature

1. Kazakh and world literature // Texts: Development of creative activity of students in literature lessons edited by G. Chulgabaeva - № 1-3 (93), 2019. – p. 22
2. Abai Kunanbaev «Өлең - сөздің патшасы, сөз сарасы» - <https://bilim-all.kz/olen/554>
3. Poetry. Abai Kunanbayev creativity.- <http://www.abayi.ru/poeziya/>
4. Rollan Seisenbayev/ Abai Kunanbaev: Book of words. – Almaty: Abai international club.- 2020. – p.50

PSYCHOLOGIA I SOCJOLOGIA

Ogólna psychologia

Турусова А.А., Арипбаева Л.Ш.

№64 Ж.Аймауытов атындағы мектеп-гимназия

Қазақстан Республикасы

БАЛАЛАР ДАУЫСЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫНЫҢ ПСИХОФИЗИОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Балалар дауысының қалыптасу ерекшеліктерін қарастыру физиологиялық және психологиялық аспектімен байланысты. Бұл мәселе өте өзекті болып көрінеді. Балаларға әртүрлі ақпарат жүктеледі – жаңа мектеп пәндері пайда болады, классикалық пәндердің мазмұны күрделене түседі және артады. Екінші жағынан, мектепке баратын балаларға қойылатын талаптар үнемі артып келеді. Олар мәтінді дәйекті түрде қайталап қана қоймай, өлеңдерді мәнерлеп оқып қана қоймай, сонымен қатар бастауыш мектеп бағдарламасының мазмұны болып табылатын оқуды, санауды және жазуды да білуі керек. Ұжымға келгеннен кейін баланың эмоционалды санасы өзгереді. Шығармашылық ұжымға кіру жаңа, нақты эмоционалды тәжірибелерді тудырады, өйткені баланың бостандығы тәуелділік пен өмірдің жаңа ережелеріне бағынумен ауыстырылады. Ұжымдық өмір жағдайы баланы ұйымшылдықты, жауапкершілікті, тәртіпті және жақсы үлгерімді талап ететін қатынастардың қатаң қалыпқа келтірілген әлеміне енгізеді. Әр баланың өмір сүру жағдайын, жаңа әлеуметтік жағдайын күшейте отырып, психикалық шиеленісті арттырады. Мұғалімнің жетекшілігімен балалар адамзат мәдениетінің негізгі формаларының мазмұнын игере бастайды және адамдардың дәстүрлері мен жаңа әлеуметтік үміттеріне сәйкес әрекет етуді үйренеді. Дәл осы жаста бала алғаш рет өзі мен басқалардың арасындағы қарым-қатынасты анық түсіне бастайды, мінез-құлықтың әлеуметтік себептерін, моральдық бағалауды, жанжал жағдайларының маңыздылығын түсінеді, яғни біртіндеп жеке тұлғаны қалыптастырудың саналы кезеңіне енеді. Кіші мектеп жасы 6-7 жастан 10-11 жасқа дейінгі өмір сүру кезеңін қамтиды және баланың өміріндегі маңызды жағдай — оның мектепке баруымен анықталады.

Бұл уақытта бала ағзасының қарқынды дамуы жүреді (орталық және вегетативті жүйке жүйелері, сүйек және бұлшықет жүйелері, ішкі ағзалардың қызметі). Мұндай қайта құрудың негізі (оны екінші физиологиялық дағдарыс деп те атайды) айқын эндокриндік ығысу болып табылады - эндокриндік бездердің "жана" бездері іске қосылып, "ескілері" жұмысын тоқтатады. Бұл дағдарыстың физиологиялық мәні әлі толық анықталмағанымен, бірқатар ғалымдардың пікірінше, шамамен 7 жасында тимус безінің белсенді қызметі тоқтайды эндокриндік бездердің қызметі тежеледі мұндай физиологиялық қайта құру

баланың денесінен барлық резервтерді жұмылдыру үшін үлкен шиеленісті талап етеді. Осы кезеңде жүйке процестерінің қозғалғыштығы артады, қозу процестері басым болады.

Мұғалімнің жетекшілігімен балалар адамзат мәдениетінің негізгі формаларының (ғылым, өнер, мораль) мазмұнын игере бастайды және адамдардың дәстүрлері мен жаңа әлеуметтік үміттеріне сәйкес әрекет етуді үйренеді. Дәл осы жаста бала алғаш рет өзі мен басқалардың арасындағы қарым-қатынасты анық түсіне бастайды, мінез-құлықтың әлеуметтік себептерін, моральдық бағалауды, жанжал жағдайларының маңыздылығын түсінеді, яғни біртіндеп жеке тұлғаны қалыптастырудың саналы кезеңіне енеді. Кіші мектеп оқушыларының физикалық дамуы орта және арнайы орта мектеп жасындағы балалардың дамуынан күрт ерекшеленеді. 7-12 жас аралығындағы балалардың анатомиялық-физиологиялық және психологиялық ерекшеліктеріне тоқталайық, яғни бастауыш мектеп жасындағы балалар туралы болмақ. Дамудың кейбір көрсеткіштері бойынша кіші мектеп жасындағы ұлдар мен қыздар арасында үлкен айырмашылық жоқ, 11-12 жасқа дейін ұлдар мен қыздардағы дене пропорциялары бірдей. Алдыңғы мектепке дейінгі кезеңмен салыстырғанда ұзындықтың өсу қарқыны біршама баяулайды, бірақ дене салмағы артады. Кеуде қуысының шеңбері едәуір артады, оның пішіні жақсы жаққа қарай өзгеріп, негізі жоғарыға бағытталған конусқа айналады. Осының арқасында өкпенің қабілеті артады. Алайда тыныс алу функциясы әлі де жетілмеген: тыныс алу бұлшықеттерінің әлсіздігіне байланысты жас оқушының тынысы салыстырмалы түрде тез және үстірт; дем шығаратын ауада 2% көмірқышқыл газы (ересек адамда 4% қарсы). Басқаша айтқанда, балалардың тыныс алу аппараты аз жұмыс істейді. Желдетілетін ауа көлемінің бірлігіне олардың денесі үлкен балаларға немесе ересектерге (шамамен 4%) қарағанда аз оттегін (шамамен 2%) сіңіреді. Бұлшықет белсенділігі кезінде кідіріс, сондай-ақ балалардағы тыныс алудың қиындауы қанның оттегімен қанығуының тез төмендеуіне әкеледі (гипоксемия). Сондықтан балаларды физикалық жаттығуларға үйрету кезінде олардың тыныс алуын дене қимылымен қатаң үйлестіру қажет. Жаттығу кезінде дұрыс тыныс алуды үйрену бастауыш мектеп жасындағы балалар тобымен сабақ өткізу кезінде маңызды міндет болып табылады. Тыныс алу жүйесімен тығыз байланысты қан айналымы органдары жұмыс істейді. Балалардағы метаболикалық процестердің жоғары белсенділігі дене салмағына қатысты қанның көп мөлшерімен байланысты, ересек адамда 7-8% - бен салыстырғанда 9%. 6-7 жаста тыныс алу кеуде қуысына айналады (іш қуысы болды). Алайда, 8 жасқа қарай жыныстық айырмашылықтар пайда болады. Ұлдарда тыныс алу қозғалысы негізінен диафрагманың жиырылуы – іш қуысының тыныс алу түрі, ал қыздарда интеркостальды бұлшықеттердің жиырылуы-кеуде қуысының тыныс алу түрі арқылы жүзеге асырылады. Асқазан 8-ден 10 жасқа дейін 1200-ден 2000 текше см-ге дейін өседі (қыздарда аз). Баланың есту сенсорлық жүйесі сөйлеуді дамыту үшін өте маңызды. Дыбыстық сигналдардың ұзақтығын, қозғалыс қарқыны мен ырғағын талдай отырып, уақыт сезімін дамытуға қатысады және бинауральды есту қабілетінің болуына байланысты баланың кеңістіктік көріністерін

қалыптастыруға қатысады. Тактильді сезімталдық баланың қозғалыс белсенділігінің жоғарылауымен жоғарылайды және 10 жасқа дейін максималды мәндерге жетеді. Қолдың кішкентай бұлшықеттерінің қосымша жетіспеушілігі 7 жастағы жазумен байланысты проблемаларды тудырады, ерікті дәл қозғалыстардың миды қамтамасыз етуі 9-10 жасқа қарай қарқынды түрде қалыптасады. 7-10 жас-ерікті қозғалыстардың қалыптасуы үшін оңтайлы. 7 жасқа қарай кортекстің қозғалтқыш аймағының церебральды және субкортикалық түзілімдермен (атап айтқанда, қызыл ядро) байланысы едәуір кеңейеді. 9 жыл қозғалыс дәлдігін қалыптастыру үшін сезімтал кезең.

6-7 жаста-құрылымдық-функционалдық қайта құру икемділікпен, сыртқы өзара әрекеттесуге жоғары сезімталдықпен сипатталатын және үлкен энергия шығындарын қажет ететін кезең, бұл бейімделудің гомеостатикалық механизмдерінің шиеленісіне әкеледі, сондықтан жыл бойына 1-классиктердің үлкен жарты шар қыртысының жұмыс істеу көрсеткіштерінің тұрақсыздығы бар.

Ересек адамның көмейі мойын аймағында жатыр мойны омыртқаларының IV-VII деңгейінде орналасқан. Оның шығуы жұтқыншақтың көмей бөлігіне ашық, ал VII мойын омыртқасының деңгейінде ол тыныс алу жұлдыруына өтеді. Балалардың көмейі 1-2 омыртқадан жоғары орналасқан: жаңа туылған нәрестелерде субгортанник палатиналық перде деңгейінде, ал көмейдің төменгі шеті жатыр мойны омыртқасы деңгейінде. Бірте-бірте, 7-8 жасқа қарай, ересек адам сияқты, мойын омыртқасының VII-ге дейін төмендейді. 5 жасқа дейінгі балаларда вокалды желілердің керілуі нәтижесінде үлкен рөл атқарады, өйткені бұл жаста вокалды бұлшықет қалыптаспаған, оның орнын дәнекер тін, бездер мен тамырлар алады. Тек 7 жасында баланың көмейінің шырышты қабығындағы сезімтал жүйке аппараттарының біркелкі орналаспауы ересек адамның көмейіндегі тонографиялық орналасуға ұқсайды. 7 жастан 12 жасқа дейін балада вокалды бұлшықет пайда болады, ол қалқанша безінің ішкі жағынан бөлініп шығады және біртіндеп бұлшықет түктерімен вокалды сымның және бұлшықеттің көлденең және Қиғаш талшықтары тоқылған барлық серпімді конустың шетіне жетеді. Осылайша, адамның көмейінің дауыс бұлшықеті 11-12 жасқа дейін қалыптасады және 20 жасқа дейін дамиды. Балалар әні-бұл ұжымдық оқытудың күрделі психофизиологиялық процесі, мұнда әр оқушының ән айту сапасын дауыстық аппараттың дұрыс жұмыс істеуімен ғана анықтауға болады. Сондықтан мұғалім мен хор ұжымының жетекшісі үшін дауыс қалыптастырудың жеке аспектілерін, балалар дауысының даму заңдылықтарын, сондай-ақ психофизиологиялық жас ерекшеліктерін зерттеу қажет.

1. Әдебиеттер: 1. Овчинникова Т.Н. Формирование детского певческого голоса в процессе хоровых занятий / Т.Н. Овчинникова – М.: Советская педагогика, 2013. – 61-75.
2. Никольская К.Ф. Начальный этап вокально-хоровой работы с детьми / К.Ф. Никольская – М.: ВХ0, 2013. – 16 б.
3. Мухин В.П. Вокальная работа в хоре / В.П. Мухин // Работа в хоре: учеб. Пособие / В.П. Мухин – М.: Профиздат, 2010. – 160-183 б.

NOWOCZESNE TECHNOLOGIE INFORMACYJNE

Obliczeniowa technika i programowanie

Abzhanov E.E.

Almaty University of Energy and Communication, Almaty

FEATURES OF INFORMATION LEAKAGE THROUGH THE GROUNDING WIRES

A considerable number of articles and books are devoted to the problems of security of data transmission channels and methods of interception of information from them. One of the experts in the field of counteraction to technical intelligence and technical protection of information is A.A. Chorev, who in his works pays special attention to the efficiency of protection of computer equipment against information leakage through technical channels, not excluding the possibility of information interception from ground wires. In his works, A.A. Chorev considers ground wires as a possibility of information leakage by electromagnetic inductions and radiations.

In their book Popp Robert L. and Yen John in the section "Signal Processing Methods" draws attention to the possibilities of signal acquisition and processing through electromagnetic radiation and grounding channels, which does not exclude the possibility of obtaining important information in the course of activities of terrorist organizations.

In the tutorial, Y.F. Katorin describes the possibility of hazardous (useful) signal getting into the grounding system. One of the reasons for getting a hazardous signal in the grounding system is the presence of electromagnetic field - the carrier of hazardous signal in the location of elements of the grounding system. This electromagnetic field will induce a hazardous signal current in the nearby grounding system. Similarly, hazardous signals can be induced on the circuit formed by the neutral conductor, through which the hazardous signal current will enter the grounding system and then into the ground. The magnitude of the hazardous current in this case will be determined by the intensity of the applied electromagnetic field, the resistance of the grounding circuits and the conductivity of the ground.

Penetration of a hazardous signal into ground circuits may be due to the formation of so-called ground loops. Consider two devices connected by a pair of conductors, one of which is a signal, and the other serves for the flow of reverse currents (Figure 1). In this paper Y.F. Katorin proves possibility of occurrence of return currents via grounding channel and describes the process of information removal from grounding loop without excluding existence of information leakage channel via grounding wires.

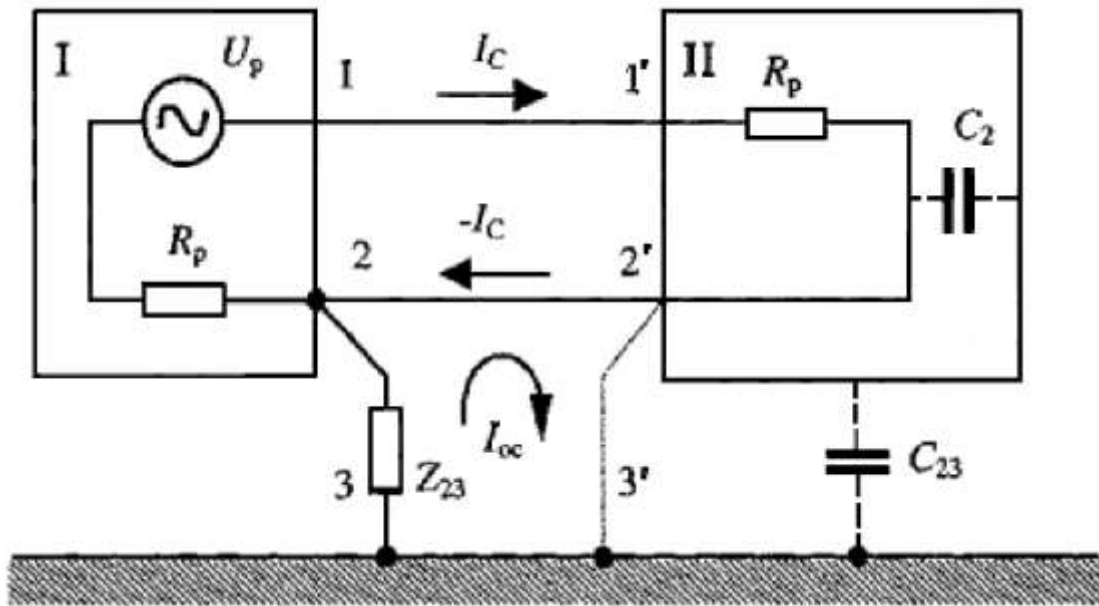

Figure 1 Example of grounding two devices,

Figure 1, well shows the occurrence of reverse currents on the ground wires. Their occurrence and magnitude will depend on the quality of the connection wires 2-2', the higher the resistance of this conductor, the higher will be the value of current flowing through the grounding wires 3-3'.

To confirm the theory of Katorin Y.F. investigated the possibility of the emergence of information leakage channel on the example of organizing communication with a remote object (Figure 2).

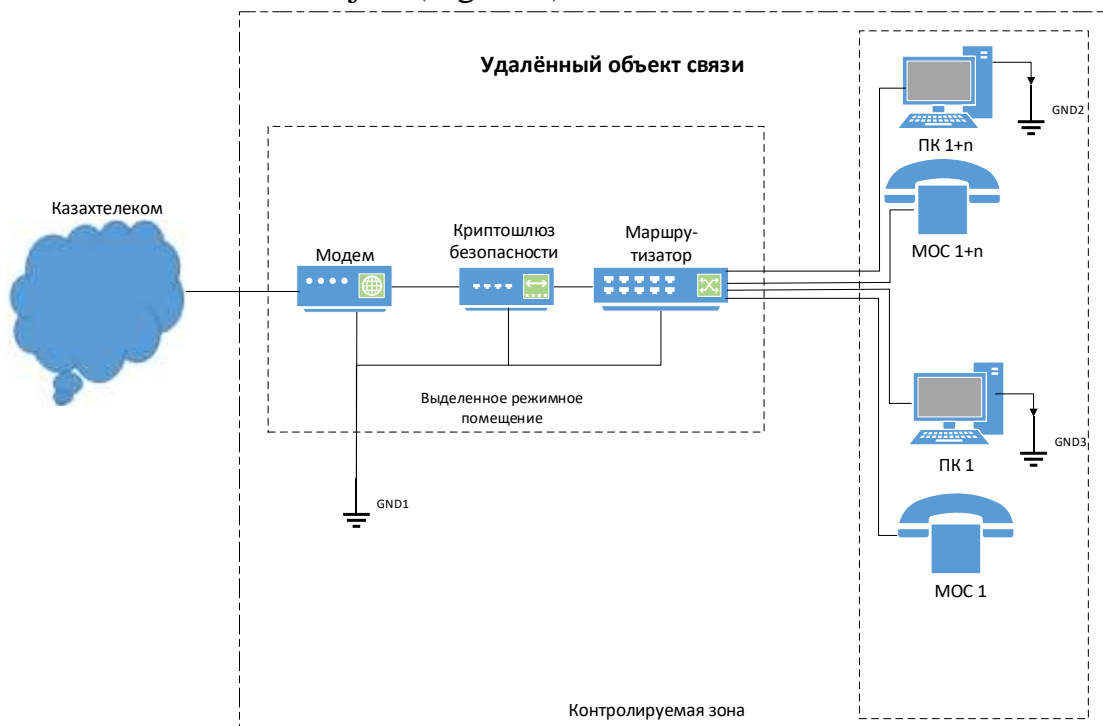

Figure 2 Organization of communication with a remote object.

To investigate a possible channel of information leakage it is sufficient to consider the connection diagram from the router to the PC-1 of the employee (Figure 3).

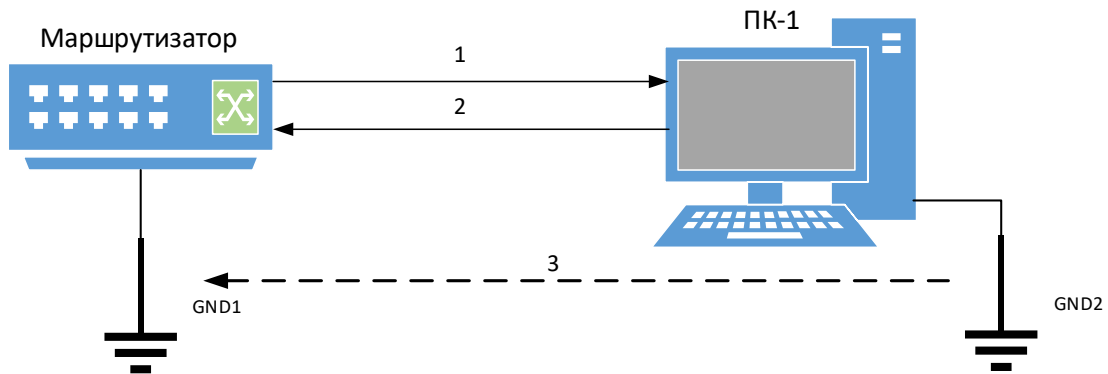

Figure 3 - Router-PC connection diagram

Where: 1-Direct wire of information transmission (+); 2-Return wire of information transmission (-); 3-Reversal current passing through the ground circuit..

From where in the ground loop the reverse information leakage current is formed. To do this, it is necessary to study the circuit diagrams of technical means of information transfer. Having studied the circuit diagram of the router, you can see that the minus (-) of the power supply is connected to the casing of the device, and the circuit board is attached to the casing of the device and in the places where the board is attached, there are contacts going to the minus of the power supply. That is minus (-) of power supply, minus (-) of board, return wire 2 (Figure 3) of electric circuit are connected with housing of the device which in its turn is connected with tire of grounding and grounding. Consequently, the minus (-) of the entire device is connected to the ground. Having studied the circuit diagram of the computer we can draw exactly the same conclusions: minus (-) of the power supply, minus (-) of the board, return wire 2 (Fig. 3) of the circuit diagram are connected to the case of the device which in its turn is connected to the grounding bus and grounding wire. It is now clear that the ground bus and the ground itself become common for these devices and the amount of electric current in the ground circuit will depend on many factors such as: a poor-quality return wire conductor; poor crimping of the return wire in the cable; oxidation of the return wire contacts in the connector, etc..

In the textbook, Y.F. Katorin calls grounding an intentional connection of an object with a grounding device. Grounding is carried out by creating a system of conductive surfaces and electrical connections designed to perform various functions:

- protective earthing is designed to prevent electric shock to service personnel. Protective earthing must maintain the structural elements at the same potential equal to or close to the ground potential, and provide a low impedance load for high currents occurring in systems during emergencies. Generally, protective earths must have a good low impedance contact with "ground", so they are often referred to as external earth electrodes. External earth electrodes ground power systems, radio frequency antennas, lightning conductors, static electricity drains, etc.;

- working grounding include grounding of power equipment (high-current circuits) and signal or circuit grounding, which provides formation of the reference

potential necessary for operation of electronic circuits, and is also intended for the flow of reverse currents in signal and power supply circuits;

- grounding of shielding surfaces contributes to attenuation of undesirable connections and electromagnetic interferences, which are an integral part of the shielding system.

The working ground considered in the diagram (Figure 3) gives a reverse leakage current of information which occurs under the following conditions:

- If the return conductor is of poor quality;
- A poor crimping of the return wire in the cable;
- oxidation of the return wire contacts in the connector;
- if the resistance of the return wire increases;
- if the return wire is broken

Literature:

1.Khorev A.A. Evaluation of effectiveness of computer equipment protection against information leakage through technical channels. Part 2: Special technique. M.: Inside, 2007. №4 -c.55-64.

2.Popp, Robert L., Yen, John. Emergent Information Technologies and Enabling Policies for Terrorism: 9780471776154: Amazon.com: books 468 pages.

3.Katorin Y.F., Razumovsky A.V., Spivak A.I. Information Protection by Technical Means: Study Guide / Edited by Y.F. Katorin - St. Petersburg: National Research University ITMO, 2012. -16 c.

TECHNICZNE NAUKI**Ж.А. Корабаев**

Национальный университет обороны имени Первого Президента Республики Казахстан – Елбасы, кандидат военных наук, полковник г. Астана.

Т.М. Сарсебаев

Национальный университет обороны имени Первого Президента Республики Казахстан – Елбасы, магистр, полковник г. Астана.

ОСОБЕННОСТИ ЭКСПЛУАТАЦИИ И РЕМОНТА ВООРУЖЕНИЯ И ВОЕННОЙ ТЕХНИКИ, ОБУСЛОВЛЕННЫЕ КОРРОЗИОННЫМИ ПРОЦЕССАМИ В РЕЗЬБОВЫХ СОЕДИНЕНИЯХ

Аннотация: в данной статье авторами проведен анализ конструктивных, технологических и эксплуатационных факторов, влияющих на техническое состояние вооружения и военной техники (ВВТ). Показано, что при ремонте ВВТ ни одна операция не обходится без работы с резьбовыми соединениями, в которых под воздействием атмосферных условий и механических нагрузок возникают термоокислительные и коррозионные процессы, увеличивающие трудозатраты по устранению отказов техники. Выявлены причины возникновения указанных негативных процессов. Установлено, что снижение трудоемкости при ремонте ВВТ может быть достигнуто путем применения высокотемпературной смазки в резьбовых соединениях.

Ключевые слова: вооружения и военная техника, водители, специалисты ремонтники, военные водители, подготовка, трудозатраты, резьбовые соединения.

На техническое состояние ВВТ в процессе эксплуатации оказывают влияние конструктивные, технологические и эксплуатационные факторы. Конструктивные факторы определяются расчетами геометрических размеров деталей, узлов и агрегатов и выбором конструкционных материалов для их изготовления на этапе проектирования. Технологические факторы зависят от соблюдения технологии производства как отдельных узлов и агрегатов, так и всего изделия, а также от точности выполнения регулировки и обкатки систем с использованием прецизионного оборудования и оснастки.

Эксплуатационные факторы определяются условиями эксплуатации ВВТ и включают в себя дорожные, транспортные, природно-климатические факторы и квалификацию обслуживающего персонала.

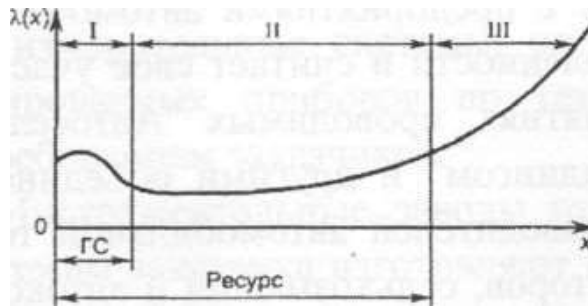

Рисунок 1 – Зависимость интенсивности отказов от наработки:
ГС – гарантийный срок

Под воздействием вышеперечисленных факторов в зависимости от наработки возникают отказы, которые снижают надежность ВВТ и в конечном итоге приводят к выходу из строя [1].

На рисунке 1 приведена зависимость интенсивности λ отказов от наработки x

Зависимость $\lambda(x)$ имеет три участка:

участок I – приработка; интенсивность отказов, повышенная из-за ранних или приработочных отказов, обусловленных дефектами изготовления;

участок II – нормальная эксплуатация; отличается минимальной величиной $\lambda(x)$. Часто интенсивность отказов на этом участке может принимать почти постоянный характер;

участок III – выход в предельное состояние; отказы начинаются в результате интенсивного износа, усталостных разрушений, старения и других причин, обусловленных длительностью эксплуатации.

Следует отдельно выделить климатические факторы. Эксплуатацию и хранение ВВТ осуществляют в неустойчивых атмосферных условиях с перепадами температуры, изменениями влажности воздуха (в том числе выпадением осадков) и концентрации пыли. В городских и пригородных условиях осуществляют воздействия хлоридно-кальциевых агрессивных сред, создаваемых муниципальными службами при организации химических способов борьбы с гололедом. Установлено, что коррозионное поражение автомобиля при хранении, особенно на открытых площадках, протекает более интенсивно, чем в процессе его эксплуатации, и приводит к значительному увеличению потока отказов [2].

Рисунок 2 – Изменение безотказности работы ВВТ после различных сроков хранения

На рис. 2 показана зависимость безотказности работы ВВТ от сроков хранения [3].

Для поддержания надежности ВВТ при ее эксплуатации и хранении необходимо выполнять различные мероприятия организационного и технического порядка с целью максимально снизить количество отказов и сроки их устранения.

При выполнении технического обслуживания и ремонта ВВТ ни одна операция не обходится без работы с резьбовым соединением.

Под воздействием атмосферных факторов и механических нагрузок (натяг, вибрация) возникают активные процессы окисления и коррозии, что приводит к термическому и коррозионному "схватыванию" в резьбовых соединениях.

Демонтаж таких соединений весьма затруднен и сопровождается, зачастую, разрушением деталей. Изменение трудоемкости устранения отказов ВВТ в зависимости от срока хранения представлено на рисунке 3[3].

Интенсивное развитие коррозионного процесса в резьбовых соединениях ВВТ вызвано следующими особенностями соединения [4]:

контакт разнородных материалов (если даже элементы системы изготовлены из одного сплава, то гальваническое покрытие может быть разным). Чем больше различие в величине электродных потенциалов контактируемых металлов, тем выше коррозионный ток;

шероховатость поверхностей: в процессе монтажа и демонтажа на резьбовых поверхностях возникают задиры. С понижением шероховатостей скорость протекания коррозии уменьшается. При появлении участков с разной шероховатостью возникают короткозамкнутые гальванические пары;

неравномерность распределения температуры на крепежных элементах всех систем двигателя, особенно в районе коллектора. Разница температур приводит к образованию термогальванических пар, увеличивающих скорость процесса коррозии;

механические напряжения (возникают при монтаже и в процессе эксплуатации). При наличии в материале остаточных внутренних напряжений или приложенных механических нагрузок могут образовываться гальванические пары на поверхностях деталей. При этом на участках с наибольшими напряжениями возникают коррозионные микротрещины;

наличие зазоров и щелей. Возможно попадание влаги в резьбовые соединения: прямое или в результате конденсации из воздуха при монтаже и демонтаже. Это приводит к сильной местной коррозии вследствие неравномерной аэрации (доступа кислорода) к участкам поверхности, что также приводит к возникновению гальванических пар.

Рисунок 3. Трудоемкость устранения отказов ВВТ в зависимости от срока хранения

Применяемые в настоящее время средства защиты крепежных деталей в ВВТ не учитывают термического и коррозионного "схватывания", поэтому исследования в этой области являются актуальными. Направление исследований может быть связано с использованием резьбовой смазки с широким диапазоном рабочих температур: 50...800 °С. Предполагается, что это значительно снизит трудозатраты при ремонте ВВТ.

Список использованных источников:

1. Подчинок В.М. Эксплуатация военной автомобильной техники. Рязань: Изд-во "Русское слово", 2006. 696 с.
2. Северный А.Э., Пучин Е.А., Ефимов И.А. и др. Противокоррозионная защита автомобилей: Технология, материалы, оборудование. М.: ГОСНИТИ, 1991. 208 с.
3. Тарасов А.П., Овчинников В.П. Повышение эффективности системы хранения военной автомобильной техники: Испытание на климатическую стойкость вооружения и военной техники. Сборник статей. 13 ГосНИИ. Люберцы. 2006. С. 144- 153.
4. Семенова И.В., Флорианович Г.М., Хорошилов А. В. Коррозия и защита от коррозии // под ред. И.В. Семеновой. М: ФИЗМАТЛИТ. 2002. 336с.

CONTENTS

EKONOMICZNE NAUKI 3

Gospodarka przedsiębiorstwa

Утегенова К. А., Баратова Т.Р. Өңірлік Мұнай Сервисі Кластерін Құру

МҮМКІНДІГІ 3

Ekonomiczna teoria

Кушенова М.Ш. SOCIO-ECONOMIC CONTENT OF THE CONCEPT OF POVERTY. 6

Zewnętrzna działalność gospodarcza

Залесский Б.Л. ОТ ТОЧЕЧНЫХ ШАГОВ - ДО КООРДИНАЦИИ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ

..... 12

GEOGRAFIA I GEOLOGIA

Kartografii i geoinformatyki

Джангулова Г.К., Аталыкова Н.С., Хамит Н.Е. ИЗУЧЕНИЕ

ГЕОЛОГИЧЕСКОГО СТРОЕНИЯ И ДИНАМИЧЕСКОГО ИЗМЕНЕНИЯ ДОЛИН РЕКИ

АКСАЙ..... 16

Korzystanie przyrodą i ekologiczny monitoring

Жангожина Г.М., Джусупова Н., Күздеш Ф. ЛАНДШАФТ ГЕОХИМИЯСЫНЫҢ

ЗЕРТТЕЛУ ТАРИХЫ 19

ADMINISTRACJA PUBLICZNA

Podwyższenie roli państwowego urzędnika na współczesnym etapie rozwoju społeczeństwa

Turlubekova M.B., Bugubayeva R.O. ANALYSIS OF PUBLIC ADMINISTRATION OF

INCLUSIVE EDUCATION FOR CHILDREN WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS

(SEN) IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN IN THE CONTEXT OF CONCEPTUAL

DEVELOPMENT 22

HISTORIA

Павло Кришній, ДОСВІД СТВОРЕННЯ ТА ЗАСТОСУВАННЯ ФОРМУВАНЬ

СПЕЦІАЛЬНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ НІМЕЧЧИНИ ТА ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ У 1914–1947

РОКАХ..... 34

МАТЕМАТИКА

Твердоступ М. І. ПРО ПОВНОТУ РІШЕННЯ ЗАДАЧІ МІНІМІЗАЦІЇ БУЛЕВИХ

ФУНКЦІЙ 43

PEDAGOGICZNE NAUKI

Problemy przygotowania fachowców

Жарылқап Ақнұр ОҚУ-ТӘРБИЕ ҮДЕРІСІНДЕ БОЛАШАҚ ПЕДАГОГ-ПСИХОЛОГТАРДЫҢ КОММУНИКАТИВТІК ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ – ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ПРОБЛЕМА.....	46
Мендигалиев Н.Е. АҚПАРАТТЫҚ БІЛІМ БЕРУ ОРТАСЫНЫҢ МАТЕМАТИКА САБАҚТАРЫНДА ОҚУШЫЛАРДЫҢ ТҮЙІНДІ ҚҰЗЫРЕТТІЛІКТЕРІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ РӨЛІ.....	50
Balgaraeva N.T., Balgaraeva G. T. PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF MODERN SCIENCE.....	54
Захарченко В.Ю. ОПЫТ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ LMS MOODLE В ПРОЦЕССЕ ТЕОРЕТИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ СПЕЦИАЛИСТОВ СФЕРЫ ТУРИЗМА В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ ЧЕХИИ (НА ПРИМЕРЕ УНИВЕРСИТЕТА ТОРГОВЛИ И ГОСТИНИЧНОГО БИЗНЕСА).....	57
Akmaral Serikkali, Amrekul Abuov FORMATION AND DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL TRAINING OF CULTURAL AND LEISURE WORK SPECIALISTS ...	61
Zhumagalieva Gulzhazira, Amrekul Abuov THE INPORTANCE OF CREATIVE COMPETENCE IN THE FIELD OF TRAINING A SPECIALISTIN CULTURAL AND LEISURE ACTIVITIES	72
Түкебаева Ұ.Қ. ИНФОРМАТИКА САБАҚТАРЫНДАҒЫ ЖАҢА ПЕДАГОГИКАЛЫҚ, АҚПАРАТТЫҚ-КОММУНИКАТИВТІК ТЕХНОЛОГИЯЛАР.....	81
Масабаева А. А. ОҚУШЫЛАРДЫҢ ОҚУ-АҚПАРАТТЫҚ ДАҒДЫЛАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ШАРТЫ.....	85

Współczesne metody wykładania

Амангелдина А, Абдыканова Б METHODOLOGICAL ASPECT OF STUDYING ABAI	88
---	-----------

PSYCHOLOGIA I SOCJOLOGIA

Ogólna psychologia

Турсова А.А., Арипбаева Л.Ш. БАЛАЛАР ДАУЫСЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫНЫҢ ПСИХОФИЗИОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	92
--	-----------

NOWOCZESNE TECHNOLOGIE INFORMACYJNE

Obliczeniowa technika i programowanie

Abzhanov E.E. FEATURES OF INFORMATION LEAKAGE THROUGH THE GROUNDING WIRES.....	95
--	-----------

TECHNICZNE NAUKI

Батыров М.Е. , Сарсебаев Т.М. ОСОБЕННОСТИ ЭКСПЛУАТАЦИИ И РЕМОНТА ВООРУЖЕНИЯ И ВОЕННОЙ ТЕХНИКИ, ОБУСЛОВЛЕННЫЕ КОРРОЗИОННЫМИ ПРОЦЕССАМИ В РЕЗЬБОВЫХ СОЕДИНЕНИЯХ.....	99
---	-----------

CONTENTS.....	103
----------------------	------------

- *297366*
- *298093*
- *298163*
- *298090*
- *297821*
- *298099*
- *298144*
- *298154*
- *297437*
- *298107*
- *298141*
- *298156*
- *298159*
- *298160*
- *298167*
- *298177*
- *297769*
- *298058*
- *297748*
- *297762*